

Укладачі:
Прокопчук В. С., Гриценко А. П.

**Пам'яткоохоронна робота в
зкладах загальної середньої освіти**

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Укладачі:
Прокопчук В. С., Грищенко А. П.

**Пам'яткоохоронна робота в закладах
загальної середньої освіти**

Навчально-методичний посібник

Глухів - 2023

УДК 351.853.1:159.955.1(477)(045)

П 80

*Рекомендовано до друку вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(протокол № 15 від 28 червня 2023 р.)*

Рецензенти:

Омельченко Д. Г., заступник директора Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді Міністерства освіти і науки України;

Телячий Ю. В. – доктор історичних наук, професор, президент Хмельницького кооперативного торгово-економічного інституту, член президії Національної спілки краєзнавців України;

Курок О. І., доктор історичних наук, професор, ректор Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник / укладачі: Прокопчук В. С., Гриценко А. П. - Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 152 с.: фото.

ISBN 978-966-376-116-9

У посібнику порушено актуальні проблеми участі школярів в охороні пам'яток історії і культури, дано відповідні методичні поради, вміщено матеріали, які допоможуть учителям та учням освоїти історію, теорію, напрацьований досвід і нормативно-правові засади.

Навчально-методичний посібник розрахований на викладачів і студентів закладів вищої педагогічної освіти, учителів, учнів ліцеїв і гімназій – організаторів шкільної пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної роботи.

УДК 351.853.1:159.955.1(477)(045)

ISBN 978-966-376-116-9

© Прокопчук В.С., Гриценко А.П., 2023
© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023

Зміст

Передмова	4
Розділ I. Шкільне краєзнавство: питання теорії і методології	6
Розділ II. З історії пам'яткоохоронного руху в Україні	23
Розділ III. Законодавство України з питань охорони культурної спадщини	33
Розділ IV. Основні напрями, форми і методи використання пам'яток історії і культури в навчально-виховній роботі та залучення здобувачів освіти до їх збереження	42
Розділ V. Шкільний музей – важливий центр збереження і популяризації історико - культурної спадщини	61
Список рекомендованої літератури та джерел	88
Навчальні і контрольні тести	94
Понятійно – термінологічний апарат	98
Перелік затверджених навчальних програм позашкільної освіти Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти»	103
Закон України «Про охорону культурної спадщини»	105
Витяг із Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»	126
Витяг із Закону України «Про музеї та музейну справу»	134
Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України	138
Положення про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України	143
Список умовних скорочень	151

Передмова

Ми живемо в час, чимось схожий на тектонічний злам, час ломки економічних, суспільно – політичних і духовних устоїв, формування нового світобачення, відмінних від попередніх світоглядних позицій. На наших очах відбувається зміна епох, на базі попередньої формується остов нинішньої інформаційної, здебільшого - в умовах їх конфлікту. Цей конфлікт проявляється різнобічно, знаходить вияв і у «війні» топонімів, пам'яток історії і культури.

Цей процес загострила агресія Російської Федерації, яка 2014 року, скориставшись кризовими явищами в суспільно – політичному житті України, захопила Крим, частину Донбасу, розпочала прикриті штучно створеними квазідержавними формуваннями ЛНР і ДНР бойові дії, які 24 лютого 2022 року переросли в повномасштабну війну Росії проти України. На очах нинішнього покоління зазнають руйнування не тільки військові об'єкти, а й цивільна інфраструктура, заклади освіти, охорони здоров'я, пам'ятки історії, культури і природи. У раніш незнаних умовах проходить освітній процес: під завивання сирен, в укриттях, в онлайн – режимі. У таких обставинах ніби і не до вивчення та охорони пам'яток старовини. Але, на наш погляд, проймаються такими настроями не варто, не продуктивно і не перспективно.

По – перше тому, що в цих пам'ятках закладений потужний інформаційний потенціал, який доповнить підручник, урізноманітить матеріал, сприятиме міцному засвоєнню знань, переплавленню їх у переконання.

По – друге, кожен пам'ятник, пам'ятний знак і, навіть, топонім матеріалізує якийсь факт – історичну подію, явище чи постать. І це дає можливість не тільки глибшого пізнання краю, відновлення історичної пам'яті, а й виховання в нинішнього і прийдешніх поколінь любові до рідного краю, гордості за благородство і героїчні вчинки попередників, формування національного світогляду і дієвого патріотизму.

Третє, війни завжди закінчуються, а життя продовжується. І кому, як не нинішнім школярам - завтрашнім дорослим громадянам незалежної України доведеться відбудувати зруйновану країну, понівечені пам'ятники, забезпечити їх охорону, підтримку в належному стані.

І, нарешті, саме нинішнім вихованцям закладів загальної середньої, фахової передвищої та вищої освіти випадає увічнювати героїзм односельчан – фронтників, вивчати їх біографію, патріотичні вчинки і фіксувати в назвах вулиць, майданів, пам'ятниках, пам'ятних знаках і музейних експозиціях. Та і педагогам годі шукати кращої джерельної бази для організації учнівської науково – дослідної роботи, одного з важливих сьогодні методів навчально – виховної роботи, формування творчої особистості. Запропонований посібник стане в нагоді здобувачам для вивчення історичних навчальних дисциплін та під час вивчення курсу «Краєзнавча та пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти».

Варто відмітити, що питання методики шкільної пам'яткоохоронної роботи рідко розглядаються авторами навчально – методичних публікацій. Тому запропонований посібник у значній мірі заповнить цю прогалину, дасть педагогам та їх вихованцям чималий теоретичний, фактологічний матеріал, а також методичні поради щодо використання в навчально – виховній роботі пам'яток історії і культури.

РОЗДІЛ I

Шкільне краєзнавство: питання теорії і методології

1

Пам'яткознавство і пам'яткоохоронство є складовою шкільного краєзнавства, одним з важливих його напрямів. Учителю, та і учням – учасникам краєзнавчого процесу, важливо розуміти зміст, форми, принципи і методи, власне, теоретико – методологічні засади краєзнавчих, у тому числі пам'яткознавчих досліджень. Тому й присвячуємо вступний розділ проблемам теорії і методології шкільного краєзнавства.

Задаймося питанням: чи правомірно в системі краєзнавства виділяти таку його структурну складову як шкільне краєзнавство? Незаперечним є той факт, що краєзнавство, як галузь суспільної діяльності, має свою внутрішню структуру – певну кількість складових з характерними зв'язками між ними. Це структурування відбувається за певними ознаками – змістом і формою організації. За **змістом** краєзнавство ділиться на історичне, географічне, літературне, пам'яткознавче, культурологічне, економічне, природниче тощо. За формою організації діяльності – на державне і громадське, у першу чергу. І тут усе зрозуміло, бо **державне** пов'язане з краєзнавчою діяльністю органів місцевого самоврядування, управління, наукових установ та організацій, закладів фахової передвищої та вищої освіти, музеїв, архівів, бібліотек, спрямованою на комплексне вивчення певної території, а **громадське** – охоплює участь громадських інституцій – товариств, спілок, асоціацій, гуртків, клубів, окремих дослідників у вивченні минулого та сьогодення рідного краю. На перший погляд цими двома формами практично охоплені всі суб'єкти краєзнавчого процесу, у тому числі й школа, як заклад загальної середньої освіти, у складі якого функціонують також громадські інституції (гуртки, зокрема, товариства, клуби, асоціації).

І все ж виокремлення **шкільного** краєзнавства в самостійну складову небезпідставне. Його особливість навіть у тому, що воно вдало використовує і часто поєднує елементи і державного, і громадського краєзнавства, у нього свій рівень досліджень, своя система координації, у його орбіту втягнуто наймасовішу аудиторію. Учителі (і, навіть, учні) не раз брали активну участь у всеукраїнських краєзнавчих проєктах. Згадаймо роль учительства в зборі матеріалів, підготовці нарисів і довідок до двадцятишеститомної «Історії міст і сіл Української РСР». Тоді серед сотисячного колективу творців літопису населених пунктів вони склали щонайменше третину.

Сьогодні, коли краєзнавство високо цінується і підтримується державою, оскільки складає духовне підґрунтя державотворчих процесів у незалежній Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму, його організація в закладах загальної середньої освіти не просто бажана справа. Вона необхідна і витікає з нормативних вимог до організації освітньо-виховного процесу, безперервної історичної освіти в Україні.

У «Національній доктрині розвитку освіти України», затвердженій 17 квітня 2002 року Указом Президента за № 347/2002, у розділі «Національний характер освіти і національного виховання» проголошено курс на побудову освіти *«на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духовності»*, ставиться завдання забезпечити *«виховання свідомого громадянина, патріота»*.¹ А все це найефективніше реалізується шляхом звернення до минулого, звичаїв, обрядів, традицій свого села, міста, рідного краю. Концепція безперервної історичної освіти в Україні твердить: *«Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у даному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії»*.²

Шкільне краєзнавство має свій особливий предмет. Науковці і досі по різному визначають його. Зокрема, І. Т. Прус вважав, що краєзнавство слід

розглядати як дидактичну категорію, суть якої полягає у всебічному вивченні учнями в навчально-виховних цілях певної території за різними джерелами і, головним чином - на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача.³

Є думка, що це - принцип навчання й виховання, метод здобуття знань, умінь і навиків. Шкільне краєзнавство, твердять М. Ю. Костиця та В. В. Обозний, - це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення рідного краю.⁴

Така термінологічна невизначеність зумовлена багатоаспектністю шкільного краєзнавства, його педагогічною поліфункціональністю.

І, дійсно, у ході краєзнавчої співпраці учителів та учнів реалізується низка **функцій**:

1) Освітньо-пізнавальна - вивчення, пізнання минулого краю.

2) Пошуково-дослідницька - науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен, в ході якого школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знання, а й навички роботи з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті.

3) Перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам'ятниками, і шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, й організація виставок, кутків, музеїв, поширення знань про рідний край.

Особливості має й **джерельна база** шкільного краєзнавства. Учителі та учні використовують різні джерела краєзнавчих знань:

1) Матеріальні (археологічні, архітектурні, речові).

2) Письмові (краєзнавча література, преса, журнали, довідники, путівники, статистичні збірники, матеріали поточних архівів селянських колективних господарств, сільських, селищних рад, об'єднаних територіальних

громад, закладів освіти, підприємств, організацій, установ, районних, міських та державних обласних архівів).

3) Усні (спогади, пісні, легенди, перекази, казки).

Важливе місце серед джерел учнівських знань займають оточуючі краєзнавчі об'єкти, на які спрямовується учнівська навчальна, дослідницька діяльність:

1) Адміністративно-політичні (населені пункти, район, область, регіон), державні, політичні, громадські організації.

2) Економічні (господарські) – завод, фабрика, колективне чи фермерське господарства, об'єкти підприємництва, транспорту, зв'язку тощо.

3) Історичні – пам'ятники, меморіали, заповідники.

4) Освітні, культурно-мистецькі – заклади освіти, бібліотеки, театри, музеї.

5) Природні - урочища, ліси, гори, ріки тощо.

Шкільне краєзнавство виконує низку специфічних **завдань**:

- сприяє міцному засвоєнню учнями основ наук;
- допомагає відродити і сформувати духовність, моральність, національну самосвідомість;
- формує міцний учнівський колектив, об'єднаний спільною метою;
- поповнює за рахунок вивчення, збору матеріалів з історії рідного краю музеї, архіви, краєзнавчі кутки, кабінети;
- прищеплює учням інтерес до наукового пізнання, навички дослідника.

З усього цього логічно витікає, що **шкільне краєзнавство** – це освітньо-пізнавальна, пошуково-дослідницька й перетворювальна, суспільно корисна праця учнів під керівництвом учителя, спрямована на вивчення ними на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «шкільне краєзнавство».

2. Складіть структурну схему складових шкільного краєзнавства.
3. Запропонуйте класифікацію шкільного краєзнавства: за змістом; за формою.
4. Назвіть складники предмету шкільного краєзнавства.
5. Визначте основні функції, що реалізуються в складі краєзнавчої співпраці учителів та здобувачів освіти.
6. Назвіть основні джерела краєзнавчих знань.
7. Які специфічні завдання виконує шкільне краєзнавство?

2

Шкільне краєзнавство спирається на теоретичні положення як загального краєзнавства, так і власне теоретичне підґрунтя, що сформувалося в процесі його функціонування. Як відомо, теорія в ієрархії складових процесу пізнання займає одне з провідних місць, є найвищою формою наукового мислення, спрямованою на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків, ознак, у результаті чого формуються певні узагальнені знання – положення, категорії, поняття.

Звернемось у першу чергу до тих, які є ключовими, опорними в процесі осягнення цього курсу. Почнемо з народознавства і краєзнавства, потрактування понять, встановлення ієрархії, їх взаємозв'язку.

Народознавство (українське, польське, єврейське тощо) – це система фундаментальних знань про конкретний народ, особливості його побуту, трудової діяльності, національний характер, психологію, світогляд, історико-культурний досвід, спосіб життя і виховання. Рідна мова, історія, краєзнавство й етнографія, народна педагогіка, родинна етнопедагогіка, народний календар (включаючи народно-релігійні свята й урочисті, природні явища й події річного циклу життєдіяльності людей), народні моральні приписи, усна творчість, різні види мистецтва й художньої творчості, прогресивні національні традиції, звичаї та обряди, народні символи і національна символіка – все це вбирає в себе поняття народознавство.

Навіть поверховий аналіз визначення засвідчує, що краєзнавство є складовою частиною народознавства і за об'єктом дослідження помітно відрізняється від нього. Якщо народознавство є комплексом знань про народ у межах цілої держави, то краєзнавство – це система комплексних знань про край – певну частину території держави (село, місто, район, область тощо).

У краєзнавстві важливе місце посідає ключове, базове, терміноутворююче поняття «**край**». Історико-просторові уявлення про край, його межі, розмір на різних етапах історії залежали не тільки від природно-географічних, а й адміністративно-територіальних, політико-економічних та інших обставин, які суттєво впливали на формування і становлення цього поняття. Фундатор краєзнавчого вивчення історії України професор В. Б. Антонович та його учні відштовхувались від поняття «земля», а напрям дослідження називали «поземельним». Дослідник Д. І. Багалій виходив з поняття «область», називаючи метод дослідження «обласницьким». М. С. Грушевський називав території вивчення «районами», а метод – «порайонним дослідженням». Але в кожному з цих напрямків краєзнавчого дослідження проглядався край як таксономічна одиниця, де місце, простір, територія відіграють провідне значення.

Поняття «край» використовується в широкому та вузькому значенні. У широкому означає велику територію, цілу адміністративно-територіальну одиницю, яка має в своєму складі автономну область або округ. У вузькому значенні край означає порівняно невелику територію, об'єкт, який можна піддати глибокому комплексному вивченню.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» дає кілька визначень цього поняття і в тому числі й таке: *«Край – місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона»*.⁵ При цьому не фіксує ні розміру, не дає якихось інших критеріїв.

Здебільшого історики-краєзнавці оперують поняттям «край» в значенні території, яка підлягає комплексному вивченню, відрізняючи її від «країв» - великих адміністративно-територіальних одиниць, які функціонують, скажімо, у

Російській Федерації. Таким визначенням послуговується й шкільне краєзнавство.

Останнім часом у деяких краєзнавчих теоретико-методологічних працях з'явилася нова таксономічна одиниця, як об'єкт краєзнавчого вивчення, - **«історико-географічний регіон»**, який вирізняється ознаками своєрідності історичного розвитку, духовної і матеріальної культури, умов проживання.

Поняття **регіону**, яке просторово охоплює спектр величин від локального до континентального, характеризується такою ж розмитістю. Взяти хоча б таке трактування: *регіон – «створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій»*.⁶ Серед поняттєутворюючих критеріїв домінують економічні, соціальні, етнографічні, історичні. Таку ж територіальну невизначеність поняття регіон знаходимо в тому ж «Великому тлумачному словникові сучасної української мови»: *«Регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.)»*.⁷ Отже, поняття «краю» і «регіону» здебільшого співпадають, означаючи певну територію, що вивчається, хоча регіон має нерідко більший просторовий обшир, що виходить за межі історико-етнографічних територій, а інколи – й держави. Тому вживаються поняття макро- і мікрорегіону. Під першим розуміється територіальна одиниця, скажімо, рівна Правобережній Україні, під другим – менший таксонім, рівний сучасному адміністративно-територіальному району. Крім того часто поняття «край» має емоційне забарвлення, яке виявляється в додаванні до терміна слів «наш», «рідний» край, означаючи територію безпосереднього проживання, свого роду «батьківщину» - землю дідів, батьків, яка стала близькою, рідною.

У межах сучасної України виділяють п'ять історико-географічних регіонів – Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Західна Україна, Слобідська Україна та Південна Україна, а в рамках Правобережної України – історико-

географічні землі Київщина, Волинь, Поділля чи Лівобережної України – Сіверщина (Чернігівщина) та Полтавщина.

У краєзнавстві часто використовується термін «територія», під яким розуміється простір землі, внутрішніх і прибережних вод, повітряний простір над ними з певними кордонами, скажімо, території Поділля, Волині, Київщини, Сіверщини, Слобожанщини, які в різні часи мали різні межі, пов'язані як з експансією сусідів, так і адміністративно-територіальними реорганізаціями.

Як уже зазначалося, поняття «край» є базовим. Слово «край» лягло в основу термінів «краєзнавство», «краєзнавчий рух», «історичне краєзнавство», «історико-краєзнавчі дослідження», «історико-регіональні дослідження», «шкільне краєзнавство» та інші.

Пріоритет введення в обіг поняття «краєзнавство» належить І. Я. Франку. У статті «Галицьке краєзнавство» (1892)⁸ він дав йому обґрунтування й пророкував зростаючу роль краєзнавства в освіті й патріотичному вихованні народних мас. Однак шлях до утвердження й конституювання терміна був

тривалим. У роки національно-визвольних змагань 1917-1920 років в Українській Народній Республіці, Українській державі функціонував термін «батьківщинознавство» як в усних виступах поборника краєзнавчого підходу до постановки освіти в Україні І. М. Стешенка, так і в різних нормативних документах.⁹ З приходом радянської влади термін «краєзнавство» ліг в основу назв різних структур – державних і громадських, що займалися вивченням певних територій, зокрема – Центрального бюро краєзнавства, яке постало в РСФРР у грудні 1921 року, Центрального бюро краєзнавства БСРР (1924), Українського комітету краєзнавства (1925).

У краєзнавстві часто вживаються й інші поняття – історико-краєзнавчий рух, історичне краєзнавство, історико-краєзнавчі, історико-регіональні дослідження, під якими розуміємо:

- історико-краєзнавчий рух – явище суспільного життя, діяльність державних і громадських закладів, установ, організацій, товариств, гуртків, окремих краєзнавців, спрямована на дослідження історії певних територій;

- історичне краєзнавство – це галузь історичної науки і загального краєзнавства, яка займається вивченням минулого того чи іншого краю;

- історико-краєзнавчі дослідження – вивчення історії певного краю;

- історико-регіональні дослідження – вивчення вченими, краєзнавцями історії конкретного регіону.

Краєзнавчий рух, події і явища, що справили помітний вплив на його розвиток, розглядаються не тільки в просторових, а й у часових вимірах.

Категорія **історичного часу** визначає логічну послідовність і тривалість подій, явищ історико-краєзнавчого процесу. Організатори шкільного краєзнавства щоразу мають справу з такими його складовими, як **ера** – великий проміжок часу, що має загальновизнану точку відліку – дату народження Ісуса Христа, стосовно якої у певній послідовності розташовуються факти, події та явища; **період** – відрізок історичного часу, частина епохи або ери; **етап** – частина історичного періоду.

Краєзнавець спрямовує свої зусилля на пошук фактів, відтворення історичних подій, явищ. Адже основою будь-якого краєзнавчого дослідження є факт, який має різне місце в історичному процесі, може впливати і не впливати на нього, впливати в більшій чи меншій мірі. Звідси витікає визначення цих важливих понять. Якщо **історичний факт** – це джерело, подія, явище історичного процесу, то історична **подія** визначається, як частина історичного процесу, що має важливе значення для його розвитку, а **явище** – як факт, подія, що має значний вплив на історичний процес, може привести до значних змін. Таким явищем для краєзнавчого руху став установчий краєзнавчий з'їзд 1990 року, який привів до відродження краєзнавчої спілки, структурування краєзнавчого руху в межах усієї України, його активізації, реорганізації 2008 року Всеукраїнської спілки краєзнавців у Національну спілку краєзнавців України – організацію професіоналів, дослідників певних територій України.

На основі розуміння суті розглянутих термінів повернемося до головного поняття «**краєзнавство**».

Шлях від декларування терміна І. Я. Франком до його змістового наповнення був надто довгим і складним. Оскільки краєзнавство виявилось міждисциплінарною галуззю знань про певну місцевість, то представники різних наук по-своєму визначали його об'єктно-предметну сферу, покладаючи в основу то одні, то інші критерії.

З утвердженням концепції радянського краєзнавства, теоретично обґрунтованої у виступах, резолюціях і ухвалах Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (Харків, травень 1925 року), об'єктом краєзнавчого вивчення визначалися природні ресурси, продуктивні сили, вістря завдань спрямовувалося в бік підтримки політики нової влади. У 1920-і роки у визначення предмета й теоретичне обґрунтування поняття «краєзнавство» значний внесок зробили М. Анциферов, С. Архангельський, С. Бахрушин, А. Большаков, І. Гревс, М. Муратов, В. Семенов-Тян-Шанський, пізніше – Ю. Саушкін, К. Строев, І. Юньєв.

Після тотальних репресій і занепаду краєзнавства теоретичне осмислення суті поняття продовжилося аж у 1960-х роках. Превалювала думка про краєзнавство як комплекс наукових дисциплін, всебічне вивчення певної території. 1980 року «Українська радянська енциклопедія» зафіксувала: *«Краєзнавство – всебічне вивчення частини країни (області, району, міста тощо) переважно місцевим населенням»*,¹⁰ зводячи його роль до аматорства, провінціалізму, до занять «переважно місцевого населення». Це визначення відображало тогочасний рівень теоретичного осмислення краєзнавчого процесу, що відроджувався і набирав сили.

І в сучасних авторів немає єдності у визначенні терміну «краєзнавства». Це і «метод дослідження», «дидактичний принцип», «метод навчання і виховання» і «громадський рух», «могутній науковий рух», за твердженням М. Ю. Костриці – «суперечливий комплекс дисциплін».¹¹ У довіднику «Спеціальні історичні дисципліни», підготовленому групою авторів під загальним керівництвом доктора історичних наук І. Н. Войцехівської, краєзнавству вже відведений статус *«комплексу різних за своїм світоглядно-методологічним підґрунтям наукових, навчально-виховних та культурно-просвітницьких ініціатив, спрямованих на вивчення, пізнання й популяризацію історичного минулого певної території»*. У довідці, що ввійшла до видання про спеціальні історичні дисципліни, від історичного краєзнавства відібрано не тільки статус спеціальної історичної дисципліни, принаймні про це не згадується, а й «комплексного вивчення» певної території. Йдеться про «ініціативи», такі собі потуги на рівні аматорства, місцевого романтизму, далекого, звичайно, від справжньої науки. За логікою статті краєзнавчий рух став «консервативною силою», потребує «адаптації до сучасних реалій», «переходу з екстенсивного стану в інтенсивний», «осмислення нових методологічних підходів», запозичення для початку щонайменше з культурології, історичної регіоналістики термінів типу «локал», «локальна історія», «топохрон», «хронотип» тощо.¹²

Академік НАН України П. Т. Тронько визначив краєзнавство як *«наукове дослідження і науково-громадський рух, спрямовані на отримання комплексних*

знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості».¹³ Власне, краєзнавство визнається як галузь знань, комплексне дослідження певної території.

Все більше науковців відзначають у сучасному краєзнавстві ознаки, які виокремлюють його з царини громадського руху, **утверджують в статусі «наукового»**. Н. І. Мельник відзначає: *«На початку 90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап розвитку національного краєзнавства, а саме становлення наукового краєзнавства, яке переросло рамки виключно громадського руху і претендує на ставлення до себе як до науки, вимагає розробки теорії краєзнавства, його методичних засад та наукового статусу»*.¹⁴ На користь такої позиції свідчать факти зростання кількості дисертацій з питань історії, теорії і методики краєзнавства, активна підтримка краєзнавчих досліджень Інститутом історії України НАН України, інтеграція зусиль інститутів НАН України та закладів вищої освіти в дослідженні певних територій, створення Центрів вивчення Поділля, Середнього Подніпров'я, Сіверщини тощо.

Цю позицію поділяє ряд провідних істориків, краєзнавців. Зокрема, український історик С. З. Заремба підкреслював, що краєзнавство, як галузь знання, має право на існування в ряду основних, фундаментальних дисциплін. Г. В. Бондаренко вважає, що краєзнавство активно виробляє свій понятійно - категоріальний апарат.¹⁵ Серед спеціальних історичних дисциплін історичне краєзнавство займає провідні позиції щодо кількості як дослідників, так і опублікованих праць. В його еволюції проглядається рух від «методу», «принципу», «сукупності знань» - до статусу фундаментальної спеціальної історичної дисципліни, наукової галузі зі своєю об'єктно-предметною сферою, завданнями, категоріально-понятійним апаратом, методикою. На користь такої позиції свідчить факт надання Кабінетом Міністрів України відповідною постановою від 16 жовтня 2008 року за № 908 колишній Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної й реорганізації її на підставі статті 7 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (1997) в

творчу професійну організацію під назвою «Національна спілка краєзнавців України».¹⁶

Питання для самоконтролю:

1. Порівняйте значення термінів «народознавство» та «краєзнавство».
2. Складіть тези відповіді про трактування краєзнавчого вивчення історії України вченими В. Б. Антоновичем, Д. І. Багалієм та М. С. Грушевським.
3. Дайте визначення поняття «край», «історико-географічний регіон», «краєзнавчий рух», «історичне краєзнавство», «історико-краєзнавчі дослідження», «історико-регіональні дослідження», «територія» та порівняйте їх значення.
4. Схематично на карті України розташуйте п'ять історико-географічних регіонів та основні історико-географічні землі.
5. Підготуйте повідомлення на тему «Роль І. Я. Франка в розвитку краєзнавства».
6. Складіть логічно-структурну схему взаємозв'язку категорій «історичного часу» («періоду», «етапу»), «історичного факту» («подія», «явище»).
7. Розкажіть про створення та діяльність Національної спілки краєзнавців України.
8. Підготуйте повідомлення про діяльність академіка НАН України П. Т. Тронька.

3

Як галузь наукового пізнання шкільне краєзнавство ґрунтується на певних методологічних засадах, в основі яких лежать загальнонаукові принципи (історизму, об'єктивності й науковості) та методи (аналізу, синтезу тощо).

Однак йому притаманна й своя специфічна засаднича база – система **принципів**, дотримання яких носить обов'язковий характер. Серед них виокремимо такі:

1. Патріотична спрямованість.

Краєзнавча діяльність підпорядкована формуванню національної свідомості, любові і гордості за свій край, його героїчне минуле, патріотизму – готовності захищати свою Вітчизну, розбудовувати й зміцнювати її суверенітет, незалежність.

2. Науковість.

Вивчення має будуватися на міцному науково-теоретичному підґрунті, знанні форм і методів дослідницької роботи.

3. Природовідповідність.

Цей принцип вимагає врахування вікових та інтелектуальних можливостей дітей-дошкільнят, окремо – учнів I - IV, V -IX, X – XI (XII) класів, дбати, щоби зміст і обсяг краєзнавчих досліджень був посильним, доступним, відповідав інтересам, віковим можливостям дітей.

4. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності.

На основі вивченого слід створювати краєзнавчі куточки, музейні експозиції, доглядати за могилами загиблих, пам'ятниками, поширювати краєзнавчі знання.

5. Комплексність.

У ході вивчення краю використовувати міжпредметні зв'язки, адже навіть похід чи експедиція – це дотик до природи, історії, культури його населення, географії, економіки, людського побуту, етнографії і фольклору краю і потребує поєднання даних різних галузей знань, зусиль учителів різних предметів.

6. Систематичність.

Шкільна краєзнавча робота має здійснюватися не тільки по всіх напрямках, а й упродовж навчального року, канікул, всього шкільного періоду.

7. Планомірність.

Робота не повинна проводитися стихійно. Тому в річному плані закладу загальної середньої та фахової передвищої освіти, класних керівників, керівників гуртків, краєзнавчих музеїв варто передбачати планування відповідних заходів із зазначенням конкретних дат та виконавців і відповідальних.

8. Наступність, координованість.

Реалізується переходом від рівня нижчого до вищого, а також – встановленням зв'язків між різновіковими туристсько-краєзнавчими формуваннями – товариствами, гуртками, факультативами тощо.

9. Зв'язок дитячих краєзнавчих установ з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами.

Шкільне краєзнавство має будуватися на основі поєднання зусиль і взаємодії відділів освіти, культури і туризму, бібліотек, архівних установ, музеїв, станцій юних туристів-краєзнавців, натуралістів і закладів освіти.

10. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом.

11. Гласність, змагальність.

Крім того краєзнавчі дослідження школярів здійснюються із застосуванням здебільшого таких **методів**, як: археологічні пошуки, опрацювання літератури, періодики, все частіше – документів архівних і музейних фондів, спостереження, опитування, запису спогадів учасників подій, збору топонімічних, фольклорних матеріалів, анкетування, експерименту – участі дослідника в святах, обрядах свого населеного пункту, сім'ї, в ході яких поглиблено пізнається їх суть та особливості.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що шкільне краєзнавство, без сумніву, є важливою складовою загального краєзнавства. В його авангарді йдуть колективи загальноосвітніх та інших типів закладів освіти, професійних ліцеїв, позашкільних установ – здобувачі освіти та їх наставники, члени різних краєзнавчих формувань, автори конкурсних робіт – вихованці Малої академії наук України, екскурсоводи та члени музейних рад, юні пам'яткознавці й пам'яткоохоронці, учасники різноманітних історико-краєзнавчих рухів, експедицій, акцій.

У процесі цієї діяльності сформувались певні теоретико-методологічні засади, з урахуванням і на основі яких краєзнавча праця набуває все вищої ефективності. Теоретичні й методологічні напрацювання перебувають у стані перманентних змін – наповнюються новими ознаками, уточнюються та удосконалюються. Оволодіння учасниками шкільного краєзнавчого руху теоретико-методологічним арсеналом робить їх діяльність усвідомленою й результативнішою.

Питання для самоконтролю:

1. Які загальнонаукові принципи лежать в основі методологічних засад краєзнавства.
2. Складіть схему система принципів шкільного краєзнавства.
3. Порівняйте взаємозалежність основних принципів шкільного краєзнавства: патріотична спрямованість, науковість, природовідповідність, оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності, комплексність, систематичність, плановірність, наступність та скоординованість, зв'язок дитячих краєзнавчих установ з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами, поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом, гласність та змагальність.
4. Назвіть основні методи організації краєзнавчі дослідження із школярами в сучасних умовах.
5. Складіть перелік позитивних та негативних моментів у розвитку шкільного краєзнавства.

Список використаних джерел та літератури до розділу I

1. Про Національну доктрину розвитку освіти України: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347 / 2002. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
2. Концепція безперервної історичної освіти в Україні : проект. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1995. № 8. С. 11.

3. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. Київ: Рад. школа, 1984. С. 15. 112 с.
4. Костиця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1995. С. 6 - 9. 223 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. С. 460. VIII, 1728 с.
6. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Наук. ред. П. Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2003. 516 с. С. 61.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. С. 1020. VIII, 1728 с.
8. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти томах . Київ: Наук. думка, 1986. Т. 46, Кн. 2 : Іст. праці (1891 - 1897). С. 116 - 150.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф.2582. Оп. 1. Спр. 676 - Проект Єдиної школи на Вкраїні, 1910 р. Арк. 3.
10. Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977 - 1985. Т. 5 : Кантата-Кулики / Головна редакція Української радянської енциклопедії. Вид. 2-ге. 1980. 566, [4] с., [25] арк. фото : іл. С. 468.
11. Костиця М. Ю., Обозний В. В. Вказана праця. С. 7.
12. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.] / НАН України. Інститут історії України. КИЇВ: Либідь, 2008. 520 с. С. 326 - 334.
13. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття : Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ, 2000. 270 с. С. 12.
14. Бадяк В. П. Історичне краєзнавство як навчальний курс. *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. С. 15 - 24.
15. Бондаренко Г. В. Історичне пізнання: питання теорії і практики. Луцьк: РВВ ВДУ, 1998. 189 с.
16. IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України (28 жовтня 2008 р.) : матеріали та документи / Нац. спілка краєзнавців України ; ред. П. Т. Тронько та ін. Київ ; Кам'янець-Подільський : Вид. Зволейко Д. Г., 2009. 231 с. С. 3.

РОЗДІЛ II

З історії пам'яткоохоронного руху в Україні

Кризовий період у житті будь-якого суспільства завжди супроводжувався негативними явищами, у тому числі варварським ставленням до культурної спадщини – сукупності успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Величезної шкоди пам'яткам історії і культури Кам'янця-Подільського в 1672-1699 роки завдала, приміром, турецька окупація. Тільки 15 серпня 1672 року турки зробили по місту більше 450 гарматних пострілів. Згоріли церква Святого Георгія і вірменська кафедральна церква, а на костьолі Святої Катерини - дах. В окупованому місті завойовники зняли хрести і дзвони з усіх церков, викинули на вулицю ікони, 6 храмів перетворили в мечеті, вивезли з Кам'янця більше 100 возів дорогоцінностей. Ще й досі в Старому місті височить мінарет, прибудований до кафедрального костьолу святих апостолів Петра і Павла, зведеного в XV ст., як свідчення пристосування костьолу під мечеть.¹

Костел святого Петра і Павла в Кам'янці – Подільському з прибудованим у часи турецької окупації мінаретом

Після приєднання 1793 року Правобережної України до складу Російської імперії питаннями охорони пам'яток історії і культури на місцях опікувалися різного роду церковні і громадські організації. Зокрема, без експертної оцінки стану церковної споруди і висновку Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, а отже – опису його історії,

фіксування вигляду, санкцію на знесення і навіть суттєву реконструкцію будови консисторія не давала. Турботу про збереження пам'яток природи проявляло Товариство природодослідників, пам'яток археології – Імператорське археологічне товариство. Пам'яткоохоронні функції традиційно виконували музеї. Подільське давньосховище, засноване 1890 року в Кам'янці-Подільському, стало місцем збереження та експонування писемних пам'яток, церковного начиння. 1909 року музей мав 7684 заоблікованих предмети, у тому числі 1012 книг, 121 рукопис, 39 грамот, більше 800 церковних речей, 660 портретів, картин, 3039 монет, медалей, 1304 етнографічних предметів.²

Великого удару об'єктам культурної спадщини – місцям, спорудам (витворам), комплексам (ансамблям), їхнім частинам, пов'язаним з ними територіям і водним об'єктам, природним, природно-антропогенним або створеним людиною об'єктам, що донесли до нащадків цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність, завдали Перша світова війна, національно – визвольні змагання 1917 - 1920 років. Значних зусиль для збереження пам'яток історії, культури докладало Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, засноване 1910 року. Його статут, затверджений Київським, Подільським і Волинським генерал-губернатором Ф. Ф. Треповим, ставив завдання *«розшукувати і оберігати всякого роду пам'ятки старовини і мистецтва»*, регіоном діяльності визначав Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Херсонську, Мінську, Люблінську, Гродненську, Катеринославську та Бессарабську губернії. Товариство, а на кінець першого року діяльності воно налічувало 187 членів, заслуховувало доповіді з історії пам'яток, аналізувало стан їх збереження, виробляло рекомендації, пропозиції, вимоги до власників рухомих і нерухомих пам'яток, адміністративних органів з приводу охорони, реставрації і збереження пам'яток. Зокрема виступило проти знесення давньої дзвіниці в Острозі, надмогильних плит на церковному цвинтарі в с. Варковичі Дубенського повіту, інших пам'яток Києва, Ізяслава. 1913 року Товариство відкрило філію в Умані.

12 травня 1917 року за ініціативою наукових і громадських діячів України був створений Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва (далі – ЦКОПСІМ), раду якого очолив М. Ф. Біляшівський. У складі ЦКОПСІМу були представники регіонів – відомі краєзнавці Ю. Й. Сіцинський, І. Ч. Зборовський, К. В. Широцький з Поділля, М. П. Василенко, Г. І. Нарбут та Ф. Л. Ернст із Глухівщини, П. А. Тутковський та Ф. Р. Штейнгель з Волині, В. Г. Кричевський зі Слобожанщини. Згодом у Генеральному секретаріаті народної освіти створений відділ музеїв та охорони пам'яток, з яким поєднав зусилля ЦКОПСІМ. Разом їм вдалося вберегти на попередніх місцях пам'ятники князю Володимиру, Богдану Хмельницькому, графу Бобринському в Києві, захистити від руйнування низку палаців – пам'яток архітектури, що належали княгині Любомирській, поміщику й археологу Мазаракі, графам Браницьким. Адже покинуті власниками маєтки розграбовувалися, руйнувалися за приблизно такою схемою: у палац відомого ботаніка і паркознавця Стефана Маковецького в с. Михайлівка Ушицького повіту на Поділлі вдерлися солдати – дезертири, а за ними – й селяни. У пошуках коштовностей перебили й поламали цінні меблі, високохудожні полотна європейських майстрів (Яна Матейка та ін.), рідкісні книги палили прямо в залі, вогонь перекинувся в інші кімнати й довершив долю бібліотеки, архіву, картинної галереї. Схоже відбувалося і в інших місцевостях.³ Комітет розробив пропозиції щодо Державного Герба УНР (автор Г. І. Нарбут), сприяв створенню у Вінниці Подільського обласного художньо-промислового і наукового музею. Пам'яткоохоронних зусиль навіть в умовах воєн та конфліктів докладала не тільки Центральна Рада, а й Гетьманат Української Держави та Директорія УНР.

Радянська влада запозичила у попередників і форму, і деякі методи пам'яткоохоронства, у лютому 1919 року сформувавши в Харкові Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини, а згодом – губернські і навіть повітові КОПМИСИ. Однак відразу більшовики повели війну з пам'ятками попередньої доби, у відповідності з декретами Раднаркому РСФРР

під лозунгом боротьби з голодом проводили вилучення церковних цінностей, потім - церковних дзвонів – витворів ливарного мистецтва.

Аморальний характер нової влади, особливо в ставленні до історико-культурних цінностей, їх власників, виразно ілюструє лист В. І. Леніна, 19 березня 1922 року задресований В. М. Молотову і членам ЦК РКП(б) з грифом «суворо таємно»: *«Саме тепер і тільки тепер (мова йде про голод 1922 року в Поволжі і семи губерніях України. – автори) (ми можемо і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей з найбільш скаженою і нещадною енергією і не зупиняючись перед придушенням будь-якого опору. Нам, щоб то не стало, необхідно провести вилучення церковних цінностей найбільш рішучим і найшвидшим чином, чим ми можемо забезпечити собі фонд в декілька сот мільйонів золотих карбованців (потрібно згадати гігантські багатства деяких монастирів і лавр)... А зробити це з успіхом можна тільки тепер. Всі міркування вказують на те, що пізніше зробити це нам не вдасться, бо ніякий інший момент, крім відчайдушного голоду, не дасть нам такого настрою широких селянських мас, який би або забезпечував нам співчуття цих мас, або, в крайньому випадку, забезпечив би нам нейтралізацію цих мас в тому розумінні, що перемога в боротьбі з вилученням цінностей залишається безумовно і повністю на нашому боці...».*⁴

Характер збитків 1922 року, завданих історико-культурним, мистецьким пам'яткам, відображує звіт Подільського губвиконкому українському уряду: за короткий час тільки на Поділлі із 1048 церков, 81 костюлу, 188 синагог і 22 монастирів, низки музеїв було вилучено 130 пудів срібних виробів. У звіті цинічно оговорювалося, що серед цих виробів *«цінностей для музеїв не виявлено»*.⁵ У 1920 - 1930-ті роки були зруйновані тисячі пам'яток церковної архітектури по всій території України, а їх мистецьке начиння пограбоване і атеїстичною державою, і місцевими «войовничими безбожниками».

Малоефективною в умовах репресій виявилася діяльність створеного 1926 року при народному комісаріатові освіти УСРР Українського комітету охорони пам'яток культури (далі - УКОПК). Не розгорнув роботу й Комітет

охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'яток на чолі з П. Й. Панчем, створений у відповідності з постановою Раднаркому від 31 серпня 1940 року.

Друга світова війна завдала нових втрат історико-культурній спадщині України. Зокрема, у Кам'янець-Подільській області було знищено 62 монументальних пам'ятники,⁶ у Київській – 26,⁷ у Вінницькій пошкодженні пам'ятники Гоголю, Суворову та інші.⁸ У повоєнні роки влада здійснила чималу роботу з будівництва пам'ятників загиблим на фронтах, бюстів двічі Героям, музеїв, присвяченим подіям Другої світової війни.

У 1960-і роки під впливом роботи над нарисами і довідками з історії міст і сіл Української РСР нового розмаху набув і пам'яткоохоронний рух. 1966 року створено Українське товариство охорони пам'яток історії і культури. 22 роки його очолював визнаний державний і громадський діяч, видатний вчений, протягом 1990 - 2011 років - голова Всеукраїнської спілки краєзнавства, Національної спілки краєзнавців України академік Національної академії наук України П. Т. Тронько. За рахунок індивідуальних та колективних членських внесків УТОПІКа були збудовані сотні пам'ятників, відкриті музеї, відновлені цінні пам'ятки архітектури, започаткований науково-популярний журнал «Пам'ятки України», проведена низка всеукраїнських науково-краєзнавчих конференцій. За ініціативою Товариства був розроблений проєкт Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», прийнятий 13 липня 1978 року VIII сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Він посилив законодавче підґрунтя пам'яткоохоронства, став кроком уперед у збереженні культурних надбань українського народу.

На жаль, і сьогодні у зв'язку з війною Росії проти України зазнає нищення наша культурна спадщина. Так, 6 травня 2022 року, о 23-ій годині, росіяни ракетою вразили музей Григорія Сковороди у Сковородинівці на Харківщині. Внаслідок цього зррчину був поранений охоронець, згорів дах, вигоріли й

кімнати. З - під попелу дістали лиш статую поета. Російські військові відрапортували: *«Авіаударом ліквідовано Сквородниково»* ...

Музей Григорія Сковороди у Сквородинівці до і після авіаудару (світлина із сайту міністерства культури та інформаційної політики України)

На щастя, основні експонати ще задовго до цього варварського акту були перенесені в інше місце, бо в рамках підготовки до 300 - річчя планувалася реконструкція експозицій. Отже – музею бути. У день відзначення 300-річного ювілею з'явилося повідомлення: *«Група Kalush Orchestra передала на відбудову музею в Сквородинівці 330 тис. грн.»*. Так виконується мудра настанова філософа Григорія Сковороди: *«Святість життя полягає в робленні добра людям»*.

8 травня 2022 року близько 18:00 російські військовослужбовці, застосовуючи засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, здійснили авіаудар по території Глухівської громади Шосткинського району Сумської області. Внаслідок цього було пошкоджено єврейське кладовище. За повідомленням міністра культури Олександра Ткаченка на території єврейського цвинтаря у Глухові поховані євреї – жертви погрому 1918 року. Братське

поховання одночасно є могилою цадиків Менахема-Нохіма-Давида Гесельова та Ізраеля-Дов-Бера Нохімова Шум'яцьких. «...Це не тільки пам'ятка історії, це особливий символ для всього єврейського народу. Доказом того, що всі вищі сили все ж таки на нашому боці є те, що могили головних цадиків вціліли», – повідомив міністр⁹.

Результати обстрілу єврейського кладовища у Глухові на Сумщині (травень 2022 року)

За офіційними даними мінкульту України станом на початок квітня 2023 року понад 550 пам'яток та об'єктів культурної спадщини зруйновано або пошкоджено окупантами¹⁰. У тому числі - 108 релігійних установ, 21 музей, 90 історичних будівель, 19 монументів, 12 бібліотек та один архів. На щастя, не пошкоджено жодного з восьми об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО¹¹.

Український культурний фонд розробив інтерактивну мапу культурних втрат¹².

Пам'ятник Тарасу Шевченку
в місті Куп'янську (світлина 2022 року)

Станом на травень 2023 року загальна кількість *пам'яток історії в Україні* становить 30 128, з яких 182 - національного значення, 29 946 - місцевого; *пам'яток архітектури та містобудування* налічується 15 773 (національного – 2 427, місцевого – 13 346); *пам'яток монументального мистецтва* – 1 868 (національного значення - 33, місцевого 1 835); *пам'яток садово-паркового мистецтва* налічується 179 об'єктів (9 - національного, 170 - місцевого); ландшафтних - 197 (національного - 2, місцевого - 195); *пам'яток науки і техніки* 108 (14 - національного, 94 - місцевого). Крім того, під охороною перебуває 18 850 *щойновиявлених об'єктів культурної спадщини*. Таким чином загальна кількість об'єктів культурної спадщини становить **128 780¹³**.

Станом на 1 серпня 2023 року ЮНЕСКО підтвердила пошкодження в Україні від початку широкомасштабного вторгнення росії 274 культурних об'єктів: 117 релігійних об'єктів, 27 музеїв, 98 будівель, що мають історичну та/або мистецьку цінність, 19 пам'ятників, 12 бібліотек та 1 архів.

Разом із партнерськими організаціями ЮНЕСКО також розробляє механізм незалежної скоординованої оцінки даних в Україні, включаючи аналіз супутникових знімків, відповідно до положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року.

Найбільше пошкоджених об'єктів, за даними ЮНЕСКО, в Донецькій (78), Харківській (55), Київській (38), Луганській (33) та Чернігівській областях (17). Також пошкодження зафіксували в Запорізькій та Сумській областях — по 12 об'єктів, в Одеській та Миколаївській — по 8, Херсонській (6), Житомирській (3), Вінницькій (2) та Дніпропетровській і Львівській областях — по 1 об'єкту.

Отже, в Україні завжди надавалася увага увічненню визначних подій і героїв, використанню й охороні пам'яток старовини і мистецтва. Саме життя вимагало створення й організації діяльності різних пам'яткоохоронних товариств, напрацювання організаційно-методичного досвіду охорони і збереження пам'яток минулого.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте власну позицію стосовно збереження культурної спадщини: «за» і «проти».
2. Розкажіть про створення та діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва (ЦКОПСІМ).
3. Визначте основні (справжні) завдання діяльності Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, а також губернських та повітових КОПМИСИ.
4. Чому діяльність Українського комітету охорони пам'яток культури (УКОПК) та Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'яток була малоефективною.
5. Охарактеризуйте масштаб втрат історико-культурної спадщини України під час Другої світової війни. Хто завдав більше школи: більшовики чи нацисти?
6. На конкретних прикладах охарактеризуйте розвій пам'яткоохоронного руху в 1960-ті роки.
7. Якою була діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії і культури.
8. Значення Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1978) для пам'яткоохоронства та збереження культурних надбань українського народу.
9. Підготуйте мультимедійний проєкт з переліком втрат культурної спадщини внаслідок обстрілів ЗС РФ території України (в розрізі областей (районів) / типів пам'яток).

Список використаних джерел та літератури до розділу II

1. Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский: историческое описание. Киев: Типогр. С. В. Кульженка, 1895. С. 36 - 37.
2. Сецинский Е. И. Опись предметов старины. Каменец-Подольский: Типогр. Св.-Троицкого братства, 1909. Ч. 2. С. 105.

3. Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с. С. 49 - 55.
4. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ; Кам'янець-Подільський: Вид-во «Кондор», 2010. 240 с. С. 203.
URL:
<http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>
5. Державний архів Вінницької області (ДАВО). Ф. Р-925. Оп. 1. Спр. 879. Арк. 2 - 6.
6. Державний архів Київської області (ДАКО). Ф. Р. 4322. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 57.
7. Там само. Спр. 2. Арк. 15.
8. Там само. Спр. 4. Арк. 18.
9. Карплюк Д. Обстріл Сумщини: ракета влучила в єврейське кладовище (фото). *Главком*. 2022. 8 травня. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/obstril-sumshchini-raketa-vluchila-v-jevreyske-kladovishche-foto-844071.html>
10. В Україні понад 550 пам'яток та об'єктів культурної спадщини зруйнували або пошкодили окупанти – Мінкультури. *Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»*. 2023. 18 квітня. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/904674.html>
11. Пасова Т. ЮНЕСКО продовжує вести реєстр пошкоджених пам'яток культури. *Голос України*. 2023. 18 квітня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/370060>
12. Мапа культурних втрат. Український культурний фонд. URL: <https://uaculture.org/culture-loss/>
13. В Україні понад 550 пам'яток та об'єктів культурної спадщини зруйнували або пошкодили окупанти – Мінкультури. *Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»*. 2023. 18 квітня. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/904674.html>

РОЗДІЛ III

Законодавство України з питань охорони культурної спадщини

З розвалом Радянського Союзу і переходом до нової (ринкової, демократичної) системи суспільно-економічних відносин сталися як позитивні зміни, так і характерні для такої ломки деформації. У незалежній Україні увага приділяється як створенню нових, так і охороні діючих пам'яток історії, культури, природи.

Біля сіл Нігин і Залуччя неподалік Кам'янця-Подільського долину річки Смотрич перетинають Товтри – відроги Карпат. На скелястому лівому березі беруть початок глибокі печери, які в XV - XVII ст. не раз служили схованкою від татар. Кожного разу, отримавши звістку про наближення нападників, жителі цих сіл збирали скромні пожитки і по високій драбині піднімалися до печери, яка мала чотири глибоких гроти, що розходилися в різні сторони на десятки метрів, та запасний вихід. Там переховувалися, поки татари не поверталися до Криму. Старші думали про харч, діти гралися, а хлопці й дівчата кохалися, одружувалися. Легенда розповідає, що напередодні весілля наречена вийшла з печери, щоб нарвати барвінку для весільного обряду. Її помітили татари, вислідили схованку, заклали вхід хмизом і підпалили. Ні крики малолітніх, ні волення жінок не допомогло. Всі, хто того разу перебував у печері, загинули мученицькою смертю...

1883 року археологічну розвідку цих печер здійснив професор В. Б. Антонович. Були знайдені предмети домашнього вжитку, срібна монета часів Сигізмунда III, людські останки. Останки поховали на березі річки Смотрич, встановили хрест з написом: *«Священнодействием преосвященного Дмитрия, епископа Балтского, 3 июня 1889 года здесь погребены изнесенные из пещер кости христиан, удушенных некогда татарами в этих пещерах»*. З другого боку: *«Памятник сей сооружен на собранные пожертвования от*

*разных благотворителей в 1890 году и в том же году освящен при приходском священнике села Залуча Никаноре Розумовском».*¹ Згодом хреста не стало. Проте пам'ять про далеких предків збереглася. Навесні 2001 року на тому місці сучасники встановили новий пам'ятник.

Нині багато робиться для відновлення правдивої історії українського народу, історії країв, окремих населених пунктів, увічнення в пам'ятниках фактів, подій, персоналій. Все це витікає з курсу незалежної України на повернення народів його історичної пам'яті, курсу, що знайшов законодавче оформлення в статті 11-ій Конституції України: *«Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України».*²

На Хмельниччині, у Дунаєвецькому районі, за роки незалежності України з'явилися пам'ятники, що відображають суто українську історію: Хрест на кургані в Козацькій долині; погруддя Т. Г. Шевченку й В. І. Зарембі, композитору, автору романсів «Дивлюсь я на небо», «Повій, вітре, на Вкраїну»; пам'ятний знак на честь 600-річчя Дунаївців (2003); пам'ятна плита загиблим землякам – афганцям; пам'ятники в місцях поховання жертв голокосту. 2007 року – пам'ятник жертвам репресій і голодомору (207 осіб із одного села) у Нестерівцях, 2009-го - у райцентрі. Пам'ятники жертвам репресій збудовані в центрі Хмельницького, на хуторі Загайного та на старому кладовищі Кам'янця-Подільського.

При в'їзді до м. Городка свого часу в братських могилах були поховані вояки Першої світової. З часом поховання розорювалося, через нього пройшла спочатку газова, а потім і водопровідна труба. А коли екскаватор добув людські кістки, з ініціативи міського голови В. А. Хоптинця та методиста відділу культури з охорони пам'яток історії і культури І. В. Олійника були проведені розкопки, встановлено, що в могилах поховані австро-угорські гусари. У жовтні 2004 року були урочисто перепоховані останки 32 учасників Першої світової війни, відкрито пам'ятник.

У райцентрі Ярмолинцях 1993 року з'явився пам'ятник жертвам голодомору, 1994-го – пам'ятний знак жертвам голокосту, 11 липня 2000 року – знак на честь 600-річчя селища, 16 липня 2003 року – пам'ятник Т.Г. Шевченку, 2004-го – воїнам-землякам, які загинули в Афганістані, цього ж року – пам'ятник І.Я. Франку.

На місці Пилявецької битви 1648 року в Старосинявському районі виріс Курган козацької слави. Така робота проводиться повсюдно, у кожному регіоні, в усій Україні. Народ повертає своє минуле, відновлює пам'ять, увічніює для нинішніх і прийдешніх поколінь.

У той же час пам'ятки минулого зазнають і нищення. Їх руйнують не тільки час, дощ, вітер, мороз. Дуже часто пам'ятки минулого руйнує бездуховність, відсутність патріотизму, а нерідко – й бідність. Дехто в погоні за копійкою нищить високомистецькі пам'ятки минулого, забуваючи, що то не купа металу, а пам'ять про попередників – творців сьогоденного, про людей, їх життя і боротьбу, героїчні вчинки, історичні події. Зносяться пам'ятники радянської доби. З п'єдесталів зникають навіть трактори – символи колгоспного ладу. А це ж – історія... За підрахунками фахівців, в Україні лише у ХХ столітті знищено близько 10 тис. архітектурних об'єктів, які мали непересічну історико-культурну цінність.³

Держава ставить засторогу руйнівникам пам'яток історії і культури. Стаття 54 Конституції України стверджує: *«Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами»*.⁴

Положення цієї конституційної статті розвинула низка законодавчих, нормативних актів, які не тільки створили юридичний заслін руйнівникам, а й намітили конкретну програму пам'яткоохоронних дій.

1997 року Указом Президента України була створена Рада з питань збереження національної культурної спадщини – консультативний орган при Президентові України, метою якого є збереження, пошук та виявлення цінностей

національної культурної спадщини. Діє Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені О. Т. Гончара, який протягом 1995-2011 років очолював Герой України академік НАН України П. Т. Тронько. 23 квітня 1999 року Кабінет Міністрів України затвердив Програму відтворення 56 видатних пам'яток історії, архітектури. Деякі з них, як-от комплекс Золотоверхого Михайлівського монастиря, Успенський собор Києво-Печерської лаври, вже відбудовані. Розпочалися реставраційні роботи в Старому місті Кам'янця-Подільського, було відновлено багато пам'яток історії та архітектури у колишній гетьманській столиці Батурині й таких прикладів багато.⁵

21 вересня 1999 року був прийнятий Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1068-XIV, в редакції від 13 лютого 2020 року)⁶, який урегулює процедуру ввезення-вивезення, а головне – повернення культурних надбань держави.

Важливе значення для унормування пам'яткоохоронної діяльності має Закон України «Про охорону культурної спадщини», прийнятий 8 червня 2000 року (№ 1805-III, у редакції від 1 січня 2023 року; Додаток А). Він дав чітке визначення вживаним термінам, зокрема:

культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини;

пам'ятка культурної спадщини (пам'ятка) - об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;

охорона культурної спадщини – система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення

захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини;

історичне населене місце - населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних населених місць України (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 26 липня 2001 року);

історичний ареал населеного місця - частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку;

консервація – сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд;

реабілітація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини, приведення їх у стан, придатний для використання;

реставрація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності;

музеєфікація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування.

Закон «Про охорону культурної спадщини» класифікує об'єкти культурної спадщини за типами:

1. **Споруди (витвори)** – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні

об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі, пов'язані з історичними подіями, життям і діяльністю видатних осіб.

2. Комплекси (ансамблі) – сукупність окремих або поєднаних між собою споруд різного призначення, що відзначаються своєю архітектурою та органічним зв'язком з ландшафтом.

3. Визначні місця – топографічно визначені зони або ландшафти, природні, природно – антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

археологічні - рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації;

історичні - будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

об'єкти монументального мистецтва - твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

об'єкти архітектури - окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів;

об'єкти містобудування - історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей;

об'єкти садово-паркового мистецтва - поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

ландшафтні - природні території, які мають історичну цінність;

об'єкти науки і техніки - унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.⁷

Закон визначив функції різних державних органів та органів місцевого самоврядування в царині пам'яткоохоронства, права, обов'язки і відповідальність власників пам'яток.

2004 року прийнятий Закон України «Про охорону археологічної спадщини» (№ 1626-IV, поточна редакція від 12 грудня 2012 року, № 5461-VI).⁸ Певним кроком в організації системи пам'яткоохоронної роботи стала постанова Кабінету міністрів України від 15 березня 2006 року «Про Державну службу з питань національної культурної спадщини». У 2006-2011 роках їй було надано статус урядового органу, який діяв у складі Міністерства культури і мистецтв України, визначено завдання, повноваження.⁹

Таким чином державою створена система законодавчих, нормативних актів, відповідних установ, покликаних посилити охорону пам'яток історії і культури.

Питання для самоконтролю:

1. Застосуйте законодавче підтвердження відновлення правдивої історії українського народу, історії країв, окремих населених пунктів та увічнення в пам'ятниках фактів, подій, персоналій.

2. Назвіть приклади встановлення пам'ятників та пам'ятних дощок на увіковічення видатних людей української історії в останні десятиліття.

3. Як ви вважаєте хто і чому може знищувати чи пошкоджувати пам'ятників та пам'ятних дощок?

4. Розкажіть про діяльність Ради з питань збереження національної культурної спадщини та Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені О. Т. Гончара.

5. Підготуйте мультимедійний проєкт про відтворення за часів незалежності видатних пам'яток історії, архітектури.

6. Охарактеризуйте основні положення Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999).

7. Назвіть основні терміни Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000).

8. Дайте визначення термінів: «культурна спадщина», «пам'ятка культурної спадщини», «охорона культурної спадщини», «історичне населене місце», «історичний ареал населеного місця», «консервація», «реабілітація», «реставрація», «музеєфікація». Зверніть увагу, в чому полягають подібність та відмінність.

9. Складіть логічно-структурну схему класифікації об'єктів культурної спадщини за типами та за видами.

10. Охарактеризуйте основні положення Закону України «Про охорону археологічної спадщини» (2004).

Список використаних джерел та літератури до розділу III

1. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н. И. Яворовського. Каменец-Подольский : Тип. Под. губ. правл., 1895. Вып. 7. С. 249 - 250.

2. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року]. *Сайт Верховної Ради.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Урядовий кур'єр. 1999. 6 травня. (№ 83 - 84). С. 8.

4. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року]. *Сайт Верховної Ради.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Горбик В. О., Денисенко Г. В. Охорона та збереження пам'яток історії та культури в Україні: історичний аспект. *Український історичний журнал.* 2004. № 12. С. 63.

6. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України № 1068-XIV, в редакції від 13 лютого 2020 року). *Сайт Верховної Ради.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

7. Про охорону культурної спадщини. Закон України № 1805-III, у редакції від 1 січня 2023 року. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333). *Сайт Верховної Ради.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

8. Про охорону археологічної спадщини. Закон України № 1626-IV, поточна редакція від 12 грудня 2012 року, № 5461-VI. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 26, ст. 361). *Сайт Верховної Ради.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>

9. Про Державну службу з питань національної культурної спадщини. Постанова Кабінету міністрів України № 336 від 15 березня 2006 року (втрата чинності від 18 квітня 2011 року). *Сайт Верховної Ради.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2006-%D0%BF#Text>

РОЗДІЛ IV

Основні напрями, форми і методи використання пам'яток історії і культури в навчально-виховній роботі та залучення здобувачів освіти до їх збереження

Стаття 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000, у редакції 2023 року, див. Додаток А) передбачає участь підприємств, установ науки, освіти та культури, громадських організацій в охороні культурної спадщини: *«Підприємства усіх форм власності, установи науки, освіти та культури, громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в роботі з охорони культурної спадщини, можуть встановлювати шефство над об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, сприяють державі у здійсненні заходів з охорони, використання, виявлення, обліку, реєстрації об'єктів культурної спадщини і поширенню знань про них, беруть участь у популяризації культурної спадщини серед населення, сприяють її вивченню дітьми та молоддю, залучають громадян до охорони»*.¹

Закон вимагає від органів влади та закладів освіти включитись в пам'яткоохоронну роботу. І для цього є досить суттєві підстави.

Щороку до закладів загальної середньої та фахової передвищої освіти приходить нове поповнення, яке адаптується до оточуючого середовища, вивчає його, починаючи, як кажуть, з чистого листа. В уяві дітей меморіальні дошки, пам'ятки монументального мистецтва, архітектурні споруди, залишки замків, курганів будуть залишатися об'єктами різного рівня естетики, які не завжди хвилюють розум і почуття, поки ці пам'ятки «не заговорять», поки дитина не усвідомить, які події, факти, героїчні вчинки й долі символізують вони. Тому серед тих, хто нерідко наносить шкоду пам'яткам історії, культури і природи, є і

школярі. Вони, як правило, не знають історії створення пам'ятки, важливості історичного факту, зафіксованого нею.

Є ще одна обставина, яка потребує врахування й реагування. Роль пам'яток у навчальній і виховній роботі закладів освіти сьогодні, на відміну від радянських часів, дещо занижена, методика пам'яткоохоронної роботи не завжди відображають навіть поважні методичні розробки. Не часто побачиш учнів біля пам'ятників та пам'ятних місць, проведення там заходів за ініціативою вчителя, класного керівника чи адміністрації закладу освіти. Ми часто обурюємося ставленням дітей до пам'яток історії і культури, забуваючи, що школа в першу чергу повинна поставити інтелектуальну, моральну, духовну засторогу проявам байдужості й варварства.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» (8 червня 2000 року, № 1805-III, в редакції від 1 січня 2023 року, див. Додаток А) не тільки вводить заклади освіти до числа учасників пам'яткоохоронної роботи, а й визначає основні напрями цієї роботи:

- вивчення історичних подій, увічнених пам'ятниками;
- поширення цих знань серед дітей, молоді, населення;
- сприяння державі у здійсненні комплексу охоронних дій – виявленні, обліку, реєстрації, збереженні пам'яток історії та культури;
- використання їх в навчально-виховній роботі;
- встановлення шефства над ними.

Тобто – мова йде про організацію в школі як пам'яткознавчої, так і пам'яткоохоронної роботи².

Сучасні заклади освіти мають невичерпні можливості й розмаїття форм і методів проведення цієї роботи як на уроках, так і в позаурочній шкільній та позашкільній обстановці.

В урочній роботі успішно реалізується навчально-пізнавальна функція шкільного краєзнавства, адже кожен пам'ятник увічне життя і діяльності видатних людей, важливі історичні події і є, насамперед, джерелом історичних знань. У зв'язку з цим учитель, учні – учасники різноманітних історико-

краєзнавчих акцій мають можливість глибоко усвідомити, що ховається за пам'яткою, змусити її «заговорити», шляхом підготовки й оприлюднення рефератів, повідомлень донести ці знання до однокласників. Кожен розділ курсу історії завершується, як правило, уроком, а то й – кількома про культуру та історію рідного краю певної доби. Якраз до таких уроків доцільно заздалегідь готувати навчальні повідомлення про пам'ятки історії і культури свого краю, карту пам'ятників населеного пункту.

Можна практикувати уроки - екскурсії біля пам'ятника з використанням розповіді учителя, бесіди, зустрічі з учасником чи свідком увічненої події або й автором пам'ятника. Це тим більше актуально в умовах боротьби з російською агресією, починаючи з 2014 року, в якій, на жаль, гинуть захисники України, уродженці сіл та міст, випускники закладів освіти.

На уроці реалізуються не тільки навчальні, а й виховні завдання. Тому необхідно використовувати пам'ятки для виховання в школярів естетичних і моральних якостей, патріотизму. Знайомство з пам'ятками історії і культури стає відправним моментом у реалізації науково – дослідницької функції шкільного краєзнавства.

Значний обсяг пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної роботи в **позаурочний і позакласний** час, яка проводиться як індивідуально, так і в групових і масових формах:

індивідуально - робота учнів з краєзнавчою літературою, матеріалами архівів, музеїв, бібліотек, листування, збір спогадів, фотографування, підготовка письмових краєзнавчих робіт та проєктів;

групові форми - гуртки, товариства, клуби, лекторії, редколегії газет, сайтів, редакції рукописних збірників, екскурсії, походи, експедиції;

масові – вечори, олімпіади, конференції, усні журнали, вікторини, КВК тощо.

Найбільш поширеною формою організації школярів для спільної краєзнавчої діяльності є гурток. Характерні його особливості:

1. Налічує 5 - 20 гуртківців – дітей одного класу або й різного віку.

2. Має свою структуру і керівництво:

обирається староста, секретар; можливий об'єднання гуртківців по секціях;

3. Може мати назву, зокрема – «Юні краєзнавці», «Краєзнавець», «Юний пам'яткознавець»; «Пам'яткоохоронці», «Юні етнографи», «Глухівщинознавство», «Екологічне краєзнавство», «Археологічне краєзнавство», «Історичне краєзнавство», «Юні екскурсоводи», «Літературне краєзнавство», «Етно-арт» тощо.

4. Ведеться журнал обліку роботи.

Гуртки бувають:

- загальнокраєзнавчі, які охоплюють увесь комплекс краєзнавчих досліджень, у тому числі пам'яткознавчої тематики;
- по напрямках краєзнавства, зокрема - пам'яткоохоронства;
- тематичні.

5. Гурток не є продовженням занять на уроках, він лише базується на знаннях, отриманих учнями на уроках.

6. Гурток працює за програмою, розрахованою на – 34 або 68 годин (1 чи 2 тижневі години). Можуть складатися й авторські програми, які підлягають експертизі й затвердженню на рівні обласних управлінь освіти і науки.

7. Робота в гуртку проводиться в двох напрямках:

– теоретичному – бесіди, лекції, доповіді, конференції, вікторини, самостійна робота;

– практичному – екскурсії, походи, експедиції, практикуми в музеях, архівах, бібліотеках, випуск газет, онлайн-публікацій, створення рукописних збірників, краєзнавчих альбомів, куточків, музейних експозицій, статей, інформації для засобів масової інформації та сайтів тощо.

8. Основним методом роботи гуртка є самостійна робота учнів. Керівнику важливо визначити кожному здобувачеві освіти або секціям конкретне дослідницьке завдання:

листування з учасником події, збір спогадів, опитування;

вивчення конкретних питань в архіві, бібліотеці, музеї, під час екскурсій до історичних місць;

фотографування тощо.

Учні при цьому отримують навички роботи з архівними, бібліотечними матеріалами, джерелами, складання опитувальників, проведення бесід, запису спогадів, роботи з каталогами, бібліографічними покажчиками, довідковою літературою, підготовки повідомлень, рефератів та проєктів тощо.

9. Закінчується навчальний цикл підсумковим вечором, конференцією, усним журналом, онлайн-виступом чи іншою формою звіту.

Первинною формою шкільних краєзнавчих гуртків, їх складовою частиною є **секція**. Вона:

налічує три та більше осіб;

працює за певним напрямом, конкретним завданням;

роботу очолює керівник, може обиратися і секретар;

кожен член секції виконує завдання, яке витікає з напряму, плану роботи;

секція звітує на засіданнях гуртка у вигляді повідомлень, доповідей, виставок, презентації альбомів, відеофільмів, організації зустрічей з відшуканим героєм, учасником подій тощо.

Вищою формою організації шкільного краєзнавчого руху є **товариство**, яке об'єднує 40 - 60 юних краєзнавців та пошуковців. До його складу входять як окремі члени, так і гуртки. Обирає раду (правління) в складі голови, заступника, секретаря, керівників гуртків, секцій, редактора газети, консультантів, для оперативного керівництва створює президію – голова, заступник, секретар, свою роботу планує. Товариство може обирати дійсних і почесних членів з числа консультантів, наставників – учених. Має статут, девіз та інші атрибути. Види роботи – теоретичні та практичні.

Краєзнавча, у тому числі і пам'яткознавча, пам'яткоохоронна робота, може проводитись і в інших формах, зокрема – діяльності клубів, рад, пошукових штабів, експедиційних загонів. До реорганізації Всеукраїнської спілки краєзнавців (далі - ВСК) у творчу професійну краєзнавчу організацію –

Національну спілку краєзнавців України (далі - НСКУ) в багатьох закладах освіти діяли первинні осередки ВСК. Було б правильно, якби вони, зазнавши організаційної трансформації, зберегли свій дослідницький потенціал, знайшли контакти з територіальними організаціями НСКУ і в формі кореспондентських груп, пошукових загонів чи інших форм сприяли вирішенню її завдань. Та й місцевим НСКУ варто не поривати зв'язку і дбати про діяльність шкільних краєзнавчих формувань, спрямовувати їх роботу.

У закладах освіти можуть функціонувати окремі гуртки або й відділення (два – три гуртки одного профілю) станції юних туристів-краєзнавців, станції юних натуралістів, центру дитячої та юнацької творчості та інших комунальних закладів позашкільної освіти сільських, селищних та міських об'єднаних територіальних громад, обласні комунальні позашкільні навчальні заклади, обласні центри туризму і краєзнавства, обласні центри позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю та інші подібні установи на чолі з Українським державним центром національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді³. Із такого розмаїття організаційних форм учителі та класні керівники обирають ті, які найбільш характерні для певного закладу освіти, колективу і в його навчально-виховній практиці дають відчутний результат. Повернення історичної пам'яті з метою формування національної самосвідомості, патріотизму вимагає реконструкції історичного минулого в усьому комплексі – вивчення історії, економіки, культури, побуту рідного краю. Звідси впливає різноплановість, багатоаспектність цієї роботи.

Найбільш актуальні в наш час такі її **напрями**:

- участь у всеукраїнських та регіональних експедиціях, підготовка конкурсних робіт відповідних конкурсів та грантів;
- збір матеріалів і збереження пам'яток і пам'ятних місць про козацькі часи, національно-визвольні змагання 1917 - 1920 років, участь у них краян, про колективізацію, голодомор 1932 - 1933 років, голод 1921 – 1923 та 1946 - 1947 років, репресії в своєму населеному пункті, подвиг земляків на фронтах і в тилу в роки Другої світової та, перш за все, війни Росії проти України, яка триває вже

з 2014 року і переросла з лютого 2022 року в провномасштабний наступ проти нашої незалежної держави, про діяльність ОУН-УПА та представників дисидентського руху в регіоні тощо;

- допомога редколегіям «Зводу пам'яток історії і культури», здійснення шефства над окремими пам'ятками природи, історії;
- збір пам'яток фольклору, колядок, гаївок, щедрівок, зразків пісенної творчості, опис обрядів, свят тощо;
- збір матеріалів і підготовка довідок, нарисів з історії своїх населених пунктів;
- поповнення експозицій шкільних музеїв, організація виставок, експозицій та куточків з тих чи інших актуальних тем, перш за все, про учасників та загиблих у російсько-українській війні, що триває з 2014 року.

Як уже зазначалося, ефективною формою організації пам'яткознавчої, пам'яткоохоронної роботи є гурткова робота, зокрема діяльність **гуртка «Юний пам'яткоохоронець»**.

Програмою гуртка слід передбачати як теоретичні, так і практичні заняття.

У першу чергу вивчити основні події та діяльність особистостей, увічнені в пам'ятках населеного пункту. Зокрема - доісторичної доби - городища, замчиська, монастирища та інші сліди побутування наших предків, подій національно – визвольної боротьби середини XVII ст., Першої та Другої світових воєн, Української революції 1917 – 1921 років, радянської доби – насильницька колективізація, голодомор, репресії, розбудови незалежної Української держави та війни Росії проти України, мета якої унеможливити українську незалежність і суверенітет, подвиги героїв – захисників нашої національної незалежності та державності.

У теоретичній частині програми слід передбачити засвоєння пам'яткознавчої термінології, типи і види об'єктів культурної спадщини, способи охорони і збереження пам'яток, пам'яткоохоронне законодавство, історію створення, особливості пам'ятників населеного пункту, події та персоналії, зафіксовані в них.

У практичній частині роботи гуртка реалізувати суспільно корисну перетворювальну функцію шкільного краєзнавства. У процесі «краєдіяння» зафіксувати стан збереження пам'яток історії, культури та і природи населеного пункту, можливі пошкодження пам'ятників, під керівництвом учителя історії (класного керівника) усунути можливе. За результатами походів до пам'ятників виготовляти фотографії, макети, карти-схеми їх розміщення, готувати учнівські наукові роботи в тому числі й для розміщення в мережі Інтернет.

Завершити річний цикл роботи гуртка доцільно пам'яткознавчою конференцією чи круглим столом, продемонструвати учням закладу освіти свої досягнення у вивченні і збереженні історико – культурної спадщини рідного краю.

Важливо відслідковувати появу повідомлень та положень про загальноукраїнські краєзнавчі, пам'яткознавчі акції, зокрема всеукраїнські історико – краєзнавчі, історико-географічні експедиції, які стали потужним стимулом дослідницької пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної праці. Скажімо, це можуть бути всеукраїнські експедиції «Сто чудес України», «Краса і біль України», «Історія міст і сіл України» та інші обов'язково включали пам'яткознавчий напрям - вивчення й охорону пам'яток історії і культури.

В останні роки набув популярності конкурс краєзнавчо-дослідницьких робіт у рамках Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна». Він передбачає такі напрями краєзнавчих досліджень: «Духовна спадщина мого народу», «Козацькому роду нема переводу», «Із батьківської криниці», «З попелу забуття», «Геологічними стежками України» – 14 роботи, «Географія рідного краю» тощо (Див. Додаток «Перелік затверджених навчальних програм позашкільної освіти Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти»»). Крім того, під егідою Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді проводяться й інші заходи: всеукраїнська краєзнавча акція учнівської молоді «Україна пам'ятає і Світ не забуде», що проводиться з метою виховання у дітей та учнівської молоді ціннісних орієнтирів та дієвого

патріотизму на основі знань історії України; фестиваль-огляд «Ватра» учасників куренів та роїв Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), присвячений Дню Героїв за темами «Слава Героям», «Звитяга Нескорених», «Квітуха моя Україно», «Україна назавжди» тощо, за загальною тематикою, що розкриває бачення майбутнього України; всеукраїнська історико-краєзнавча конференція учнівської молоді «Військово-історичні події на теренах України: минуле і сучасність» (у квітні 2023 року в Запоріжжі відбулась вже друга конференція). Також на початку 2023 року було проведено огляд музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України⁴.

Так, у ході цих та інших експедицій школярі та учителі Зіньківської загальноосвітньої школи I - III ступенів Вільковецького району на Хмельниччині організували вивчення пам'яток церковного зодчества, зокрема – Михайлівської церкви – дерев'яної архітектурної пам'ятки XVI – XVII ст., зробленої без жодного цвяха. Учениця В. І. Молотківська спочатку підготувала повідомлення про цю церкву, виступила з ним на уроці, а згодом, охопивши ширше коло об'єктів церковного зодчества, виконала наукове дослідження на тему «Історія культових споруд села Зінькова» і на конкурсі в рамках Малої академії наук її робота отримала призове місце.⁵

Серед форм позаурочної і позашкільної роботи важливе місце займає **екскурсія**. Екскурсійне відвідування об'єктів, у тому числі тих, що перебувають у власності окремих осіб, передбачено статтею 12-ю Закону України «Про охорону культурної спадщини»: *«Органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до пам'яток з метою їх екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Їх власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок доступу встановлюється охоронними договорами»*.

Екскурсія – організований вихід чи виїзд учнів за межі закладу освіти для ознайомлення з пам'яткою історії чи культури відбувається за планом, складеним учителем. План визначає навчальну і виховну мету; об'єкт екскурсії (наприклад, – Кам'янецьку фортецю або музей археології Національного заповідника «Глухів»); дату і час її проведення, учасників, керівника та екскурсовода; підготовку попередньої інформації про історію фортифікації, причини будівництва прикордонних замків і фортець у регіоні, відмінність замку від фортеці; постановку як загальних завдань (ведення щоденника екскурсії, запис розповіді екскурсовода, власних спостережень, збір, придбання можливих експонатів для краєзнавчого куточка чи шкільного краєзнавчого музею), так і індивідуальних (запис розповіді екскурсовода на диктофон, фотографування ходу екскурсії, об'єктів огляду, підготовка інформації до газети).

План передбачає також засоби пересування – переїзд, піший перехід, одяг, організацію харчування, спорядження, медичну допомогу, способи підведення підсумків – оформлення фотовиставки, виготовлення й демонстрацію відеофільму, виступи з тематичними повідомленнями на засіданні гуртка, проведення вечора-презентації з використанням матеріалів екскурсій, конференції чи круглого столу тощо. Знання методики підготовки і проведення екскурсії забезпечить проведення її на високому інформаційному та емоційному рівні, поєднуючи з програмовим матеріалом з вивчення курсу історії.

Екскурсії та походи до пам'ятників свого населеного пункту попри пізнавальну й виховну мету передбачають й охоронні завдання. Як правило, прийняття за наслідками екскурсії рішення про **шефство над пам'ятником**. Адже він не в меншій мірі, ніж людина, потребує уваги, догляду, збереження. Час від часу учні прибирають територію навколо пам'ятника чи могили загиблих воїнів, садять квіти, доглядають за ними, у весняну пору красять огорожу, білять бордюри тощо.

Ефективною формою виховання естетичних смаків, патріотичних почуттів школярів є проведення різних виховних **заходів біля пам'ятників**, зокрема – зустрічей з учасниками бойових дій, свідками голодомору, уроків громадянської

зрілості з врученням паспортів, мітингів з приводу державних свят, покладання квітів, ушанування пам'яті загиблих у війні з Росією.

Пам'ятник дітям війни в місті
Глухові на Сумщині

Шкільна пам'яткоохоронна робота передбачає **пропаганду пам'ятників серед населення**, особливо – молоді. На класних чи загальношкільних батьківських зборах можна провести цикл лекцій або бесід про пам'ятники населеного пункту, історичні події, зафіксовані в них, про пам'яткоохоронне законодавство. При цьому скористатися відеофільмом, фотомонтажем, альбомом фотографій, виготовлених за результатами екскурсій та

розміщених у мережі Інтернет.

Для посилення охорони пам'яток природи, історії та культури варто використовувати й засоби масової інформації та публікації на онлайн-сторінках закладу освіти чи гуртка (керівника гуртка).

У підготовці вказаних заходів слід спиратися на різні **джерела** наукової пам'яткознавчої інформації, зокрема двадцятишеститомну «Історію міст і сіл Української РСР», яка побачила світ у 60-70-і роки минулого століття. В Україні продовжується видання «Зводу пам'яток історії та культури України» у 28 томах. 1999 року вийшла перша частина тому «Київ», в якій вміщено близько 700 статей, понад 1300 ілюстрацій, 15 карт, 341 план, у червні 2004 -го – друга, у підготовці якої були задіяні понад 200 143 авторів. Загалом в обох частинах «Зводу пам'яток історії та культури України. Київ» представлено 1616 київських пам'яток⁶. У кожній області діють редакційні групи, які накопичили чимало

документального матеріалу про пам'ятки краю, і, звичайно, нададуть допомогу школі в їх вивченні.

Джерельну цінність складають: Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Київ, 1984. Вип. 1; Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Харківська область. Київ, 1984. Вип. 2; Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Київ. Київ, 1985. Вип. 3; Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Чернігівська область. Київ, 1986. Вип. 4; Історико-культурна спадщина Полтавщини. Полтава, 1987. Вип. 5; Методика підготовки статей про пам'ятки історії та культури. Київ, 1988. Вип. 6; Пам'ятники історії та культури Запорізької області: матер. до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Київ, 1990. Вип. 7; Пам'ятники історії та культури Вінницької області: матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Київ, 1990. Вип. 8; Пам'ятники історії та культури Житомирської області: матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР з Української РСР. Київ, 1991. Вип. 9; Типові статті для Зводу пам'яток історії та культури України. Київ, 1998; Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури. Київ, 1999.

У кожному районі, місті є десятки **меморіальних дощок** – найбільш незахищених творів мистецтва. Важливо привернути увагу до них, описати події, зафіксовані скупкою мовою пам'ятки. Розповіді про меморіальні дошки можуть стати і циклом радіо-телепередач, газетних публікацій, і темою конкурсної науково-дослідної роботи.

Вивчаючи ті чи інші історичні події, особливо раніш замовчувані, перекручені, сфальсифіковані, учнівські гуртки, товариства, школа в цілому можуть виступати ініціаторами увічнення важливих подій, імен, фактів. Саме за ініціативою шкільних колективів, підтриманою відділом освіти Дунаєвецької райдержадміністрації Хмельницької області, ім'я видатного просвітника, релігійного діяча, педагога і вченого Мелетія Смотрицького постановою

Кабінету Міністрів України присвоєно Смотрицькій ЗОШ І-ІІІ ст., Великожванчицькій середній школі - ім'я її завуча Героя Радянського Союзу М.С. Майдана, який загинув у боях в Угорщині в роки Другої світової війни, ім'я письменника-земляка І. І. Сварника – Лисогірській загальноосвітньої школи І - ІІ ступенів.

Відкриття архівів Служби безпеки України дало можливість встановити події визвольної боротьби ОУН, УПА на теренах не тільки Західної, але й Центральної та Східної України, місця боїв, явочні квартири, імена підпільників. А це також потребує відповідної фіксації не тільки на паперових, електронних носіях, але й у пам'ятниках, пам'ятних дошках, збору фотографій, документів, листів, особистих речей, їх експонування в музеях.

Закон України «Про голодомор 1932-1933 років в Україні», прийнятий Верховною Радою України 28 листопада 2006 року, у статті 1-ій зафіксував, що *«Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу»*, і поставив вимогу організувати *«вивчення трагедії голодомору в навчальних закладах України, увічнення пам'яті жертв та постраждалих від голодомору 1932-1933 років в Україні, у тому числі – спорудження в населених пунктах меморіалів пам'яті, встановлення пам'ятних знаків жертвам голодомору»*.⁷

У цьому плані в Україні не мало зроблено – майже в кожному населеному пункті, що відчутно постраждав від голодомору, є пам'ятники або пам'ятні знаки.

Пам'ятник жертвам голодоморів і репресій в місті Дунаївці на Хмельниччині

Тому заклади освіти, учителі та учні, мають організувати вивчення цих подій, ініціювати їх увічнення, збереження в належному стані.

Як і – жертв репресій. У Дрогобичі, наприклад, на корпусі педагогічного університету – колись відділу НКВС по вул. Стрийській, № 3, 1992 року з'явилася меморіальна дошка: *«Перехожий! Зупинись на мить і схили голову. Тут у 1941 році містилася катівня Н.К.В.С. Кров'ю невинних замордованих синів і дочок Дрогобиччини просякнуті мури цього будинку. Вона волає справедливості!»*⁸ На дошці зображений білий хрест у колючому дротяному вінку...

У Кам'янці-Подільському на руськофільваровецькому кладовищі встановлена мармурова плита з надписом «Жертвам репресій». А за нею, на кам'яному мурі, родичі з власної ініціативи прикріплюють таблички: «Бистрицький Августин Йосипович, 1892 - 1938»; «Гарц Юхим Маркович – 18. 03. 1905 – 19. 09. 1938 – жертва сталінських репресій»; «Романов Антон Юхимович, 1899 - 1938. м. Деражня. Реабілітований 1957 року...». Подібних табличок – ознак пам'яті там кілька десятків.

Місць ув'язнення, розстрілів, поховань репресованих є чимало і в інших регіонах. Виявити їх, дослідити події, імена, встановити факти, відновити справедливість, увічнити пам'ять – це ще один напрям досліджень і практичних дій шкільних колективів.

По-новому варто глянути й на поховання солдат колись ворожих армій. Відбулася зміна поколінь, наступив час примирення, віддання елементарної данини пам'яті жертвам воєн. Ми вже відмічали, як це зроблено в м. Городку на Хмельниччині щодо воїнів австро-угорської армії часів першої світової війни. Приклад високоморального ставлення до людських жертв показала українська держава, дозволивши облаштувати 2006 року кладовище польських жовнірів у Львові. Сучасне покоління німецьких громадян упорядковує місця захоронення радянських військовополонених, передає на батьківщину документи, свідчення. Не мало могил німецьких солдат – забутих і закинутих – знаходиться в різних

населених пунктах України. Варто виявляти їх, упорядковувати й повідомляти про них службу, що займається перезахороненням останків.

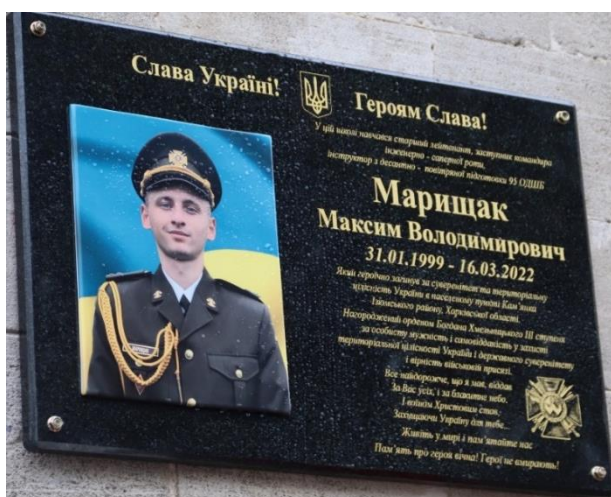
У зв'язку з окупацією Криму і Донбасу та повномасштабною війною Росії проти України, розпочатою 24 лютого 2022 року, чимало земляків стали на захист національної незалежності України, проявили героїзм або й віддали своє життя. Необхідно організувати збір та належне збереження документальних свідчень цієї героїчної боротьби, пошанування героїв Небесної сотні, АТО – ООС і повномасштабної війни, яку розв'язала Росія.

Пам'ятник героям Небесної сотні в Сумах (ліворуч)

Меморіальна дошка на приміщенні Кам'янець – Подільського національного університету ім. І. Огієнка на честь випускника С.М. Боднарчука, загиблого 2014 року на Майдані в Києві

Пам'ятна дошка на честь випускника Миньковецького ліцею Дунаєвської міської територіальної громади на Хмельниччині старшого лейтенанта М. В. Марищака (ліворуч)

Цінним досвідом матеріалізації пам'яті про героїв - захисників Батьківщини, які загинули у війні Росії проти України, є ініціатива учителів та

учнів з виготовлення і встановлення на шкільних приміщеннях меморіальних

Меморіальна дошка на приміщенні Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка на честь випускника О. О. Вознюка, загиблого 2017 року на Донеччині

дошок на честь своїх колишніх випускників, зокрема у Залісецькій гімназії, Лисецькому, Миньковецькому та Дунаєвецькому № 2 і № 4 ліцях Дунаєвецької міської територіальної громади Кам'янець – Подільського району Хмельницької області, а також на багатьох школах Сум та інших населених пунктів України, в тому числі загиблого на Донеччині в 2017 році О. О. Вознюку на стіні першого корпусу Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

У травні 2023 року в центрі Глухова на Сумщині відкрили Дошку пам'яті військових, що загинули на російсько-українській війні (на фото)⁹.

Охорона пам'яток – це і боротьба з її руйнівниками, недбайливими володарями. Школа може фіксувати факти порушення охоронних договорів, інформувати органи охорони культурної спадщини, якщо виникає загроза збереженню пам'яток, ініціювати відповідно до статті 21, пункту 4 статті 24 Закону України «Про охорону культурної спадщини» примусове відчуження пам'яткоохоронних об'єктів (див. Додаток А).

Педагоги мають знати основні положення прийнятого Верховною Радою України 2015 року Закону України «Про засудження комуністичного і націонал – соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»¹⁰ і керуватися його положеннями в організації шкільної пам'яткоохоронної роботи (див. Додаток Б).

Підсумовуючи сказане, слід відмітити, що в роки незалежності України, особливо у зв'язку з розв'язаною ще 2014 року війною Російської Федерації проти України, шкільна пам'яткознавча і пам'яткоохоронна робота набула особливої актуальності. У період ломки соціально-економічного і політичного ладу, економічної кризи, занепаду моральних устоїв частини обездоленого населення, загострення ідеологічного протистояння відбувається руйнування пам'ятників, розкрадання меморіальних дощок з чорних і кольорових металів.

Натомість, надаючи перевагу вивченню раніш заборонених, сфальсифікованих сторінок історії, усної народної творчості, зокрема – колядок, щедрівок, гаївок, звичаїв та обрядів, деякі шкільні колективи відсунули на другий план або й зовсім відійшли від пам'яткоохоронної роботи, використання пам'яток історії і культури в навчальній і виховній роботі.

Життєва практика вимагає повернення до цього напрямку шкільного краєзнавства, оволодіння випробуваною методикою пам'яткознавчої, пам'яткоохоронної шкільної роботи (уроки-лекції; уроки-екскурсії; бесіди, розповіді; підготовка повідомлень, рефератів, проєктів; статей пам'яткознавчої тематики; зустрічі з учасниками, свідками увічнених подій; заняття гуртків «Юний пам'яткоохоронець»; шефство над пам'ятниками; участь у мітингах біля пам'ятників; всеукраїнські історико – географічні та краєзнавчі експедиції

учнівської молоді, всеукраїнські краєзнавчі акції учнівської молоді, фестивалі-огляди, історико-краєзнавчі конференції учнівської молоді; екскурсії; уроки громадянської зрілості; покладання квітів; почесна варта тощо), а також пошуку адекватних часові форм її проведення в інтересах пізнання історії та культури, патріотичного виховання підрастаючого покоління, охорони і збереження національної культурної спадщини, виокремлення її в особливий і досить актуальний напрям шкільного краєзнавства на сучасному етапі.

Питання для самоконтролю:

1. Перевірте, чи запам'ятали ви визначення таких пам'яткоохоронних термінів, як «культурна спадщина», «пам'ятка», «пам'ятник», «охорона культурної спадщини».

2. Назвіть основні типи об'єктів культурної спадщини.

3. На які види поділяються об'єкти культурної спадщини?

4. назвіть основні пам'яткоохоронні закони – їх назви, час прийняття і значення.

5. Яким Законом України визначається участь закладів освіти в пам'яткоохоронній роботі. Назвіть її основні напрями?

6. Випишіть у дві колонки основні форми урочної та позаурочної пам'яткознавчої роботи. Порівняйте їх та визначте методичну доцільність проведення.

7. Вкажіть порядок дій учителя історії (класного керівника) – організатора учнівської екскурсії до визначних пам'ятників історії та культури.

Список використаних джерел та літератури до розділу IV:

1. Про охорону культурної спадщини. Закон України № 1805-III, у редакції від 1 січня 2023 року. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

2. Про охорону культурної спадщини. Закон України № 1805-III, у редакції від 1 січня 2023 року. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

3. Український державний центр національно-патріотичного виховання краєзнавства і туризму учнівської молоді. Офіційний сайт. <https://patriotua.org/>

4. Узагальнена інформація про підсумки огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.03.2023р. № 4/738-23 з додатком. URL : <https://patriotua.org/pidsumky-ohliadu-muzeiv/>

5. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ; Кам'янець-Подільський: Вид-во «Кондор», 2010. 240 с. С. 215 - 216. URL:

<http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>

6. Горбик В. О. Сучасний стан підготовки багатотомного «Зводу пам'яток історії та куль тури України». *Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)*. Вип. 17. Київ -Донецьк, 2001. С. 299 - 300.

7. Про голодомор 1932-1933 років в Україні. Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, ст. 504) [прийнятий Верховною Радою України 28 листопада 2006 року]. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

8. Інжуватова Х. Мури, просякнуті кров'ю. *Україна молода*. 2014. 17 липня *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2301/219/81896/>

9. Соломко О. В Глухові відкрили дошку з фотографіями воїнів, що віддали своє життя за Україну. Глухів. City. 2023. 19 травня. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://hlukhiv.city/articles/288160/v-gluhovi-vidkrili-doshku-z-fotografiyami-voiviv-scho-viddali-svoye-zhittya-za-ukrainu>

10. Про засудження комуністичного і націонал – соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 року, поточна редакція від 31.03.2023, № 2849-IX (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст. 219). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

РОЗДІЛ V

Шкільний музей – важливий центр збереження і популяризації історико - культурної спадщини

1

Українцям з давніх давен властиве бережливе ставлення до своєї культурної спадщини, уміння використовувати її з метою передачі суспільного досвіду наступним поколінням. У роки незалежності України музеї стали важливими центрами вивчення минулого, відновлення історичної пам'яті українського народу і формування на цій основі національного світогляду й патріотизму українців.

Музей (грец. – *святилище муз*), як центр збирання, вивчення, зберігання і популяризації пам'яток історії, природи, матеріальної і духовної культури, має давню історію.

Попередниками музеїв в Україні були колекції книг, картин, художніх виробів, що зберігалися в часи Русі-України в Десятинній церкві, Софійському соборі, Києво-Печерському монастирі, а згодом і в інших великих храмах, монастирях, у замках і палацах феодалів. У XVII - XVIII ст. великі приватні збірки мав Ян III Собеський у Жовкві, Синявський – у Бережанському, Вишневецький – у Вишневецькому замках, К. Г. Розумовський – у Батурині, родини Сапег – у Кодні, Орловських – у Маліївецькому, Маковецьких – у Михайлівському замках на Поділлі та інші представники української шляхти. На початку XIX ст. музеї, як спеціальні заклади, котрі розгорнули перші експозиції і систематизовані колекції, з'явилися на півдні України, зокрема 1806 року – у Миколаєві, 1811-го – у Феодосії, 1825 – в Одесі, 1826 – у Керчі. З появою перших університетів музейне будівництво поширилося на заклади освіти. 1835 року був відкритий музей при Київському університеті.¹

Наприкінці XIX – на початку XX ст. музеї знайшли дальше поширення. У підросійській Україні діяло 36 різних музеїв.² Доктор історичних наук

Р. В. Маньківська – активна дослідниця історії музейної справи в Україні називає й іншу кількість – 50 дореволюційних музеїв³. Зокрема, у червні 1903 року було відкрито краєзнавчий музей у Глухові. Вдова голови Ніжинського повітового суду М. В. Шугурова передала в дар Глухівському земству бібліотеку, колекцію гравюр і документів з історії краю⁴. Ініціатором і головним організатором створення музею став відомий український історик, громадський і державний діяч, на той час земський лікар П. Я. Дорошенко⁵. У 1910 році було відкрито музей у Глухівському учительському інституті⁶. Він знайомив викладачів та здобувачів вищої освіти із методичними довідниками, посібниками та наочною з предметів курсу міських училищ, а також з кращими роботами з ручної праці, педагогічними творами тощо⁷.

Цікавою і водночас непростю в історії українського музейного будівництва була доба Української Народної Республіки. Справу музейного будівництва спочатку взяв на себе відділ музеїв та охорони пам'яток Генерального секретаріату освіти і Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва, очолюваний М. Ф. Біляшівським. Він і підготував програму, в якій виклав рекомендації щодо створення та організації діяльності музеїв. З утвердженням Директорії УНР низка музейних закладів отримала матеріально-фінансову підтримку, була зроблена спроба створити Український національний музей – у січні 1919 року міністр народної освіти І. І. Огієнко передав на розгляд уряду проєкт статуту цього музею. Деяко в цьому напрямку робилося і в різних регіонах. Однак вже у вересні 1919 року в Києві та на захоплених денікінськими військами територіях Комісія з реалізації воєнної добичі почала «чистити» фонди існуючих музеїв.

Досить плідною і разом з тим не менш суперечливою є картина музейного будівництва в підрадянській Україні. Декретом уряду від 23 червня 1919 року «Про націоналізацію Київського міського музею та Київських музейних збірок В. Н. Ханенка і О. Г. Гансена» музеї були оголошені народною власністю і націоналізовані. Діяли старі, створювались нові музейні заклади. Київський міський музей 1919 року був перейменований на Перший державний, 1924 року

– на Всеукраїнський історичний музей імені Т. Г. Шевченка. 19 вересня 1926 року постановою ВУЦВК і РНК УСРР територія Києво-Печерської лаври була визнана державним історико-культурним заповідником. Цього року низка музеїв була підпорядкована Народному комісаріату освіти, у тому числі – Всеукраїнський історичний музей імені Т. Г. Шевченка, який у десяти відділах концентрував 133 тис. експонатів, мав бібліотеку – 20 тис. книг.

Великої шкоди музейним фондам завдала кампанія, що проводилася на вимогу декрету РНК РСФРР від 23 лютого 1922 року «Про вилучення церковних цінностей для боротьби з голодом». Губернські та місцеві «трійки» перетворили цю кампанію на справжнє пограбування церковних та музейних цінностей. Тільки на Поділлі з 1048 церков, 81 костюлу, 188 синагог, 22 монастирів і низки музеїв було реквізовано 130 пудів тільки срібних виробів.⁸ І все ж кількість музейних закладів зростала: 1923 року в УСРР діяло 90 музеїв, 1924-го - 116, 1925-го – 111, 1926 – 128, 1927 - 112.⁹

Великий вплив на музестворення справляв Український комітет краєзнавства, створений 1925 року на Першій Всеукраїнській краєзнавчій конференції у Харкові, і, головне, - краєзнавчий рух, що розгортався під його керівництвом. В округах створювалися окружні комітети краєзнавства, у райцентрах – районні товариства, у селах і містах – гуртки. Кожен окружний комітет краєзнавства прагнув створити окружний краєзнавчий музей. На Вінниччині, наприклад, 1927 року був відкритий окружний музей у Тульчині, його організатором і завідуючим став І. Ч. Зборовський, того ж року - меморіальний музей М. М. Коцюбинського у Вінниці, 1928-го – Музей друку при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки України Всеукраїнської академії наук. 1925 року Волинський центральний музей у Житомирі отримав статус науково-дослідного, 1928 року Укрнаука НКО УСРР відкрила при музеї аспірантуру, при геологічному відділі музею її вів професор Бельський, при етнографічному протягом 1928-1931 рр. – Кравченко.

Наприкінці 1920-х – у 1930-ті роки пройшли неодноразові «чистки» музейних кадрів, арешти й суди над ними. Наприкінці 1937 року, після статі в

«Радянській Волині» «Хто орудує в Житомирському музеї?», у Житомирі була сфальсифікована діяльність контрреволюційної української націоналістичної військово-повстанської організації й заарештовано 45 осіб. У цій справі проходив завідувач історичним відділом музею Н. К. Дмитрук, 10 травня 1938 року засуджений до розстрілу. У грудні 1937 року був заарештований і «головний герой» газетної статті «Хто орудує в Житомирському музеї?» музейник-орнітолог В. І. Бруховський. Його «контрреволюційна» діяльність полягла в тому, що він кільцював птахів металевими кільцями з Німеччини... І цього виявилось достатньо, щоб засудити його на 8 років виправно-трудових таборів... Не обійшли «увагою» репресанти музейників Київщини Ф. І. Шміта, К. В. Мощенка, Б. К. Пилипенка, О. І. Михайловського та інших. У 1920-1930-ті роки репресій зазнав кожен третій працівник центральних музейних установ і кожен четвертий музейник України.¹⁰

Водночас діяльність музеїв підганялася під ідеологічний трафарет. Головний напрям реорганізації полягав у переході від науково-дослідницької, освітньої роботи до пропагандистської, масово-політичної. Наприкінці 1940 року в Українській РСР діяло 174 музеї.

Важких втрат музейній справі завдала Друга світова війна. У Кам'янець-Подільській області були пограбовані всі 5 довоєнних музеїв, зруйновані Шепетівський та Ізяславський. Загальні збитки тільки Кам'янець-Подільському музею склали 6270526 крб. 10 листопада 1944 року Раднарком УРСР прийняв постанову «Про повернення музейних експонатів», у якій звернувся до установ, організацій, населення повернути ті музейні цінності, які в роки війни попали до них, доручив відповідним органам морально і матеріально стимулювати тих, хто зберіг і повернув музейні предмети. 1944 року відкрила двері більшість музеїв. 1950 року в Україні вже діяло 137 музеїв.

Під впливом кампанії з написання й видання двадцятишеститомної історії міст і сіл з'явилася низка історичних та краєзнавчих музеїв, зокрема музей-заповідник на місці Берестецької битви. На середину 1980-х років тільки в 7

областях Правобережної України діяло 43 державні музеї, які в основному фонді концентрували 2 040 583 експонати.¹¹

З незалежністю України музейна справа зазнала змін. Почалося поглиблене вивчення маловідомих, замовчуваних і сфальсифікованих сторінок історії. Музеї дуже часто ставали центрами таких досліджень, проведення науково-краєзнавчих конференцій, видання наукових збірників та іншої літератури.

Розбудові музейної справи сприяло прийняття Верховною Радою України 1995 року Закону України «Про музеї та музейну справу», який в шести розділах (31 стаття) зафіксував не тільки досягнення теорії і практики музейного будівництва, а й окреслив перспективи (Додаток В). Музейники отримали чітке визначення понять, функцій музейного закладу – культурноосвітньої, науково-дослідної, комплектування музейних зібрань, експозиційної, фондової, видавничої, реставраційної і пам'яткоохоронної роботи.

Цей Закон визначив і види музеїв. За своїм профілем, тобто спеціалізацією, ознакою якої є зв'язок музею з певною наукою або видом мистецтва, техніки, виробництва, вони діляться на: 1. Історичні. 2. Археологічні. 3. Краєзнавчі. 4. Природничі. 5. Літературні. 6. Мистецькі. 7. Етнографічні. 8. Технічні. 9. Галузеві та інші. На основі поєднання комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури і територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, створюються: 1. Історико-культурні заповідники. 2. Музеї-заповідники. 3. Музеї просто неба. 4. Меморіальні музеї-садиби. У залежності від юридичного статусу музеї ділять також на державні, відомчі, громадські, приватні¹².

Їх кількість збільшується за рахунок відкриття нових закладів. Зокрема, 4 жовтня 2008 року у зв'язку з відзначенням 75-річчя голодомору в Меджибожі за участі Президента України В. А. Ющенка був відкритий перший в Україні Музей голодомору 1932 - 1933 років на Хмельниччині. У смт Смотрич Дунаєвецького району Хмельницької області в роки незалежності України відчинив двері музей Мелетія Смотрицького, у Великому Жванчику та Лисогірці

– музеї письменників В. С. Бабляка та І. І. Сварника. У Деражнянському районі
– музей патріарха подільського краєзнавства Ю. Й. Сіцінського в с. Мазники та
музей Анни Ахматової в с. Слобідка-Шеліхівська, у місті Нетішині –
краєзнавчий музей та інші.

На початок ХХІ століття музейна мережа України складала 500 державних і 3800 громадських музеїв. За даними Державної служби статистики України на початок 2017 року в Україні налічувалося 576 музеїв державної та комунальної форм власності, які зберігають державну частину Музейного фонду України. У складі цих музеїв функціонують 122 філії. Інформація зібрана Держстатом не включає музеї, розташовані на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополь, Донецької та Луганської областях. Станом на початок 2014 року на території АР Крим перебували 34 музейні установи, які підпорядковувалися Міністерству культури України. У них містилися 917 477 предметів, що входили до державної частини Музейного фонду України, у Севастополі – 5 музейних установ із 320 163 предметами, що також входили до державної частини Музейного фонду. На тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей залишилося 52 музеї, фонди яких є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. Більшість державних музеїв в Україні - комплексні (229) або історичні (190). Ще 48 – літературних та художніх (37) і мистецьких (31)¹³.

За офіційною статистикою, від початку російського вторгнення в Україну постраждало понад 60 музеїв і галерей: зруйновано - 22 одиниці, пошкоджено - 41 одиницю. 37% цих руйнувань припадає на Донецьку область, 11% на Харківську. Зокрема, 25 квітня 2023 року російська ракета С-300 зруйнувала Куп'янський краєзнавчий музей у Харківській області й забрала життя директорки І. М. Осадчої та співробітниці О. П. Водоп'янової. У перші місяці повномасштабного вторгнення росіяни спалили історико-краєзнавчий музей, де зберігалися картини Марії Примаченко¹⁴. У березні 2022 року окупанти знищили будівлю Художнього музею імені Архипа Куїнджі в Маріуполі. 7 травня 2022 року знищено Національний літературно-меморіальний музей Григорія

Сковороди у селі Сковородинівка у рік 300-річчя генія-філософа¹⁵. 10 жовтня 2022 року, під час обстрілу Києва, постраждали всі музеї поблизу парку Шевченка: музей Ханенків, Національний музей Тараса Шевченка, Київська картинна галерея, а також інші музеї, близькі до епіцентру влучання¹⁶.

2

У музейній мережі важлива роль відводиться **музеям при закладах загальної середньої та передвищої освіти**, особливість яких полягає в специфіці створення, призначенні, організації функціонування. Їх творцями, як правило, є учні та учителі. Створюються вони у відповідності з «Положенням про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України», затвердженим наказом МОН України від 22 жовтня 2014 року № 1195 (див. Додаток Г), як складова навчально-виховної роботи для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, формування всебічно освіченої особистості, виховання патріотів українського народу¹⁷.

З метою упорядкування мережі і збереження музейних фондів проводиться облік музейних предметів, які мають наукове, історичне, культурне, художнє значення, та огляди музеїв. Приміром, на 15 березня 1998 року було взято на облік 1 675 краєвих музеїв. 89,9 відсотків – 1 506 музеїв діяли в школах, 7,2 відсотки – 121 – у професійно-технічних училищах, технікумах і коледжах, і лише 0,7 відсотка – 12 музеїв – при закладах вищої освіти. Музейна мережа охоплювала весь спектр музейних профілів: історичних музеїв було заобліковано 1 027, археологічних – 2, краєзнавчих – 297, природничих – 11, літературних – 72, мистецьких – 16, етнографічних – 184, технічних – 8, галузевих – 14, інших – 44. Серед краєвих – етнографічний музей Луцької гімназії № 14, музей народознавства Кобеляцького НВК № 1 Полтавської області, етнографічний музей школи-гімназії № 31 міста Чернігова, краєзнавчий музей Западинецької

загальноосвітньої школи I - III ступенів Красилівського району Хмельницької області та інші. 2004 року в закладах освіти України діяло 2 252 музеї, 2007 року - 4 тис.¹⁸

За наступне двадцятиліття кількість музеїв, що перебувають на обліку в органах управління освітою областей та міста Києва, зросла майже у 2,5 рази – до 4 130 (станом на березень 2019 року). Із них понад 91% або 3 762 - у закладах загальної середньої освіти, 175 – у закладах професійної (професійно-технічної), 153 – у закладах позашкільної та 40 – дошкільної освіти. Лівову долю (2 304 або 55,8%) складають історичні музеї, 627 (або 15,2%) – етнографічні та 607 (або 14,7%) – краєзнавчі музеї, 179 - літературних, 58 - мистецьких, 54 - галузевих, 34 – природничих, 8 - технічних.

Кількість музеїв закладів освіти за профілями

Профілі музеїв	Кількість музеїв		
	1998 рік	2019 рік	2022 рік
Історичні	1027	2304	1599
загальноісторичні			719
військово-історичні			516
історії освіти та /або закладу освіти			363
археологічні	2		1
Етнографічні	184	627	618
Комплексні (краєзнавчі)	297	607	704
Літературні	72	179	158
Мистецькі	16	58	68
Природничі	11	34	33
Галузеві	14	54	53
Науково-технічні (технічні)	8	8	10

Регулярним став Всеукраїнський огляд музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Останній проводився вже в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну (з 1 жовтня 2021 року по 1 жовтня 2022 року).

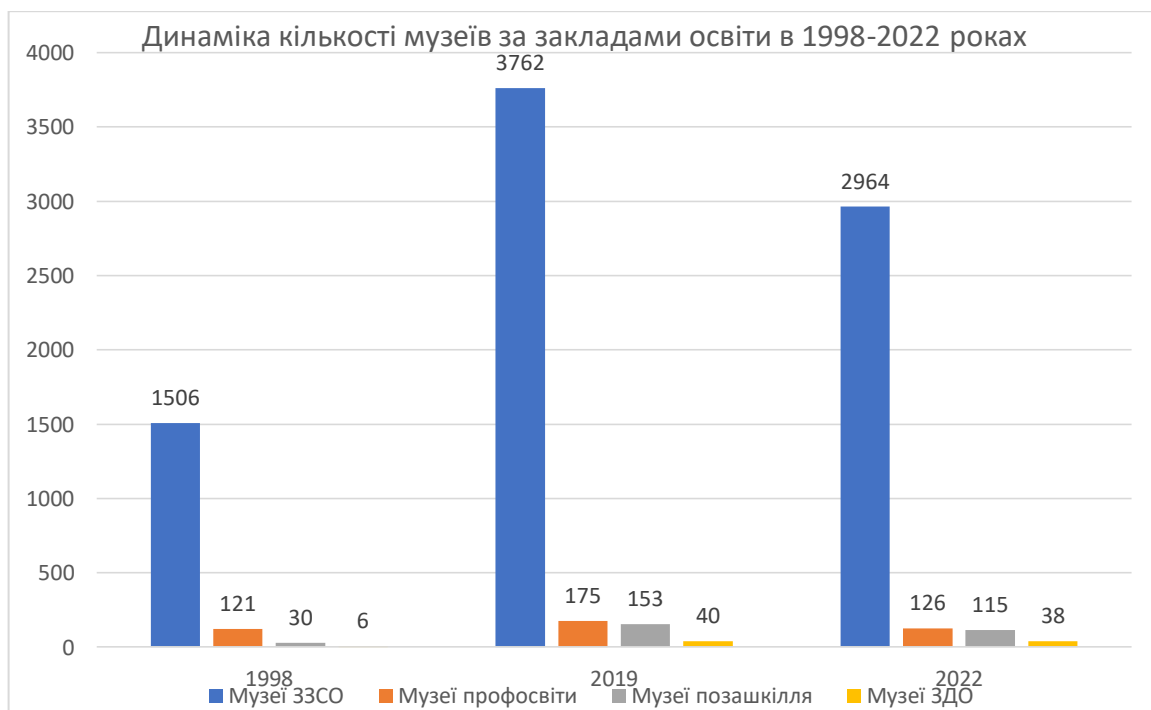
Через бойові дії та окупацію не було проведено огляд музеїв Херсонської області (де перебувало на обліку 162 музеї). Огляд музеїв закладів освіти Донецької

і Луганської областей також не вдалося завершити в умовах бойових дій та руйнувань закладів освіти. Станом на 31 грудня 2021 року при закладах освіти на території Донецької області на обліку значилося 68 музеїв, 10 з яких до 24 лютого 2022 року припинили існування. У Луганській області перебувало на обліку закладів освіти 69 музеїв, 5 з яких до 24. 02. 2022 року припинили існування.

Станом на початок жовтня 2022 року на територіях Донецької, Запорізької, Миколаївської та Харківської областей при закладах освіти, які є в стані руйнування або перебували під окупацією військових підрозділів ворога, числиться 166 музеїв, з них найбільше у Харківській (82 музеї) та Запорізькій (34), ще 27 - у Донецькій області та 23 - у Миколаївській областях.

Загальна кількість музеїв при закладах освіти, які опинилися під окупацією, знаходяться на територіях бойових дій або зазнали руйнувань, складає 465 одиниць. Через такі обставини загальна кількість музеїв зменшилася на 21,5% - до 3 243. Тому, дещо зросла питома вага саме музеїв закладів загальної середньої освіти - 2 964¹⁹.

Динаміку змін кількості музеїв у закладах освіти України можемо простежити на цьому графіку.

У процесі музейного будівництва виробився певний досвід раціональної організації праці, у тому числі – зі **створення музеїв**. Для цього, насамперед,

необхідно зібрати музейні предмети, мати відповідну матеріальну базу – приміщення для експозиції, фондосховище, умови для охорони музею, оснастити його засобами протипожежної сигналізації, підібрати кадри, забезпечити фінансування робіт.

Важливе значення має правильний вибір профілю музею. Він залежить, у першу чергу, від потреб освітнього процесу, специфіки населеного пункту чи районц, особливостей його історії, наявного фонду зібраних пам'яток історії та культури. Так, наприклад, у музейній експозиції історико-краєзнавчого музею Центру позашкільної освіти міста Іршави на Закарпатті в хронологічному порядку презентовано історичний та духовно-культурний розвиток Іршавського району в загальному контексті історії України та Європи. Активний збір експонатів та історичного матеріалу сприяє оновленню вже діючих експозицій та створенню нових. За останні роки розширено і повністю переформатовано експозицію, присвячену подіям Карпатської України, експозицію гончарства й кераміки.

Приступаючи до створення музею, необхідно сформувати актив учнів – краєзнавців, об'єднаних в гурток чи пошукові загони. Виправдовує себе практика розроблення завдань і залучення до пошуку різновікових груп. У такому випадку необхідно виробити схему пошуку, зони дії – збору пам'яток історії і культури, вивчення історії окремих особистостей, родин, вулиць, передбачити конкретні терміни і форми звіту. Так, при музеєві вишивки та ткацтва Зарічненського району Мутвицької ЗОШ I – III ступенів (Рівненська область) працюють гуртки «Сходинок краєзнавства», «Літературне краєзнавство», секція МАН, група екскурсоводів, група організації співпраці із Зарічненським краєзнавчим музеєм, Рівненським обласним краєзнавчим музеєм, музеєм Білоруського Полісся, експедиційні загони «Моя Батьківщина – Україна», «Зарічненський край у старих світлинах». Своєрідною візитною карткою музею стали музейні уроки, уроки- конференції, круглі столи, літературно-музичні композиції, екскурсії, які проводяться старшокласниками з використанням матеріалів музею.

Від так, учні мають володіти знаннями про музейні предмети, їх типи, джерела. Адже не кожна річ зразу стає музейним предметом. *Музейний предмет* – пам'ятка природи, матеріальної і духовної культури, вилучена із середовища існування, має пройти всі стадії наукової обробки і може бути включена до музейного зібрання, якщо здатна найбільш типово представляти природу і культуру. Вона повинна відповідати критеріям інформативності, експресивності, репрезентативності та естетичності, бути унікальною або типовою.

Важливу роль сучасні музеї закладів освіти мають відігравати у проведенні просвітницької та суспільно-корисної роботи, залучаючи учнівську молодь до вивчення і збереження історико-культурної спадщини народу, організовуючи краєзнавчо-дослідницьку діяльність з увіковічнення подій останнього десятиліття (Революції Гідності, війни на Сході України, повномасштабного російського вторгнення в Україну з 2022 року), поповнювати таким чином музейні колекції новими експонатами, що розповідають про загиблих випускників закладу освіти, ведення бойових дій у 2022-2023 роках. Наприклад, головна тематика військово-історичного музею при Вищому професійному училищі № 7 міста Кременчука на Полтавщині – висвітлення сучасних подій в житті українського народу: громадянського подвигу учасників Революції гідності, вшанування пам'яті героїв Небесної сотні, патріотизму українських воїнів у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність України від зазіхань російського агресора.

Оправдовує себе поетапний підхід до створення музею – організація виставок, музейних кутків, кімнат. Їх відвідувачі – учні, учителі, жителі населеного пункту, гості, фахівці дадуть слушні поради щодо способу використання наявних експонатів, підкажуть, яких предметів і форм експонування бракує, де і як їх можна придбати. Побачивши, що передані пам'ятки знайшли правильне використання, відвідувачі поділяться й іншими, більш цінними документами, матеріалами. Зокрема, у музейному комплексі «Котловинський історичний музей широкого профілю» Котловинського закладу загальної середньої освіти Ренійської міської ради Ізмаїльського

району на Одещині протягом останніх 3-х років проведено систематизацію та упорядкування музейної експозиції згідно з вимогами законодавства про декомунізацію. До різноманітних заходів, що проводяться у музейному комплексі залучаються не тільки учні, а й мешканці села, гості. У період дистанційного навчання на сайті школи демонструються он-лайн проєкти: «10 днів до Перемоги», «Наші ветерани – односельці», «День музею», «Вишиванка в музейній колекції», «Голод 1946 – 1947 років в Котловині» тощо. У музейному комплексі функціонує школа молодого екскурсовода²⁰.

Основу музею складають його **фонди** — науково організована сукупність музейних предметів і науково-допоміжних матеріалів у складі музейної збірки. Своєрідність фондів надає музею своє обличчя, визначає його профіль. Зібрані музейні матеріали прийнято ділити на дві групи – основний і науково-допоміжний фонди. **Основний** фонд складають оригінали, документальні пам'ятки, які є першоджерелом знань. Значну кількість музейних предметів відносять до **науково-допоміжного фонду** – частини музейного зібрання, що складається з науково-допоміжних матеріалів, зібраних або спеціально створених для експозиційної та виставкової роботи, а також дублетного та обмінного фондів. Переважна більшість цих матеріалів виготовляється учнями. У цьому проявляється одна із особливостей шкільного музею, його відмінність від державних і навіть – громадських: він твориться, обслуговується учнями, працює в інтересах їх освіти і виховання.

На етапі, коли агресивний наступ Російської Федерації, що триває з 2014 року, переріс у повномасштабну війну, важливо сконцентрувати у фондах музею матеріали про героїчну участь земляків у подіях на Майдані, в антитерористичній операції, а з 24 лютого 2022 року - повномасштабній війні Росії проти України. А це – особисті речі загиблих героїв, світлини, книги, документи або їх копії, спогади рідних і близьких, учителів і однокласників, по можливості - однополчан. Наприклад, кожен експонат експозиції військово-історичного музею при Вищому професійному училищі № 7 м. Кременчука має свою особливу історію, в основу якої лягла доля конкретної

людини – військового, волонтера чи тероборонця. Кожен екскурсант може потримати у руках макети зброї та приміряти справжній бронежилет, зазирнути у військовий бінокль чи саморобний перископ, побачити вміст ворожої індивідуальної аптечки та уламки ворожої ракети, збитої над містом нашою ППО, ознайомитися з вмістом сухих пайків воїнів збройних сил Канади, Польщі, Німеччини, Ізраїлю.

Важливим підрозділом музею є **музейна бібліотека (медіатека)**. Спочатку її можуть скласти окремі видання, згодом – десятки і сотні книг, відібрані за відповідною профілю тематикою. Це, зокрема, різні документи, що регламентують музейну справу – Закон України «Про музеї та музейну справу» (1995, у редакції 2020 року)²¹, «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995, у редакції 2022 року)²², «Про охорону культурної спадщини» (2000, у редакції 2023 року)²³, «Положення про Музейний фонд України» (2000, у редакції 2021 року)²⁴, «Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» (2014)²⁵, «Положення про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» (2014)²⁶, література з питань краєзнавства, музейної, пам'яткоохоронної справи, передплатні видання, покликання на відповідні інтернет-сайти та інформаційні ресурси. Бібліотека (медіатека) може поєднати в своїй діяльності і функції архіву, накопичуючи матеріали, пов'язані з історією створення і функціонування музею, проведенням різних пам'яткоохоронних та краєзнавчих заходів тощо.

Фондова робота передбачає також правильне зберігання музейних предметів, їх охорону. Наприклад, книги зберігають закритими, за винятком тимчасового виставкового експонування окремих сторінок, у вертикальному положенні, гравюри, малюнки, фотографії перекладають цигарковим папером, документи тримають у папках, фотографії і фотонегативи – у конвертах, марки

– в альбомах, монети і медалі — у паперових пакетах, одяг підвішують на плечиках. Музейні предмети захищають від вигорання, пилу, механічних пошкоджень, гризунів, молі. Їм створюють відповідний температурний режим. У разі потреби проводять профілактичні або й реставраційні роботи. Приміщення повинно мати протипожежну сигналізацію, надійно охоронятися, унікальні пам'ятки фонду, а також ті, що мають виняткове наукове, історичне, художнє чи інше культурне значення, заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання.

Музейні предмети повинні «працювати» – нести відвідувачеві наукову інформацію. А це забезпечується шляхом їх показу, цілеспрямованого, науково обґрунтованого демонстрування з метою розкриття вибраної теми, профілю, власне – шляхом створення музейної експозиції, в якій музейні предмети стають експонатами, складають певну систему образів, розкривають тему, діють на розум і почуття відвідувачів. Оформлення експозиції починається зі **створення тематико-експозиційного плану**. Він включає назви розділів, підрозділів, тем, підтем, експозиційних комплексів; основні тексти, анотації, перелік експонатів в експозиційних комплексах із зазначенням відомостей про характер експозиційних матеріалів (оригінал, копія, модель та інше), їх розмір, місце і шифр зберігання. На основі тематико-експозиційного плану відбувається художнє проектування експозиції – розроблення художньої форми, що адекватно відображає зміст експозиції.

Важливим видом експозиційної роботи є організація **виставок**. Вона особливо активізувалася в руки незалежності України і дає можливість оперативно відгукуватися на важливі події, ювілейні дати з історії краю, життя і діяльності видатних земляків, зокрема й учасників боротьби за незалежність в розпочатій Російською Федерацією 24 лютого 2014 року повномасштабній війні. Виставка надає можливість розкрити музейне зібрання, залучити до експонування матеріали інших музеїв, приватних колекціонерів, а отже – посилити співпрацю, удосконалити методи експозиційної та культурно-освітньої діяльності.

За змістом розрізняють три види музейних виставок: тематичні, присвячені одній темі, проблемі; систематичні, коли експонуються однорідні музейні предмети або цілі їх колекції відповідно до систематики певної галузі науки; звітні, що відображають поповнення музейних фондів за звітний період. У 90-і роки ХХ – на початку ХХІ ст. набула поширення віртуальна виставка, яка існує тільки у віртуальній електронній реальності в мережі Інтернет²⁷. У даному випадку експонати демонструються за допомогою електронних технологій. Така виставка може представляти також музейні предмети інших музеїв, приватних осіб, погано збережені і навіть втрачені предмети.

Велику кількарічну роботу зі створення музею завершує наказ по закладу освіти. Легалізація музею – офіційне визнання - відбувається шляхом його реєстрації, яку відповідно до порядку обліку музеїв при закладах освіти організовують Український державний, обласні, районні та міські центри туризму і краєзнавства, інші позашкільні заклади і здійснюють спеціальні комісії, створені при районних (міських) відділах / управліннях освіти, та отримання свідоцтва про відомчу реєстрацію музею з підписом і печаткою керівника управління освіти і науки обласної державної адміністрації.

Отже створення і легалізація музею є тривалим процесом діяльності всього шкільного колективу – педагогів, учнів, батьків, жителів населеного пункту, краєзнавців, фахівців, старожилів, у ході якого поглиблено і всебічно вивчається його історія, природа, економіка і культура, відбувається збір, наукове оброблення та систематизація музейного матеріалу, формування основного і науково-допоміжного фондів музейних предметів, оформлення експозицій, відкриття і реєстрація нового музейного закладу.

Основними завданнями музею закладу освіти є: залучення молоді до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідницької, художньо-естетичної та природоохоронної роботи; формування в шкільній молоді соціально-громадянського досвіду на прикладах історичного минулого України; розширення і поглиблення загальноосвітньої та професійної підготовки

здобувачів освіти засобами позакласної, позашкільної роботи; надання допомоги педагогічному колективу закладу освіти із впровадження активних форм роботи з школярами; залучення учнівської молоді до формування, збереження та раціонального використання Музейного фонду України; виявлення, вивчення, охорона і популяризація пам'яток історії, культури і природи рідного краю; проведення культурно-освітньої роботи серед молоді, батьків, інших верств населення.

Рівень реалізації навчально – виховної і пам'яткоохоронної функцій музею залежить від організації **керівництва** ним. Державне управління в музеї закладу освіти представляє **директор**, який здійснює загальне керівництво, визначає відповідального за збереження музейного фонду, його поповнення, вирішує питання дислокації та режиму роботи музею, затверджує план, сприяє організації та проведенню навчальних, виховних, методичних та інших заходів, морально і матеріально заохочує відповідальну працю музейного активу та призначає **завідувача музею**, як правило, з числа педагогічних працівників. Громадське самоврядування представляє **рада музею**, яка обирається на зборах музейного активу.

Буде правильно, якщо раду очолить завідувач музею, ввійдуть керівники груп, секторів, причетні до музейної роботи педагоги. Рада після обрання: висуває з свого середовища голову, розподіляє обов'язки між членами, формує групи чи сектори пошукової, фондової, експозиційної, просвітницької роботи тощо; вирішує питання включення до фондів музею пам'яток історії, культури і природи, які вдалося зібрати; обговорює і подає на затвердження директора плани роботи; заслуховує звіти про пошукову, дослідницьку, наукову роботу; організовує підготовку екскурсів, лекторів, проводить навчання активу; встановлює зв'язки з пошуковими загонами, гуртками, клубами, іншими творчими об'єднаннями; - веде документацію музею (інвентарну книгу, книгу обліку проведення екскурсій, навчальних занять, масових заходів, акти прийому, видачі, передачі експонатів, плани роботи, сценарії, методичні розробки тощо); вирішує інші питання, пов'язані з діяльністю музею.

Кількісний і якісний склад ради має забезпечити охоплення основних ділянок роботи музею своїм впливом за принципом: кожен аспект музейної роботи має конкретну відповідальну особу або групу осіб.

Було б добре, якби з часом музей набув такого авторитету, який би викликав бажання представників державного музею, владних, бізнесових структур подавати йому всіляку допомогу. Такий актив об'єднують у **підкувальну раду**.

Музею закладу освіти, який пропрацював не менше трьох років і зробив вагомий внесок у справу виховання учнівської молоді, відродження та примноження культурних надбань, історичної спадщини українського народу, пропаганду пам'яток історії, культури і природи, формування та збереження Музейного фонду України, може бути присвоєно звання **«Зразковий музей»**, яке у відповідності з «Положенням про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України»²⁸ (див. Додаток Д) підтверджується раз на п'ять років.

Станом на жовтень 2022 року у закладах освіти функціонує 509 музеїв, що мають звання «Зразковий музей». Найбільше їх у Рівненській області – 63, а також у місті Києві й на Хмельниччині (по 43), та у Закарпатській області (40). Динаміка по областях представлена в наступній таблиці²⁹.

**Кількість музеїв закладів освіти України,
що мають звання «Зразковий музей»**

№ з/п	Область	Кількість музеїв
1	Вінницька	20
2	Волинська	33
3	Дніпропетровська	21
4	Донецька	10
5	Житомирська	21
6	Закарпатська	40
7	Запорізька	22
8	Івано-Франківська	22

9	Київська	16
10	Кіровоградська	5
11	Луганська	
12	Львівська	
13	Миколаївська	13
14	Одеська	7
15	Полтавська	22
16	Рівненська	64
17	Сумська	23
18	Тернопільська	13
19	Харківська	32
20	Херсонська	заклади освіти перебували в окупації
21	Хмельницька	43
22	Черкаська	5
23	Чернівецька	10
24	Чернігівська	24
25	м. Київ	43
ВСЬОГО		509

3

Роль центру шкільної краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи музеїв виконують, звичайно, не відразу, а по мірі розгортання різнобічної роботи, здійснення комплексу заходів з вивчення минулого краю, збору, охорони й популяризації пам'яток історії, культури і природи. Цю роботу слід якомога детально, продумано й науково обґрунтовано планувати. У практиці функціонування шкільних музеїв мають місце три основні види **планів** – перспективний, річний і поточні. Основними розділами плану можуть бути: засідання ради, загальні збори музейного активу, пошукова робота, освітньо-виховна, методична, навчання активу тощо. Рада формує, розглядає і схвалює плани проведення окремих заходів. Головна вимога до плану – конкретність формулювання планованих заходів, терміну виконання, відповідальних осіб.

Після затвердження плану директором школи він набирає юридичної сили, виконання намічених заходів має координуватися, контролюватися.

Важливу роль у передачі новим поколінням знань про рідний відіграють **екскурсії** – форма культурно-освітньої діяльності музею, заснована на колективному огляді об'єктів музейного показу під керівництвом екскурсовода за певною темою і маршрутом з пізнавальною, освітньою, науковою та виховною метою. За характером тематики розрізняють оглядові, тематичні та ігрові (рольові) екскурсії, за цільовим призначенням – загальноосвітні, навчальні, методичні. Оскільки екскурсії займають особливо важливе місце як в урочній, так і позаурочній шкільній, краєзнавчій роботі, зупинимося на методиці їх підготовки і проведення дещо детальніше.

Проведенню екскурсії передуює велика підготовча робота. Екскурсовод повинен глибоко освоїти два основних її методи – показ і розповідь. **Показ** – це огляд експоната чи групи експонатів екскурсантами під керівництвом екскурсовода. Важливо щоразу переглянути експозицію, вибрати оптимальну кількість експонатів, на показі яких варто концентрувати увагу, досягнути й згодом правильно використати їх інформаційний та експресивний потенціал. **Розповідь-пояснення** екскурсовода є доповненням показу. У поєднанні показу і розповіді й можна досягти мети екскурсії. Готуючись до екскурсії, необхідно визначити її тему і мету, підібрати і вивчити різні джерела, відібрати обсяг інформації, необхідний для створення тексту екскурсії. У кожному конкретному випадку в залежності від теми і мети вибудувати маршрут огляду експозицій. До екскурсії варто підготувати наочні матеріали (карти, схеми, малюнки, зразки продукції, сировини), якщо їх немає в експозиції чи допоміжному фонді, адже без них у зоровому сприйнятті може виявитися суттєва прогалина. Підготовлений текст представляється на рецензію учителю (завідувачу мезую). Після врахування зауважень, усунення недоліків відбувається захист екскурсії – пробне її проведення в присутності членів музейної ради. За задачею йде процедура прийому екскурсії – її обговорення на розширеному засіданні

музейної ради. Якщо екскурсія визнається готовою, то рада приймає рішення про її затвердження.

Учень – екскурсовод, готуючи екскурсію, повинен знати методику застосування таких прийомів, як екскурсійна довідка, характеристика експоната, елементи літмонтажу, коментування, цитування тощо. З метою активізації пізнавальної діяльності варто продумати питання до екскурсантів. Екскурсоводами можуть бути учні старших класів. Учні, що готують оглядові, тематичні екскурсії, складають групу екскурсоводів. Вона формується на засадах добровільності, відповідального ставлення до визначених обов'язків, готовності до постійного оновлення й поглиблення знань. Правильно роблять у тих шкільних музеях, де до екскурсійної практики в ролі помічників екскурсоводів залучають учнів VI - VII класів, дають їм можливість підготувати розповідь про окремий експонат, по окремому стенду тощо. Відповідні знання екскурсоводи і їх помічники отримують під керівництвом учителя як самостійно, так і в школі юного екскурсовода, в якій здобувають теоретичні знання, проходять певну практику, отримують уміння і навички, вчаться й на власних помилках, недоліках, а головне – досвіді старших колег – екскурсоводів державних музеїв.

Навчально-пізнавальні функції, музею реалізуються як під час урочної, так і позаурочної роботи. Є різні способи використання музейних предметів **на уроках** історії, географії, літератури, інших. Широко практикується урок-екскурсія в музеї, де після короткого вступного мотиваційного слова учителя урок продовжують екскурсоводи. Урок-екскурсію може провести і сам учитель. Часто урок у класі чи кабінеті проводиться із застосуванням музейних предметів. Популярною формою поєднання уроку з використанням музейних експозицій є проведення частини уроку в класі, а головного його етапу – вивчення нового матеріалу – у музеї. Тут в дію вступає зорове сприйняття експонованих документів, нагород, використовуються й відео- та аудіозаписи. Особливо ефективно проходять в музеї уроки з історії рідного краю – обов'язкова складова шкільного курсу історії України. Музеї допомагають ефективно реалізувати й

варіативну частину робочого навчального плану закладу загальної середньої освіти – проведення курсів за вибором, факультативів.

У музеї проводиться велика **позакласна робота**. Поширеною формою є проведення шкільних історико-краєзнавчих **конференцій** з участю учителів, науковців, учнів. Учителі та учні використовують фонди музею, його бібліотеку (медіатеку), готуючи доповіді, повідомлення, а в ході виступів – окремі музейні експонати, фондові матеріали. Музейні експозиції, окремі предмети використовуються під час підготовки і проведення **тематичних вечорів**. У роки незалежності України особливого поширення набули **музейні свята** – комплексна форма культурно-освітньої музейної діяльності з використанням екскурсій, виставок, театралізації, народної пісні, зустрічей з цікавими людьми.

На базі музеїв можуть працювати **лекторії**. Група лекторів за профілем музею готує науково-популярні лекції, бесіди, які окремо або за тематичними циклами проводить з учнями різних класів, у тому числі в бібліотеках, інших установах, організаціях, що функціонують у населеному пункті, з показом тематично підібраних музейних предметів. Наприклад, у музеї історії рідного краю спеціалізованої загальноосвітньої середньої школи № 1 з поглибленим вивченням іноземних мов міста Чернігова діє кінолекторій, в якому демонструються та обговорюються тематичні кінострічки, серед яких уривки з фільмів «Хроніки української революції», «Україна - становлення нації», «Земля» тощо. Також, протягом 2021 – 2022 років активісти музею створили низку інтерактивних плакатів з метою використання вчителями, класними керівниками у позаурочній діяльності, які дають можливість презентувати різноманітні матеріали з обраної теми: текстову інформацію, відеоінформацію, ілюстративний матеріал.

Таким чином, музейна рада може ефективно використовувати й таку форму краєзнавчої роботи, як **гурток**. Музеї виступають організаторами літніх науково-пошукових **експедицій** з метою поглиблення раніш отриманих знань про рідний край, а головне – збирання нових музейних матеріалів. При музеї діють пошукові загони. Музей може брати на себе роль штабу з організації участі

школярів у всеукраїнських історико-географічних, історико-краєзнавчих експедиціях, зокрема – «Історія міст і сіл України» та інших. З одного боку, це дає можливість оприлюднити напрацювання з історії населеного пункту, з другого – поглибити знання за рахунок залучення раніш невідомих джерел, поповнити музей новими матеріалами.

Музеї мають великі можливості для здійснення патріотичного виховання шляхом організації **зустрічей** з учасниками бойових дій, учасниками і свідками історичних подій, славетними земляками, презентації книг письменників, науковців, відомих людей. У музеї часто проводяться й такі громадянські акції, як вручення паспортів, посвята в козачата чи учасників Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”), засідання учнівського парламенту тощо.

Одним з важливих напрямів музейної діяльності є **суспільно корисна праця** музейного активу. У розмаїтті форм найбільшого поширення набули пошук і збереження історичних документів та реліквій, особливо збір музейного матеріалу по «гарячих слідах». У ході, скажімо, відкриття новозбудованої школи, дитячого садка, завершення газифікації населеного пункту й запалення факела, проведення традиційного свята чи обряду, цікавої зустрічі, шкільного випуску варто провести документування події шляхом фотофіксації, збору запрошень, програм, сценаріїв, виступів, фонозапису цікавих виступів, спогадів, відео-зйомки. Адже сьогоднішня подія завтра стає історією. Суспільно корисною є участь музейного активу в закладенні пам’ятних алей, скверів, парків, приурочених видатним подіям. Велике пізнавальне і виховне значення має догляд за пам’ятниками, що знаходяться на території населеного пункту, могилами загиблих визволителів, шефство над самотніми ветеранами, для яких велике значення має сам факт уваги, зацікавлена бесіда, запис спогадів про події, свідками або учасниками яких вони були, а тим більше – посильна допомога у вирішенні простих домашніх справ.

Успіх шкільної музейної справи залежить від фахової та морально-психологічної готовності педагогічних кадрів очолити й спрямовувати музейну

роботу, створення відповідного іміджу як цього виду шкільної педагогічної праці, так і педагогам-організаторам шкільного музею. А це вже сфера діяльності дирекції, районного (міського), обласного освітянського керівництва, особливо тих позашкільних установ, яким за профілем підпорядковані шкільні музеї, і в першу чергу обласних та Українського державного центрів туризму і патріотичного виховання учнівської молоді.

Огляд внеску музеїв у шкільну краєзнавчу та пам'яткоохоронну роботу, висвітлення алгоритму їх створення і функціонування переконливо засвідчує:

- шкільне музейництво, яке зародилося ще в далекі часи, витримало перевірку часом, стало дієвим фактором активізації навчально-виховного процесу;

- музеї стали не тільки місцем накопичення й збереження пам'яток історії і культури, а й засобом їх популяризації, одним з важливих центрів шкільної краєзнавчої роботи, покликаної відновити ланцюжки історичної пам'яті, зв'язок поколінь, формувати національний світогляд і патріотичну позицію наступників;

- матеріально-технічне, фінансове забезпечення, організаційно-методична підтримка шкільного музейного активу з боку освітянських управлінських та методичних структур, моральне і матеріальне стимулювання їхньої праці перетворить музеї на важливі центри урочної та позаурочної краєзнавчої, пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної роботи, посилить рівень освіти і виховання сучасних здобувачів освіти.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення термінів «музей», «фонд», «музейний предмет», «експонат», «експозиція».
2. Назвіть основні функції які виконує шкільний музей.
3. Розкажіть музей закладу освіти відрізняється від інших громадських музеїв?
4. Складіть перелік основних видів музеїв закладів освіти.

5. Що ви знаєте про музейні фонди та фондову роботу? Свою розповідь проілюструйте реальними прикладами.

6. Відновіть у пам'яті порядок створення музейної експозиції і вимоги до неї.

7. Обґрунтуйте думку про те, що музеї є своєрідними центрами шкільної пам'яткоохоронної роботи.

8. Створіть мультимедійний проєкт уявного музею закладу освіти згідно до умов сьогодення.

9. Розкажіть, як ефективно використати музей і музейні фонди при організації освітнього процесу?

10. Назвіть основні форми музейної позаурочної роботи.

Список використаних джерел та літератури до розділу V:

1. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ; Кам'янець-Подільський: Вид-во «Кондор», 2010. 240 с. С. 203. URL:

<http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>

2. Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. - Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977 - 1985. Т. 11. Кн. 2 : Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) / Головна редакція Української радянської енциклопедії. 1984. 494, [4] с., [37] арк. фото : іл. С. 346.

3. Маньковська Р. В. Наукова концепція класифікації музеїв і формування музейної мережі в Україні в 20-х рр. ХХ ст. VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». Київ, Харків : Рідний край, 1997. Ч. 1. С. 418.

4. Белашов В. І., Ключев А. М. Монетні скарби колишньої столиці Гетьманщини м. Глухова та його округи (друга половина XVII–XVIII ст.). Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. Київ : Глухів, 2015. Вип. 8. С. 127 - 132. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/127576/29-Bielashov.pdf?sequence=1>

5. Хаценко О. О. Громадська діяльність П. Я. Дорошенка у м. Глухові. Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. Київ : Глухів, 2011. Вип. 4. С. 271 - 274. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75631/67-Khatsenko.pdf?sequence=1>

6. Снагощенко В.В. Освітня діяльність педагогічного музею Глухівського учительського інституту на початку ХХ століття. *Сіверщина в історії України*: Зб. наук. пр. Київ : Глухів, 2017. Вип. 10. С. 327 - 331. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75631/67-Khatsenko.pdf?sequence=1>

7. Курок О. І., Гриценко А. П. Досвід формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у Глухівському учительському інституті у 1874–1917 роках. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 13. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2020. С. 233 – 237. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/181146>

8. Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). Ф. Р. 581. Оп. 3. Спр.13. Арк. 6. 108.

9. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927: зб. док і матер. /Головне арх. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]; [упорядн.: В.М. Волковинський, П.С. Гончарук та ін.]. Київ : Наук. думка, 1979. 664 с. С. 592.

10. Маньківська Р. В. Підготовка музейних кадрів в Україні (1920 - 1930-ті рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: зб. статей. Київ: Рідний край, 1999. Вип. 8. С. 182.

11. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ; Кам'янець-Подільський: Вид-во «Кондор», 2010. 240 с. С. 168. URL:

<http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>

12. Про музеї та музейну справу. Закон України № 249/95-ВР від 29 червня 1995 року, поточна редакція від 25 вересня 2020 року, підстава - 849-ІХ. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 25, ст. 191). *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / [Сінайко О. О.(кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валевський О. Л. та ін.] ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю.А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 126 с. С. 44 – 46. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/bila-knyga.pdf>

14. Кононенко В. Міжнародний день музеїв: українські реалії. Про фронт, захист та життя української культури під час війни. *Вікна*. 2023. 18 травня. URL : <https://vikna.tv/styl-zhyttya/mizhnarodnyj-den-muzeyu-2023-yak-ukrayina-berezhe-kulturnu-spadshhynu-pid-chas-vijny/>

15. Названо кількість зруйнованих музеїв та пам'ятників в Україні через війну. *Слово і діло. Аналітичний портал*. 2022. 15 червня. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/15/novyna/suspilstvo/nazvano-kilkist-zrujnovanux-muzeyv-ta-pamyatnykiv-ukrayini-cherez-vijnu>

16. Кононенко В. Міжнародний день музеїв: українські реалії. Про фронт, захист та життя української культури під час війни. *Вікна*. 2023. 18 травня. URL

: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/mizhnarodnyj-den-muzeyu-2023-yak-ukrayina-berezhe-kulturnu-spadshhynu-pid-chas-vijny/>

17. Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ Міністерства освіти і науки України», затвердженим наказом МОН України від 22 жовтня 2014 року № 1195. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#n16>

18. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1998. № 19. С. 9 - 12.

19. Узагальнена інформація про підсумки огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.03.2023р. № 4/738-23 з додатком. URL : <https://patriotua.org/pidsumky-ohliadu-muzeiv/>

20. Узагальнена інформація про підсумки огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.03.2023р. № 4/738-23 з додатком. URL : <https://patriotua.org/pidsumky-ohliadu-muzeiv/>

21. Про музеї та музейну справу. Закон України № 249/95-ВР від 29 червня 1995 року, поточна редакція від 25 вересня 2020 року, підстава - 849-ІХ. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 25, ст. 191). *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

22. Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України № 32/95-ВР від 29 січня 1995 року, поточна редакція від 1 січня 2022 року, підстава - 1089-ІХ. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 7, ст. 45). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>

23. Про охорону культурної спадщини. Закон України № 1805-ІІІ, у редакції від 1 січня 2023 року. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333). *Сайт Верховної Ради*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

24. Про затвердження Положення про Музейний фонд України. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147-2000-п, у редакції від 8 липня 2021 року, № 645-2021-п. *Сайт Верховної Ради*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text>

25. Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ міністерства освіти і науки України від 22 жовтня 2014 року № 1195. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#Text>

26. Положення про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ міністерства освіти і науки України від 22 жовтня 2014

року № 1195. Сайт Верховної Ради. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-14#Text>

27. Гриценко А. П. Роль освітянських бібліотек під час формування у старшокласників умінь використовувати сучасні інформаційні ресурси. *Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського*. 2014. Вип. 4. С. 387-393. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npdnpbc_2014_4_45

28. Положення про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ міністерства освіти і науки України від 22 жовтня 2014 року № 1195. Сайт Верховної Ради. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-14#Text>

29. Узагальнена інформація про підсумки огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.03.2023р. № 4/738-23 з додатком. URL : <https://patriotua.org/pidsumky-ohliadu-muzeiv/>

Список рекомендованої літератури та джерел:

1. Бадяк В. П. Історичне краєзнавство як навчальний курс. *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. С. 15 - 24.
2. Бондаренко Г. В. Історичне пізнання: питання теорії і практики. Луцьк: РВВ ВДУ, 1998. 189 с.
3. Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство*. Науковий журнал. 2011. № 3. С. 23 – 29.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. VIII, 1728 с.
5. Верменич Я. В. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації / Наук. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України, Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. Київ : Інститут історії України, 2012. 284 с.
6. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Наук. ред. П. Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2003. 516 с.
7. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок ХХ ст.) : монографія. 2-е вид., доп. Луцьк : Вежа, 2008. 536 с.
8. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / [Сінайко О. О. (кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валевський О. Л. та ін.] ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 126 с. С. 44 – 46. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/bila-knyga.pdf>
9. Дем'янчук Г. С., Дем'янчук А. Г., Дем'янчук В. Г. Українське краєзнавство: сторінки історії. Київ : Вид. центр "Просвіта", 2006. 296 с.
10. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ : Логос, 1995. 447 с.
11. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій / В. Є. Голубко, А. В. Середяк, Р. Я. Геніга та ін. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. –304 с.
12. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року]. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1995. 223 с.
14. Концепція безперервної історичної освіти в Україні : проект. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1995. № 8.
15. Краєзнавство : метод. реком. для викладачів / упоряд. Г. Л. Демочко. Харків : ХНМУ, 2020. 24 с. URL : <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/27539/1/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D1%96%D0%B2.pdf>
16. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної світової парадигми. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2011. № 3. С. 10–15.
17. Крип'якевич І. П. Поради тим, хто займається історико-краєзнавчими дослідженнями. *Український історичний журнал*. 1960. № 3. С. 130–132.
18. Кузьма-Качур М. І., Горват М. В. Основи краєзнавства : навч. посібник. Київ : Ліра-К, 2016. 304 с.
19. Маньковська Р. Краєзнавство і освіта: витоки і перспективи співбуття. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2011. № 3. С. 16 – 23.
20. Маньковська Р. Краєзнавча варта в умовах воєнного стану. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2022. № 1/2. С. 64 - 67. URL : http://resource.history.org.ua/publ/kraeznavstvo_2022_1-2_8
21. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. 140 с.
22. Мапа культурних втрат. Український культурний фонд. URL: <https://uaculture.org/culture-loss/>
23. Омельченко Д. Роль краєзнавчих студій у процесах національно-патріотичного виховання молоді на сучасному етапі. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2022. № 1-2. С. 70 - 73. URL : http://resource.history.org.ua/publ/kraeznavstvo_2022_1-2_10
24. Основи краєзнавства : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ О. П. Реєнта. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 276 с. URL : https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82.pdf

25. Основи краєзнавства: підручник для студентів закладів вищої освіти / НАН України, Нац. спілка краєзн. України; за ред. О.П. Реєнта; [авт. кол.: Л. В. Баженов, Г. В. Бондаренко, Р. В. Маньківська, В. С. Прокопчук, О. А. Удод та ін.]. 2-ге вид., доп. Київ, 2021. 376 с. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016172

26. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 1: Пам'ятки історії та культури України: дослідження та збереження / Горбик В.О. (кер. автор. колект.), Денисенко Г.Г., Катаргіна Т.І., Колосок Б.В., Пархоменко М.Т., Піскова Е.М., Прибега Л.В., Титова О.М., Федорова Л.Д., Чешко В.М. Київ, 2005. 240 с.; іл.

27. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 2: Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Київ / Горбик В.О. (кер. автор. колект.), Гаврилюк Л.О., Денисенко Г.Г., Катаргіна Т.І., Титова О.М., Пархоменко М.Т., Федорова Л.Д., Чешко В.М. Київ, 2007. 277 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/kiev_katalog/0.pdf

28. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 3: Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Севастополь / Горбик В.О. (кер. автор. колект.), Грабар О. Ю., Денисенко Г. Г., Катаргіна Т. І., Титова О. М., Шавшин В. Г. Київ, 2008. 78 с.

29. Пам'ятки історії та культури України. Зошит 5. Вінницька область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. Київ, 2015. 482 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/ZvidVinObl5_2016/ZvidVinObl5_2016.pdf

30. Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. Київ, 2007. 336 с.

31. Положення про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ міністерства освіти і науки України від 22 жовтня 2014 року № 1195. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-14#Text>

32. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: монографія / наук. ред. П.Т. Тронько; Кам'янець-Подільський нац. ун-т. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 393 с. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1064>

33. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : монографія / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана

Огієнка. 2-ге вид., допов. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2014. 352 с.
<http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1130>

34. Прокопчук В. С., Старенький І. О. Пам'яткоохоронна діяльність подільського православного духовенства в ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. 308 с.

35. Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с.

36. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ; Кам'янець-Подільський: Вид-во «Кондор», 2010. 240 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92.%D0%A1..pdf>

37. Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України № 32/95-ВР від 29 січня 1995 року, поточна редакція від 1 січня 2022 року, підстава - 1089-ІХ. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 7, ст. 45). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>

38. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України № 1068-ХІV, в редакції від 13 лютого 2020 року). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

39. Про голодомор 1932-1933 років в Україні. Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, ст. 504) [прийнятий Верховною Радою України 28 листопада 2006 року]. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

40. Про Державну службу з питань національної культурної спадщини. Постанова Кабінету міністрів України № 336 від 15 березня 2006 року (втрата чинності від 18 квітня 2011 року). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2006-%D0%BF#Text>

41. Про засудження комуністичного і націонал – соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 року, поточна редакція від 31.03.2023, № 2849-ІХ (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст. 219). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

42. Про затвердження Положення про Музейний фонд України. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147-2000-п, у редакції від 8 липня 2021 року, № 645-2021-п. *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text>

43. Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ

Міністерства освіти і науки України», затвердженим наказом МОН України від 22 жовтня 2014 року № 1195. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#n16>

44. Про музеї та музейну справу. Закон України № 249/95-ВР від 29 червня 1995 року, поточна редакція від 25 вересня 2020 року, підстава - 849-ІХ. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 25, ст. 191). *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

45. Про Національну доктрину розвитку освіти України: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347 / 2002. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

46. Про охорону археологічної спадщини. Закон України № 1626-ІV, поточна редакція від 12 грудня 2012 року, № 5461-VI. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 26, ст. 361). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>

47. Про охорону культурної спадщини. Закон України № 1805-ІІІ, у редакції від 1 січня 2023 року. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333). *Сайт Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

48. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. Київ: Рад. школа, 1984. 112 с.

49. Реєнт О.П. Науково-методологічні засади сучасного краєзнавства. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2017. № 1/2. С. 21 – 24.

50. Реєнт О. П. Перечитуючи написане. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. 256 с.

51. Реєнт О., Дмитрук В. Поступ українського краєзнавства. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2015. № 1/2. С. 8 – 27.

52. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.] / НАН України. Інститут історії України. КИЇВ: Либідь, 2008. 520 с.

53. Титова О.М. Діяльність Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК у 1991–2011 роках. *Треті Зарембівські читання: Матеріали Третіх Всеукраїнських Зарембівських наукових читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячених 20-річчю Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК (м. Київ, 23 травня 2011 р.)* / Титова О.М. (гол. ред. кол.), Гріффен Л.О., Посохов С.І. [та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ, 2011. С. 3–10.

54. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.

55. Треф'як Я. Теоретичні основи краєзнавства. *Шкільне краєзнавство Івано-Франківщини* : збірник навч.-метод. матеріалів для вчителів. Івано-Франківськ, 2016. С. 5–13.
56. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття : Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ, 2000. 270 с.
57. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ, 1994. 107 с.
58. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу. *Краєзнавство* : науковий журнал. 2011. № 3. С. 5–10.
59. Удод О. А. Краєзнавча освіта у закладах вищої освіти України: стан, проблеми, перспективи. *Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти*. Матеріали та документи. Київ, 24 травня 2018 р. Київ, 2018. С. 16 – 24.
60. Узагальнена інформація про підсумки огляду музеїв при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.03.2023р. № 4/738-23 з додатком. URL : <https://patriotua.org/pidsumky-ohliadu-muzeiv/>
61. Український державний центр національно-патріотичного виховання краєзнавства і туризму учнівської молоді. Офіційний сайт. <https://patriotua.org/>
62. Уривалкін О. Історичне краєзнавство : навч. посібник. Київ : КНТ, 2006. 296 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000015089>
63. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти томах . Київ: Наук. дум ка, 1986. Т. 46, Кн. 2 : Іст. праці (1891 - 1897). С. 116 - 150.
64. Якубовський В. І. Музеєзнавство: навч. посіб.- практикум. Кам'янець – Подільський, 2006.

Навчальні і контрольні тести

до курсу «Краєзнавча та пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти»

1. Шкільне краєзнавство – це:

- а) вивчення історії, економіки і культури краю в школі;
- б) краєзнавча діяльність учнів середніх загальноосвітніх шкіл під керівництвом учителя;
- в) класна і позакласна краєзнавча діяльність учнів шкіл і професійно-технічних навчальних закладів під керівництвом учителя;
- г) написання учнівських краєзнавчих конкурсних робіт під науковим керівництвом учителя;

2. Види краєзнавства за змістом роботи:

- а) екскурсії, експедиції, турпоходи;
- б) державне, громадське, шкільне, історичне, літературне;
- в) географічне, історичне, археологічне, літературне, економічне, природниче, шкільне;
- г) ваш варіант.

3. Види краєзнавства за формою організації:

- а) історичне;
- б) шкільне;
- в) державне, громадське, шкільне;
- г) музейне, архівне, бібліотечне, шкільне, археологічне, етнографічне, географічне.

4. Функції шкільного краєзнавства:

- а) освітня, дослідницька, суспільно корисна;
- б) освітньо - пізнавальна, пошуково - дослідницька, перетворювальна, навчально-виховна;

в) сприяння засвоєнню учнями основ наук, формування національної свідомості, поповнення зібраним матеріалом шкільних музеїв, кутків, кабінетів, формування дослідницьких навичок;

г) ваш варіант.

5. Основні організаційні форми шкільного краєзнавства:

а) гурток, експедиція, вікторина;

б) товариство, конференція, топоніміка;

в) гурток, товариство, клуб;

г) екскурсія, експедиція, турпохід, КВК.

6. Всеукраїнська спілка краєзнавців утворена:

а) 1925 р.;

б) 1962 р.;

в) 1990 р.;

г) 1991 р.

7. Національна спілка краєзнавців України створена:

а) 1925 р.;

б) 1990 р.;

в) 1991 р.;

г) 2008 р.

8. Учнівський краєзнавчий рух в Україні координує:

а) Національна спілка краєзнавців України;

б) Українське географічне товариство, Національна спілка краєзнавців України;

в) Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді;

г) Міністерство освіти і науки України та Міністерство сім'ї, молоді і спорту.

9. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді координує проведення:

а) конференцій, олімпіад, конкурсів, КВК з питань краєзнавства;

б) рухів, акцій, історико-краєзнавчих експедицій, всеукраїнських еколого-натуралістичних конференцій;

в) конкурсів на кращий підручник, конференцій, предметних олімпіад, рухів, експедицій;

г) краєзнавчих акцій, руху "Моя земля – земля моїх батьків", історико-краєзнавчих та історико-географічних експедицій, туристсько-спортивних змагань;

д) ваша відповідь.

10. Способи фіксації змісту джерел:

а) рекомендаційна анотація, розгорнутий реферат;

б) тези, конспект, стаття, лекція;

в) анотування, реферування, тези, план, цитування, конспект, доповідь;

г) підготовка повідомлення, реферата;

д) ваш варіант.

11. Види учнівських письмових робіт з історичного краєзнавства:

а) повідомлення, реферат, стаття, конкурсна науково-дослідна робота;

б) повідомлення, реферат, стаття, доповідь;

в) підготовка рецензій, рефератів, топонімічних словників, описів;

г) науково-дослідна конкурсна робота, стаття, доповідь, тези і план.

12. Закон України «Про музеї та музейну справу» прийнятий:

а) 1991 р.;

б) 1993 р.;

в) 1995 р.;

г) 2000 р.

13. За своїм профілем, спеціалізацією музеї діляться на:

а) історичні, меморіальні, музеї-заповідники;

б) історичні, археологічні, краєзнавчі, музеї просто неба;

в) історичні, музеї-садиби, історико-культурні заповідники;

г) історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні та інші;

д) ваш варіант.

14. Основу музею складають фонди, які діляться на:

- а) основні, допоміжні;
- б) основні, експозиційні, виставкові;
- в) речові, письмові, усні;
- г) речі, книги, фотографії, малюнки тощо.

15. Закон "Про охорону культурної спадщини" прийнятий:

- а) 1999 р.;
- б) 2000 р.;
- в) 2005 р.;
- г) 2006 р.

16. Основні напрями шкільного пам'яткознавства, пам'яткоохоронства:

- а) вивчення подій, увічнених пам'ятниками, сприяння органам влади в охоронній роботі;
- б) використання пам'яток у навчально-виховній роботі, шефство над ними;
- в) поширення знань про пам'ятники серед людей, підтримка пам'яткознавчих акцій;
- г) ваш варіант.

17. Основні форми і методи шкільної пам'яткознавчої, пам'яткоохоронної роботи:

- а) підготовка повідомлень, рефератів, догляд за престарілими;
- б) уроки громадянської зрілості, екскурсії, чергування біля пам'ятників;
- в) боротьба з руйнівниками пам'ятників, шефство, фотовиставки пам'яток свого краю;
- г) ваш варіант.

Понятійно - термінологічний апарат

Джерело історичне – слід матеріального і духовного життя та діяльності людини чи суспільства, що використовується в історичному дослідженні; матеріальний носій інформації про минуле.

Дефініція - стисле логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття.

Дослідження історичне - 1) наукова діяльність з метою вивчення і розуміння історії; 2) наукова робота з історії (стаття, монографія, дисертація тощо).

Екскурсія – це групове відвідання одного чи декількох екскурсійних об'єктів (географічних, історичних, культурних, народногосподарських і т.д.) в навчально-пізнавальних, виховних та оздоровчих цілях.

Експедиція – це вивчення групою туристів з певною метою маршруту, території, полігону, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких засобів пересування.

Експонат – музейний предмет, виставлений для огляду.

Ера (епоха) історична – великий проміжок часу, який має точку відліку, стосовно якої в певній послідовності розташовуються факти, події і явища історичного процесу.

Знання історичні - 1) сукупність відомих фактів, подій, явищ, здобутих за допомогою дослідження і вивчення історичного процесу; 2) логічний результат наукового пізнання історичного процесу.

Історичний етап – частина історичного періоду.

Історична пам'ять - 1) здатність суспільства зберігати і відтворювати минуле; 2) сукупність знань, зосереджених у джерелах матеріальної і духовної культури, у генетичній пам'яті суспільства.

Історична подія – частина, факт історичного процесу, що мав важливе значення для подальшого розвитку суспільства.

Історична постать - людина, особа, яка мала або має вплив на історичний процес.

Історичний простір - частина нескінченності, безмежності, освоєна або пізнана людиною, або її розумом; категорія історичного пізнання, яка визначає місце фактів, подій, явищ історичного процесу.

Категорія - основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують в реальній дійсності.

Класифікація історична - виділення за певними ознаками і характеристиками в окремий ряд фактів, подій, явищ історичного процесу з метою наукового пізнання.

Краєзнавство – вивчення історії, географії, економіки, етнографії тощо певної місцевості.

Край – місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона.

Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини.

Макротопонім – власна назва великого географічного об'єкта.

Мета історична - орієнтир в теорії та практиці історичного пізнання.

Метод – спосіб дослідження, вивчення.

Мікротопонім – власна назва невеликого географічного об'єкта.

Музей – це культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Музейна виставка – тимчасова музейна експозиція, присвячена певній темі і побудована на музейних експонатах.

Музейна експозиція – цілеспрямована, науково обґрунтована демонстрація музейних предметів, композиційно організованих, коментованих, технічно і художньо оформлених, яка створює специфічно музейний образ природних і суспільних явищ.

Музейні фонди – науково організована сукупність музейних предметів і науково-допоміжних матеріалів у складі музейної збірки.

Музейний предмет – пам'ятка природи, матеріальної та духовної культури, вилучена із середовища існування, що пройшла всі стадії наукової обробки і включена до музейного зібрання завдяки її здатності характеризувати природу і культуру.

Об'єкт історичного пізнання - історичний процес з усією сукупністю джерел, а також фактів, подій, явищ розташованих у певній послідовності, поєднаних життям і діяльністю історичних осіб і суспільства вцілому.

Об'єкт культурної спадщини – місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Охорона культурної спадщини – комплекс заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), збереження, належного утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, реабілітації та музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

Пам'ятка - об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Пам'ятник – скульптурна споруда.

Період – відрізок історичного часу, частина епохи або ери.

Періодизація – поділ історичного процесу на визначені відрізки часу (періоди), обґрунтований потребами історичної науки, необхідністю поглибленого дослідження, вивчення історії суспільства.

Принцип – основне, вихідне положення якої-небудь науки, теорії і практики дослідження, покладене в основу діяльності.

Поняття - одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності.

Процес історичний - 1) рух суспільства в часі і просторі; 2) категорія історичного пізнання, яка означає сукупність, взаємообумовленість і взаємозв'язок фактів, подій та явищ історичного буття.

Регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.).

Регіонім – власна назва регіону, підбраного дослідником для вивчення.

Реліквія – особливо шанований меморіальний предмет, наділений високим емоційним змістом.

Раритет – (від лат. raritas - рідкість) – предмет, цінність якого визначається в першу чергу його надзвичайністю, винятковістю.

Таксони – географічні об'єкти.

Термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене поняття якої-небудь науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо.

Термінологія – сукупність термінів якоїсь галузі науки.

Топонім – власне найменування географічного об'єкта.

Топоніміка – розділ ономастики, що вивчає топоніми, закономірності їх виникнення, розвитку та функціонування.

Топонімія – сукупність топонімів.

Туристський похід – це проходження групою туристів маршруту з метою виконання спортивно-туристських нормативів, пізнання, всебічного розвитку, змістовного відпочинку, виконання краєзнавчої та суспільно корисної праці під час подорожі.

Урочище – невеликий об'єкт, який виділяється своїм ґрунтом, рослинністю з оточуючого ландшафту, у тому числі ділянка лісу, частина яру, балки, болота, місце під і понад урвищем, навколо нього.

Факт – джерело, подія, явище історичного процесу.

Хронологія - послідовність історичних подій у часі.

Час історичний - категорія історичного пізнання, яка визначає логічну послідовність і тривалість фактів, подій та явищ історичного процесу.

Шкільне краєзнавство - це вивчення учнями під керівництвом учителя на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю.

Явище історичне - об'єктивна реальність, факт або подія, що має значний вплив на історичний процес і приводить до помітних змін в суспільстві.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік затверджених навчальних програм позашкільної освіти Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти»

Туристсько-краєзнавчий напрям

«ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО»(Копилець Є. В., Омельченко Д. Г.) (лист МОН України від 14.07.2017 № 1/11-7084)

«ГЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО» (Скриль І. А.) «Рекомендовано Міністерством освіти України» (лист МОН України від 14.07.2017 № 1/11-7082)

«ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО» (Скриль І. А.) «Рекомендовано Міністерством освіти України» (лист МОН України від 14.07.2017 № 1/11-7083)

БЛОК «ТУРИСТСЬКО-СПОРТИВНА ТА ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА» (для програм гуртків краєзнавчого профілю згідно із зазначеним у Пояснювальних записках до зазначених програм) (Наровлянський О. Д.)

«ЮНІ ТУРИСТИ-КРАЄЗНАВЦІ» (Омельченко Д. Г.) «Рекомендовано Міністерством освіти України» (лист МОН України від 14.07.2017 № 1/11-7081)

«ЕКОНОМІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО» (Фурманюк О. О.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах»(протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України № 3 від 22.12.2017 року)

Туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти. Основний рівень, 3 роки навчання. Обсяг навчальних годин: 216 год/рік (6 год./тиждень). Вікова категорія вихованців – діти середнього шкільного віку.

«АРХЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО» (автор Кухарська О. М.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (протокол засідання Науково-методичної комісії з позашкільної освіти від 25.05.2018 року, лист ІМЗО від 06.06.2018 № 22.1/12-Г-306)

«ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО» (автор Шелегеда В. І.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (протокол засідання Науково-методичної комісії з позашкільної освіти від 25.05.2018 року, лист ІМЗО від 06.06.2018 № 22.1/12-Г-306)

«ЮНІ ЕКСКУРСОВОДИ» (автори Дюдя Л. Ю., Костенко Н. М.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (протокол засідання Науково-методичної комісії з позашкільної освіти від 25.05.2018 року, лист ІМЗО від 06.06.2018 № 22.1/12-Г-316)

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ З ВИДІВ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ («ПІШОХІДНИЙ ТУРИЗМ», «ВОДНИЙ ТУРИЗМ», «ВЕЛОСИПЕДНИЙ ТУРИЗМ», «ЛИЖНИЙ ТУРИЗМ», «ГІРСЬКИЙ ТУРИЗМ», «МОТОЦИКЛЕТНИЙ ТУРИЗМ», «СПЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ») ОСНОВНИЙ РІВЕНЬ, І-ІІ РОКИ НАВЧАННЯ (авторський колектив: Глей В. І., Горобець Н. В., Іванов О. В., Колотуха О. В., Кондратенко О. М., Куцевалов А. В., Матюшков О. С., Наровлянський О. Д., Полохін В. Г., Пшінка Б.О., Тимошевська Ю. В.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (протокол засідання Науково-методичної комісії з позашкільної освіти від 25.05.2018 року, лист ІМЗО від 06.06.2018 № 22.1/12-Г-315)

«СКЕЛЕЛАЗІННЯ» (автори: Неізнаний І. М.; Гончарова-Тисляцька А. Ю.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (лист ІМЗО від 27.03.2019 № 22.1/12-Г-139; протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти Науково-методичної ради з питань освіти МОН від 15.03.2019 № 1)

«ВІТРИЛЬНИЙ ТУРИЗМ» (Колотуха О. В.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (лист ІМЗО від 08.07.2019 № 22.1/12-Г-592; протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти Науково-методичної ради з питань освіти МОН від 26.06.2019 № 2)

Військово-патріотичний напрям

«ЮНІ СКАУТИ» (автор Майдибура А. В.) «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (лист ІМЗО від 27.03.2019 № 22.1/12-Г-138; протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти Науково-методичної ради з питань освіти МОН від 15.03.2019 № 1)

«КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКИЙ ГАРТ» (автори: Бондарчук Денис, Бондарчук Олег, Марченко Тетяна) «Схвалено для використання в освітньому процесі» (рішення експертної комісії з позашкільної освіти від 12.09.2022 (протокол № 2))

«КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКЕ ВИХОВАННЯ – «ДЖУРА»» (автори: Бондарчук Денис, Бондарчук Олег) «Схвалено для використання в освітньому процесі» (рішення експертної комісії з позашкільної освіти від 12.09.2022 (протокол № 2))

«СОКІЛ-ДЖУРА» (автори: Бондарчук Денис, Бондарчук Олег, Коломоєць Галина) «Схвалено для використання в освітньому процесі» (рішення експертної комісії з позашкільної освіти від 12.09.2022 (протокол № 2))

Закон України «Про охорону культурної спадщини»

Прийнятий 8 червня 2000 року (№ 1805-III, у редакції від 1 січня 2023 року).

Цей Закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Розділ I Загальні положення.**Стаття 1. Визначення термінів.**

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

культурна спадщина - сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини;

об'єкт культурної спадщини - визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність;

нерухомий об'єкт культурної спадщини - об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності;

рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини - елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта;

пам'ятка культурної спадщини (далі - пам'ятка) - об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;

охорона культурної спадщини — система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини;

предмет охорони об'єкта культурної спадщини - характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою;

зони охорони пам'ятки (далі - зони охорони) - встановлювані навколо пам'ятки охоронна зона, зона регулювання забудови, зона охоронюваного ландшафту, зона

охорони археологічного культурного шару, в межах яких діє спеціальний режим їх використання;

історичне населене місце - населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних населених місць України;

історичний ареал населеного місця - частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку;

традиційний характер середовища - історично успадкований вигляд та об'ємно-просторова структура історичного населеного місця;

виявлення об'єкта культурної спадщини - сукупність науково-дослідних, пошукових заходів з метою визначення наявності та культурної цінності об'єкта культурної спадщини; дослідження - науково-пошукова, науково-практична діяльність, спрямована на одержання нової інформації про об'єкти культурної спадщини, історичні населені місця, традиційний характер середовища, який є типовим для певних культур або періодів розвитку;

консервація - сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд;

музеєфікація - сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування;

приспосовання - сукупність науково-дослідних, проектних, вишукувальних і виробничих робіт щодо створення умов для сучасного використання об'єкта культурної спадщини без зміни притаманних йому властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини, в тому числі реставрація елементів, які становлять історико-культурну цінність;

реабілітація - сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини;

ремонт - сукупність проектних, вишукувальних і виробничих робіт, спрямованих на покращення технічного стану та підтримання в експлуатаційному стані об'єкта культурної спадщини без зміни властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини;

реставрація - сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності;

зміна об'єкта культурної спадщини - дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини.

Стаття 2. Класифікація об'єктів культурної спадщини.

1. **За типами** об'єкти культурної спадщини поділяються на: **споруди (витвори)** - твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб; **комплекси (ансамблі)** - топографічно визначені сукупності - зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

2. **За видами** об'єкти культурної спадщини поділяються на: **археологічні** - рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації; **історичні** - будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів; об'єкти **монументального** мистецтва - твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями); об'єкти **архітектури та містобудування** - окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; **природно-архітектурні** комплекси (ансамблі), історичні центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей; об'єкти **садово-паркового** мистецтва - поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами; **ландшафтні** - природні території, які мають історичну цінність; об'єкти **науки і техніки** - унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Розділ II. Управління охороною культурної спадщини.

Стаття 3. Органи управління у сфері охорони культурної спадщини.

1. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини. До спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини (далі - органи охорони культурної спадщини) належать: центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим; органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; органи охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій; органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування.

2. На території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та в умовах виникнення інших надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру управління охороною культурної спадщини здійснюється Адміністрацією зони та центральним органом виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи відповідно до Закону України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" і цього Закону.

3. Органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування населених пунктів, занесених до Списку історичних населених місць України, утворюються органами місцевого самоврядування за погодженням із центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

4. Орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій підконтрольні і підзвітні відповідним органам виконавчої влади та центральному органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини в межах, передбачених законом.

5. Органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування з питань, передбачених підпунктом 5 пункту “б” частини першої статті 31 і підпунктом 10 пункту “б” статті 32 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

6. Рішення (розпорядження, дозволи, приписи, постанови) органів охорони культурної спадщини, прийняті в межах їхньої компетенції, є обов’язковими для виконання юридичними і фізичними особами.

7. Рішення (розпорядження, дозволи, приписи, постанови) центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, прийняті в межах його компетенції, є обов’язковими для виконання органами охорони культурної спадщини.

8. Рішення органів охорони культурної спадщини, що суперечать Конституції України, іншим актам законодавства, рішенням Конституційного Суду України та актам міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, можуть бути скасовані центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Стаття 4. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері охорони культурної спадщини.

До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері охорони культурної спадщини належить: здійснення державної політики; здійснення державного контролю; занесення об’єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам’яток України та внесення змін до нього щодо пам’яток національного значення; подання у відповідні міжнародні інстанції пропозиції про занесення пам’ятки до Списку всесвітньої спадщини; надання дозволу на переміщення (перенесення) пам’ятки національного значення; затвердження Списку історичних населених місць України та змін, внесених до нього; оголошення ансамблів і комплексів пам’яток заповідниками чи музеями-заповідниками; затвердження нормативів і методик грошової оцінки пам’ятки.

Стаття 5. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

До повноважень центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини належить: 1) контроль за виконанням цього Закону, інших нормативно-правових актів про охорону культурної спадщини; 2) реалізація державної політики з питань охорони культурної спадщини; 3) розроблення, затвердження та погодження нормативно-правових актів, розроблення та погодження державних програм охорони культурної спадщини; 4) ведення Державного реєстру нерухомих пам’яток України, здійснення координації та контролю за паспортизацією нерухомих об’єктів культурної спадщини; 5) координація робіт з виявлення, дослідження та документування об’єктів культурної спадщини, ведення списків цих об’єктів; 6) подання Кабінету Міністрів України пропозицій про занесення об’єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам’яток України та про внесення змін до нього щодо пам’яток національного значення; 7) занесення об’єктів культурної спадщини місцевого

значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та внесення змін до нього щодо пам'яток місцевого значення; 8) подання Кабінету Міністрів України пропозиції про переміщення (перенесення) пам'ятки національного значення; 9) надання дозволу на переміщення (перенесення) пам'яток місцевого значення; 10) забезпечення юридичним і фізичним особам доступу до інформації, що міститься у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України; 11) подання Кабінету Міністрів України пропозицій про затвердження Списку історичних населених місць України та про внесення змін до нього; 12) оголошення топографічно визначених територій чи водних об'єктів, в яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність, охоронюваними археологічними територіями; 13) забезпечення публікації Державного реєстру нерухомих пам'яток України та внесення до нього змін; 14) визначення меж територій пам'яток національного значення та затвердження їх зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць; 15) затвердження державних норм та правил з питань охорони культурної спадщини, а щодо пам'яток архітектури та містобудування - спільно з центральним органом виконавчої влади з питань будівництва, містобудування та архітектури; 16) здійснення нагляду за виконанням робіт з дослідження, консервації, реабілітації, реставрації, ремонту, пристосування й музеєфікації пам'яток та інших робіт на пам'ятках. Ці повноваження можуть бути делеговані іншим органам охорони культурної спадщини відповідно до закону; 17) встановлення режиму використання пам'яток національного значення, їхніх територій, зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць; 18) здійснення науково-методичного керівництва у питаннях охорони культурної спадщини, затвердження методик та правил дослідження об'єктів культурної спадщини; 19) погодження програм та проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках національного значення, їх територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, а також програм і проектів, реалізація яких може позначитися на об'єктах культурної спадщини. Ці повноваження можуть бути делеговані органам охорони культурної спадщини нижчого рівня відповідно до закону; 20) призначення відповідних охоронних заходів щодо пам'яток національного значення та їхніх територій у разі виникнення загрози їх руйнування або пошкодження внаслідок дії природних факторів або проведення будь-яких робіт; 21) заборона будь-якої діяльності юридичних або фізичних осіб, яка створює загрозу об'єкту культурної спадщини або порушує законодавство у сфері охорони культурної спадщини; 22) надання дозволів на проведення робіт на пам'ятках національного значення, їхніх територіях та в зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць; 23) видання розпоряджень та приписів щодо охорони пам'яток національного значення, припинення робіт на цих пам'ятках, їхніх територіях та в зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, якщо ці роботи здійснюються за відсутності затверджених або погоджених із відповідними органами охорони культурної спадщини програм та проектів, передбачених цим Законом дозволів або з відхиленням від них; 24) надання дозволів на відновлення земляних робіт; 25) погодження відчуження або передачі пам'яток національного значення їхніми власниками чи уповноваженими ними органами іншим особам у володіння, користування або управління; 26) здійснення функцій управління заповідниками, музеями-заповідниками, що перебувають у державній власності, відповідно до закону; 27) погодження охоронних договорів на пам'ятки національного значення; 28) погодження проектів відведення та надання земельних ділянок, у тому числі тих, що призначаються для

сільськогосподарських потреб, погодження зміни землевласника, землекористувача на території пам'яток та в їх охоронних зонах, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць. Ці повноваження можуть бути делеговані органам охорони культурної спадщини нижчого рівня відповідно до закону; 29) затвердження правил встановлення та утримання охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках або в межах їхніх територій, затвердження їхніх зразків; 30) застосування фінансових санкцій за порушення цього Закону; 31) формування і розміщення державного замовлення, укладення з цією метою контрактів на виявлення, дослідження, консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, пристосування пам'яток та інші заходи щодо охорони культурної спадщини; 32) здійснення інших повноважень відповідно до закону.

Стаття 6. Повноваження інших органів охорони культурної спадщини.

1. До повноважень органу охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до їхньої компетенції належить: 1) здійснення контролю за виконанням цього Закону, інших нормативно-правових актів про охорону культурної спадщини; 2) подання пропозицій центральному органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та про внесення змін до нього; 3) забезпечення юридичним і фізичним особам доступу до інформації, що міститься у витягах з Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також надання інформації щодо програм та проектів будь-яких змін у зонах охорони пам'яток та в історичних ареалах населених місць; 4) визначення меж територій пам'яток місцевого значення та затвердження їхніх зон охорони; 5) встановлення режиму використання пам'яток місцевого значення, їхніх територій, зон охорони; 6) забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини від загрози знищення, руйнування або пошкодження; 7) забезпечення виготовлення, складання і передачі центральному органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини наукової документації з описами та фіксацією об'єктів культурної спадщини, а в разі отримання дозволу на їх переміщення (перенесення) -демонтаж із них елементів, які становлять культурну цінність, з метою збереження; 8) організація розроблення та погодження відповідних програм охорони культурної спадщини; 9) погодження відповідних програм та проектів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт, реалізація яких може позначитися на стані пам'яток місцевого значення, їх територій і зон охорони, та виконання інших повноважень, делегованих центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини відповідно до закону; 10) погодження проектів відведення та надання земельних ділянок, у тому числі тих, що призначаються для сільськогосподарських потреб, погодження зміни землевласника, землекористувача в межах повноважень, делегованих центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; 11) виконання функції замовника, укладення з цією метою контрактів на виявлення, дослідження, консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, пристосування об'єктів культурної спадщини та інші заходи щодо охорони культурної спадщини; 12) призначення відповідних охоронних заходів щодо пам'яток місцевого значення та їхніх територій у разі виникнення загрози їх руйнування або пошкодження внаслідок дії природних факторів або проведення будь-яких робіт; 13) надання дозволів на проведення робіт на пам'ятках місцевого значення (крім пам'яток археології), їхніх територіях та в зонах охорони, реєстрація дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок; 14) видання розпоряджень та приписів

щодо охорони пам'яток місцевого значення, припинення робіт на пам'ятках, їхніх територіях та в зонах охорони, якщо ці роботи проводяться за відсутності затверджених або погоджених з відповідним органом охорони культурної спадщини програм та проектів, передбачених цим Законом дозволів або з відхиленням від них; 15) надання відповідних дозволів на відновлення земляних робіт; 16) погодження відчуження або передачі пам'яток місцевого значення їхніми власниками чи уповноваженими ними органами іншим особам у володіння, користування або управління; 17) укладення охоронних договорів на пам'ятки; 18) здійснення функцій управління заповідниками, музеями-заповідниками, що перебувають відповідно у державній та комунальній власності, згідно із законом; 19) подання пропозиції центральному органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини про занесення відповідної території до Списку історичних населених місць України; 20) застосування фінансових санкцій за порушення цього Закону; 21) забезпечення в установленому законодавством порядку виготовлення, встановлення та утримання охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках або в межах їхніх територій; 22) інформування центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини про пошкодження, руйнування, загрозу або можливу загрозу пошкодження, руйнування пам'яток, що знаходяться на їх території. Ці повноваження можуть бути делеговані органам охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій, органам охорони культурної спадщини місцевого самоврядування за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини відповідно до закону; 23) здійснення інших повноважень відповідно до закону.

2. До **повноважень органів охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій**, органів охорони культурної спадщини місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції належить: 1) забезпечення виконання цього Закону, інших нормативно-правових актів про охорону культурної спадщини на відповідній території; 2) подання пропозицій органу охорони культурної спадщини вищого рівня про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, внесення змін до нього та про занесення відповідної території до Списку історичних населених місць України; 3) забезпечення юридичним і фізичним особам доступу до інформації, що міститься у витягах з Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також надання інформації щодо програм та проектів будь-яких змін у зонах охорони пам'яток та в історичних ареалах населених місць; 4) забезпечення дотримання режиму використання пам'яток місцевого значення, їх територій, зон охорони; 5) забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини від загрози знищення, руйнування або пошкодження; 6) організація розроблення відповідних програм охорони культурної спадщини; 7) надання висновків щодо відповідних програм та проектів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках місцевого значення та в зонах їх охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, а також програм та проектів, реалізація яких може позначитися на стані об'єктів культурної спадщини; 8) організація відповідних охоронних заходів щодо пам'яток місцевого значення та їх територій у разі виникнення загрози їх пошкодження або руйнування внаслідок дії природних факторів чи проведення будь-яких робіт; 9) видання розпоряджень та приписів щодо охорони пам'яток місцевого значення, припинення робіт на цих пам'ятках, їх територіях та в зонах охорони, якщо ці роботи проводяться за відсутності затверджених або погоджених з відповідним органом охорони культурної спадщини програм та проектів, передбачених цим Законом дозволів або з відхиленням від них; 10) надання

висновків щодо відчуження або передачі пам'яток місцевого значення їх власниками чи уповноваженими ними органами іншим особам у володіння, користування або управління; 11) укладення охоронних договорів на пам'ятки в межах повноважень, делегованих органом охорони культурної спадщини вищого рівня відповідно до закону; 12) забезпечення в установленому законодавством порядку виготовлення, встановлення та утримання охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках або в межах їх територій; 13) підготовка пропозицій та проектів розпоряджень щодо проведення робіт з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування об'єктів культурної спадщини, відповідного використання пам'яток та подання їх на розгляд відповідному органу виконавчої влади; 14) популяризація справи охорони культурної спадщини на відповідній території, організація науково-методичної, експозиційно-виставкової та видавничої діяльності у цій сфері; 15) виконання функції замовника, укладення з цією метою контрактів на виявлення, дослідження, консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, пристосування об'єктів культурної спадщини та інші заходи щодо охорони культурної спадщини; 16) підготовка пропозицій до програм соціально-економічного розвитку відповідної території і проектів місцевого бюджету та подання їх на розгляд відповідному органу виконавчої влади; 17) надання висновків щодо відведення земельних ділянок, у тому числі тих, що призначаються для сільськогосподарських потреб, погодження зміни землевласника, землекористувача — в межах повноважень, визначених органом охорони культурної спадщини вищого рівня; 18) інформування органів охорони культурної спадщини вищого рівня про пошкодження, руйнування, загрозу або можливу загрозу пошкодження, руйнування пам'яток, що знаходяться на їх території; 19) участь в організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини; 20) організація досліджень об'єктів культурної спадщини, які потребують рятівних робіт; 21) застосування фінансових санкцій за порушення цього Закону; 22) здійснення інших повноважень відповідно до закону.

3. Голови обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та сільські, селищні, міські голови призначають на посаду і звільняють з посади керівників відповідних органів охорони культурної спадщини за погодженням з органом охорони культурної спадщини вищого рівня відповідно до закону. (Стаття 6 в редакції Закону N 2245-IV від 16.12.2004)

Стаття 7. Науково-методичні ради, консультативні ради з питань охорони культурної спадщини.

1. Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо розроблення основних напрямів розвитку охорони культурної спадщини, обговорення найважливіших програм, проектів з питань охорони культурної спадщини центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим створюють **науково-методичні ради** з провідних учених і висококваліфікованих фахівців - практиків. Склад науково-методичних рад і положення про них затверджуються відповідно центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та органом охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Витрати на роботу цих рад здійснюються зазначеними органами охорони культурної спадщини.

2. Для погодженого вирішення питань щодо охорони культурної спадщини на територіях областей, міст Києва та Севастополя, інших населених пунктів органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій можуть створювати **консультативні ради** з провідних учених і

висококваліфікованих фахівців-практиків. Консультативні ради діють на підставі типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Склад консультативної ради затверджується керівником відповідного органу охорони культурної спадщини. Витрати на роботу цих рад здійснюються зазначеними органами охорони культурної спадщини.

Стаття 8. Залучення фахівців та населення до охорони культурної спадщини.

1. Органи охорони культурної спадщини можуть залучати до роботи за їхньою згодою досвідчених фахівців у сфері охорони культурної спадщини, а також громадян на правах **громадських інспекторів** для спостереження за станом зберігання та використання пам'яток, їхніх територій і зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць.

2. Органи охорони культурної спадщини можуть винагороджувати залучуваних фахівців та громадян на правах громадських інспекторів, а також відшкодовувати їм витрати, пов'язані з виконанням доручень щодо охорони культурної спадщини, за рахунок коштів, призначених для фінансування охорони культурної спадщини в порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Стаття 9. Доступ до об'єктів культурної спадщини.

Право безумовного доступу до об'єктів культурної спадщини з метою їх обстеження, ознайомлення зі станом зберігання, характером та способом використання, ведення реставраційних робіт, одержання відповідних даних, наукового вивчення мають особи, уповноважені на це органами охорони культурної спадщини.

Власник об'єкта культурної спадщини або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, виконавець реставраційних робіт зобов'язані допускати уповноважених органами охорони культурної спадщини осіб для виконання ними своїх обов'язків до об'єктів культурної спадщини та на їхню територію.

Стаття 10. Сприяння органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування діяльності щодо охорони культурної спадщини.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування сприяють: діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських, науково-дослідних, проектних організацій, установ та підприємств різних форм власності щодо охорони культурної спадщини; підприємствам будівельних матеріалів і виробів, спеціалізованим організаціям та майстерням щодо виконання робіт з ремонту, реставрації, реабілітації пам'яток; підготовці фахівців з охорони культурної спадщини.

Стаття 11. Участь підприємств, закладів науки, освіти та культури, громадських організацій, громадян в охороні культурної спадщини.

Підприємства усіх форм власності, **заклади науки, освіти та культури**, громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в роботі з охорони культурної спадщини, можуть встановлювати **шефство** над об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, **сприяють** державі у здійсненні заходів з охорони об'єктів культурної спадщини і поширенні знань про них, беруть участь у **популяризації** культурної спадщини серед населення, сприяють її **вивченню дітьми та молоддю**, залучають громадян до її охорони.

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини, здійснює пропаганду культурної спадщини і законодавства про її охорону, громадський контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини. Незалежні групи

спеціалістів з ініціативи об'єднань громадян, органів охорони культурної спадщини, а також інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах можуть здійснювати громадську експертизу з питань охорони культурної спадщини. Висновки даної експертизи можуть враховуватися органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування при прийнятті відповідних рішень згідно із законом.

Стаття 12. Екскурсійне відвідування пам'яток.

Органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до пам'яток з метою їх екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється охоронними договорами.

Розділ III. Державна реєстрація об'єктів культурної спадщини.

Стаття 13. Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

1. Об'єкти культурної спадщини незалежно від форм власності відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі - Реєстр) за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки. Порядок визначення категорій пам'яток встановлюється Кабінетом Міністрів України. Із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини, на всі його складові елементи поширюється правовий статус пам'ятки.

2. Не підлягають державній реєстрації об'єкти, що є сучасними копіями існуючих пам'яток або спорудами (витворами), створеними за старовинними проектами чи науковими реконструкціями, в тому числі масові тиражовані копії.

Стаття 14. Занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру та внесення змін до нього.

1. Занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру та внесення змін до нього (вилучення з Реєстру, зміна категорії пам'ятки) провадяться відповідно до категорії пам'ятки: а) пам'ятки національного значення - постановою Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; б) пам'ятки місцевого значення - рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини за поданням відповідних органів охорони культурної спадщини або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини, протягом одного місяця з дня одержання подання.

2. Об'єкт культурної спадщини, в тому числі щойно виявлений, до вирішення питання про занесення його до Реєстру підлягає охороні відповідно до вимог цього Закону, про що відповідний орган охорони культурної спадщини у письмовій формі повідомляє власника цього об'єкта або уповноважений ним орган. Порядок виявлення об'єктів культурної спадщини визначає центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

3. Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини видає власнику пам'ятки або уповноваженому ним органу свідоцтво про реєстрацію об'єкта культурної спадщини як пам'ятки. Це повноваження може бути делеговано іншим органам охорони культурної спадщини відповідно до закону. 4. Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини надає органу охорони культурної

спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органам охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, органам охорони культурної спадщини місцевого самоврядування витяги з Реєстру щодо пам'яток, які розташовані на їхніх територіях.

Стаття 15. Вилучення пам'ятки з Реєстру.

Вилучення пам'ятки з Реєстру здійснюється лише у разі: якщо пам'ятку зруйновано; якщо пам'ятка археології, що не виявлена в наземних обсягових формах, досліджена на всій площі і по всій глибині культурного шару і при цьому не виявлено об'єктів культурної спадщини, які підлягають консервації або музеєфікації на місці та подальшому використанню; якщо пам'ятка втратила предмет охорони.

Стаття 16. Інформування про об'єкти культурної спадщини, занесені до Реєстру.

1. Інформування про об'єкти культурної спадщини, занесені до Реєстру, провадиться шляхом: публікації Реєстру та внесених до нього змін; встановлення охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках або в межах їхніх територій незалежно від форм власності.

2. Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини забезпечує публікацію Реєстру та внесених до нього змін у спеціалізованому періодичному виданні.

Розділ IV. Особливості здійснення права власності на пам'ятки.

Стаття 17. Суб'єкти права власності на пам'ятки.

Пам'ятка, крім пам'ятки археології, може перебувати у державній, комунальній або приватній власності. Суб'єкти права власності на пам'ятку визначаються згідно із законом. Усі пам'ятки археології, в тому числі ті, що знаходяться під водою, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, є державною власністю. Такі рухомі предмети підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, обліку та збереженню у порядку, визначеному законодавством. Право власності на скарб, що є пам'яткою, визначається в порядку, встановленому Цивільним кодексом України. У документі, який посвідчує право власності на пам'ятку, обов'язково вказуються категорія пам'ятки, дата і номер рішення про її державну реєстрацію. Землі, на яких розташовані пам'ятки археології, перебувають у державній власності або вилучаються (викуповуються) у державну власність в установленому законом порядку, за винятком земельних ділянок, на яких розташовуються пам'ятки археології - поля давніх битв.

Стаття 18. Здійснення права власності на об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками.

1. Об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України) можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини. Порядок надання погоджень встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Пам'ятка може бути приватизована лише за умови укладення майбутнім власником з відповідним органом охорони культурної спадщини попереднього договору про укладення в майбутньому охоронного договору на пам'ятку (її частину) з викладенням його істотних умов, у тому числі щодо цільового використання пам'ятки, робіт, які майбутній власник зобов'язується провести на пам'ятці з метою утримання її в належному

стані. Перелік пам'яток, які не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України.

Пам'ятка національного значення, що перебуває у державній чи комунальній власності і потребує спеціального режиму охорони, може надаватися у користування за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

2. Особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, за винятком наймача державної або комунальної квартири (будинку), забороняється передавати цю пам'ятку у володіння, користування чи управління іншій особі.

Стаття 19. Грошова оцінка пам'ятки.

Кожна пам'ятка має майнову цінність, що обчислюється у грошовій одиниці України. Пам'ятки підлягають грошовій оцінці за нормативами і методиками, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 20. Право привілеєвої купівлі пам'яток.

1. У разі продажу пам'ятки (крім пам'ятки, яка не підлягає приватизації) власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у письмовій формі повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини із зазначенням ціни та інших умов продажу.

2. Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини має право привілеєвої купівлі пам'ятки національного значення. Орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування мають право привілеєвої купівлі пам'ятки місцевого значення. У разі відмови від здійснення цього права чи нездійснення його протягом місяця з дня одержання повідомлення власник або уповноважений ним орган має право на продаж пам'ятки.

Право привілеєвої купівлі пам'ятки не застосовується, коли покупцем пам'ятки, яка перебуває у приватній власності, є діти, дружина і батьки або, за їх відсутності, брати і сестри, а також дід та бабка як з боку батька, так і з боку матері, і небожі та небоги продавця.

Стаття 21. Примусове відчуження або викуп пам'яток.

1. Якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки їй загрожує пошкодження або знищення, державний орган з питань охорони пам'яток історії та культури робить власнику пам'ятки відповідне попередження.

2. Якщо власник пам'ятки не вживе заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом державного органу з питань охорони пам'яток історії та культури може постановити рішення про її викуп.

3. У разі невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки позов про її викуп може бути пред'явлено без попередження.

4. Викуплена пам'ятка переходить у власність держави. Викупна ціна пам'ятки визначається за згодою сторін, а в разі спору - судом.

Розділ V. Забезпечення охорони пам'яток.

Стаття 22. Заборона знесення, зміни, заміни пам'яток та порядок їх переміщення (перенесення).

Пам'ятки, їхні частини, пов'язане з ними рухоме та нерухоме майно забороняється зносити, змінювати, замінювати, переміщувати (переносити) на інші місця.

Переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце допускається як виняток у випадках, коли неможливо зберегти пам'ятку на місці, за умови проведення комплексу наукових досліджень з вивчення та фіксації пам'ятки (обміри, фотофіксація тощо).

Фінансування всіх заходів з вивчення, фіксації, переміщення (перенесення) пам'яток, що підлягають переміщенню (перенесенню) відповідно до цього Закону, провадиться за рахунок коштів замовника робіт, які викликали необхідність переміщення (перенесення) пам'яток. Якщо переміщення (перенесення) пам'яток є необхідним внаслідок дії непереборної сили, вивчення та фіксація пам'ятки провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України.

Стаття 23. Охоронні договори.

Усі власники пам'яток чи їхніх частин або уповноважені ними органи, незалежно від форм власності на ці пам'ятки, зобов'язані укласти з відповідним органом охорони культурної спадщини охоронний договір.

Порядок укладання охоронних договорів та їхні типові форми затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Відсутність охоронного договору не звільняє особу від обов'язків, що випливають із цього Закону.

Стаття 24. Утримання та використання пам'яток.

1. Власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до цього Закону та охоронного договору.

2. Використання пам'ятки повинно здійснюватися відповідно до режимів використання, встановлених органами охорони культурної спадщини, у спосіб, що потребує якнайменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздоби тощо.

Режими використання пам'яток встановлює: центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини щодо пам'яток національного значення; орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій щодо пам'яток місцевого значення.

3. Забороняється змінювати призначення пам'ятки, її частин та елементів, робити написи, позначки на ній, на її території та в її охоронній зоні без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини.

4. У разі виникнення загрози для збереженості пам'ятки її власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані негайно повідомити про це орган охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та орган місцевого самоврядування, на території якого розташована пам'ятка.

5. Розміщення реклами на пам'ятках національного значення, в межах зон охорони цих пам'яток, історичних ареалів населених місць дозволяється за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Ці повноваження можуть бути делеговані іншим органам охорони культурної спадщини відповідно до закону.

Розміщення реклами на пам'ятках місцевого значення, в межах зон охорони цих пам'яток дозволяється за погодженням з органом охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим чи органами охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Ці

повноваження можуть бути делеговані органам охорони культурної спадщини нижчого рівня відповідно до закону.

Стаття 25. Надання об'єктів культурної спадщини, що є пам'ятками, в користування юридичним та фізичним особам.

1. Надання об'єктів культурної спадщини, що є пам'ятками, в користування юридичним та фізичним особам з науковою, культурно-освітньою, туристичною та іншою метою здійснюється відповідними органами охорони культурної спадщини на визначених ними умовах.

2. Юридичні та фізичні особи, у користуванні яких перебувають пам'ятки, відповідають за їхню збереженість і зобов'язані дотримувати вимог органів охорони культурної спадщини.

3. Юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечити збереженість пам'яток на землях, якими вони користуються, та укладати з органами охорони культурної спадщини охоронні договори.

Стаття 26. Консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт та пристосування пам'яток.

1. Консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт, пристосування пам'яток національного значення здійснюються лише за наявності письмового дозволу центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проектної документації. Консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт, пристосування пам'яток місцевого значення здійснюються за наявності письмового дозволу органу охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до їхньої компетенції, на підставі погодженої з ними науково-проектної документації.

2. Розроблення проектів та проведення робіт з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту, пристосування пам'яток здійснюються за наявності у проектувальника та виконавця робіт ліцензій, виданих в установленому законом порядку. Розробленню проектів передують проведення необхідних науково-дослідних робіт, у тому числі археологічних і геологічних.

3. Роботи із збереження об'єктів культурної спадщини проводяться згідно з реставраційними нормами та правилами, погодженими центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Будівельні норми та правила застосовуються у разі проведення робіт із збереження об'єкта культурної спадщини лише у випадках, що не суперечать інтересам збереження цього об'єкта.

Стаття 27. Забезпечення заходів щодо охорони пам'яток.

1. У разі, коли пам'ятці загрожує небезпека пошкодження, руйнування чи знищення, власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані привести цю пам'ятку до належного стану (змінити вид або спосіб її використання, провести роботи з її консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування).

2. Якщо власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, самостійно не здійснюють заходів, передбачених у частині першій цієї статті, то відповідний орган охорони культурної спадщини може зобов'язати їх здійснити ці заходи, видавши відповідне розпорядження.

3. У разі, коли власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, не в змозі виконати розпорядження органу охорони культурної спадщини щодо охорони пам'ятки, орган охорони культурної

спадщини може вжити необхідних заходів самостійно (повністю або частково), профінансувавши їх за рахунок спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини.

Стаття 28. Вимоги органів протипожежної, санітарної, екологічної охорони та інших зацікавлених органів.

Вимоги органів протипожежної, санітарної, екологічної охорони та інших зацікавлених органів щодо умов утримання та використання пам'яток не можуть призводити до змін пам'яток і не повинні погіршувати їхню естетичну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність.

Стаття 29. Обов'язки фізичних та юридичних осіб, діяльність яких може негативно позначитися на стані пам'яток.

На фізичну або юридичну особу, діяльність якої негативно позначається на стані пам'ятки (створює загрозу знищення, руйнування, пошкодження, спотворення пам'ятки), покладається обов'язок вжити заходів, погоджених з відповідним органом охорони культурної спадщини, для запобігання такій загрозі та підтримання пам'ятки в належному стані за власні кошти.

Стаття 30. Заборона діяльності, яка створює загрозу пам'яткам.

Органи охорони культурної спадщини зобов'язані заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці або порушує законодавство, державні стандарти, норми і правила у сфері охорони культурної спадщини.

Приписи органів охорони культурної спадщини є обов'язковими для виконання всіма юридичними та фізичними особами.

Органи місцевого самоврядування, на території яких не створено органів охорони культурної спадщини, зобов'язані заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці, негайно повідомивши про це відповідний орган охорони культурної спадщини місцевого органу виконавчої влади.

Органи місцевого самоврядування зобов'язані повідомляти відповідні органи охорони культурної спадщини про бездіяльність власника або уповноваженого ним органу, особи, яка набула права володіння, користування чи управління, що створює загрозу пам'ятці.

Розділ VI. Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини.

Стаття 31. Охоронювані археологічні території.

1. Топографічно визначені території чи водні об'єкти, в яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність, за поданням відповідного органу охорони культурної спадщини можуть оголошуватися рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини охоронюваними археологічними територіями на обмежений або необмежений строк у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Правовий режим охоронюваної археологічної території визначається центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

2. Інформація, що стосується об'єктів культурної спадщини таких територій чи водних об'єктів, може бути визнана центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини конфіденційною. Особи, які мають доступ до такої інформації у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, зобов'язані зберігати її конфіденційність.

Стаття 32. Зони охорони пам'яток, історичні ареали населених місць.

1. З метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів) навколо них повинні встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режими використання зон охорони пам'яток визначаються відповідною науково-проектною документацією і затверджуються відповідним органом охорони культурної спадщини.

Порядок визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток та внесення змін до них встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

2. З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони заносяться до Списку історичних населених місць України.

Список історичних населених місць України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини затверджується Кабінетом Міністрів України.

Межі та режими використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на територіях історичних ареалів населених місць визначаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, відповідною науково-проектною документацією, яка затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини або уповноваженими ним органами охорони культурної спадщини.

3. На охоронюваних археологічних територіях, у межах зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України, забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини.

Стаття 33. Заповідники.

Ансамблі і комплекси пам'яток, які становлять виняткову археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність, можуть бути оголошені рішеннями Кабінету Міністрів України державними історико-культурними (історико-архітектурними, архітектурно-історичними, історико-меморіальними, історико-археологічними, історико-етнографічними) заповідниками чи музеями-заповідниками, охорона яких здійснюється відповідно до цього Закону та інших законів.

Порядок створення історико-культурних заповідників та музеїв-заповідників і типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 34. Статус територій, пов'язаних з охороною культурної спадщини.

Території пам'яток, охоронних зон, заповідників, музеїв-заповідників, охоронювані археологічні території належать до земель історико-культурного призначення, включаються до державних земельних кадастрів, планів землекористування, проектів землеустрою, іншої проектно-планувальної та містобудівної документації.

Встановлення зон охорони пам'яток та затвердження меж історичних ареалів населених місць не може бути підставою для примусового вилучення з володіння (користування) земельних ділянок у юридичних та фізичних осіб за умов дотримання землевласниками та землекористувачами правил використання земель історико-культурного призначення.

Стаття 35. Дозволи на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт.

1. Проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних

ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою, здійснюються за дозволом центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, що видається виконавцю робіт - фізичній особі, і за умови реєстрації цього дозволу у відповідному органі охорони культурної спадщини.

Дозволи на проведення археологічних розвідок, розкопок надаються за умови дотримання виконавцем робіт вимог охорони культурної спадщини та наявності у нього необхідного кваліфікаційного документа, виданого кваліфікаційною радою. Порядок надання дозволів устанавлюється Кабінетом Міністрів України.

Кваліфікаційні документи видаються кваліфікаційною радою - колегіальним, незалежним органом, відповідальним за фаховий рівень виконавця робіт. Порядок формування та діяльності кваліфікаційної ради затверджується Кабінетом Міністрів України. До складу кваліфікаційної ради входять відповідні фахівці наукових установ, вищих навчальних закладів, громадських організацій.

Дозволи на проведення земляних (підводних) робіт на території місць бойових дій, місць загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, місць поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, надаються згідно з програмами, погодженими з відповідним органом охорони культурної спадщини.

2. Виконавець археологічних розвідок, розкопок зобов'язаний: забезпечити збереження виявлених під час досліджень об'єктів культурної спадщини; своєчасно здати звіт про дослідження органам, що видали дозвіл та кваліфікаційний документ; передати всі знайдені під час досліджень рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини (антропогенні, антропологічні, палеозоологічні, палеоботанічні та інші об'єкти, що мають культурну цінність), на постійне зберігання визначеній у дозволі установі для занесення до державної частини Музейного фонду України; передати польову документацію та звіт про проведені роботи до архівного підрозділу державної наукової установи у порядку, визначеному законодавством; забезпечити належну консервацію об'єктів культурної спадщини, що мають культурну цінність, упорядкування території після завершення робіт, а в разі потреби - взяти участь у підготовці зазначених об'єктів до експозиції, а пов'язаних з ними матеріалів - до проведення їх державної реєстрації як пам'яток.

3. Відповідний орган охорони культурної спадщини може призначати своїх уповноважених представників для здійснення нагляду за проведенням археологічних розкопок. Виконавець археологічних розкопок зобов'язаний сприяти представникам органів охорони культурної спадщини у здійсненні нагляду за проведенням розкопок.

4. Застосування металошукачів чи будь-якого іншого пошукового обладнання або відповідної технології на об'єктах культурної спадщини дозволяється тільки за наявності дозволу на їх використання та підлягає обов'язковій реєстрації у відповідному органі охорони культурної спадщини.

5. Власник або користувач земельної ділянки (у тому числі орендар) у межах території пам'ятки, охоронюваної археологічної території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць згідно з розпорядженням органу охорони культурної спадщини зобов'язаний не перешкоджати виконавцеві робіт, який має дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок на цій ділянці. Власник або користувач (у тому числі орендар) земельної ділянки, на якій проводяться археологічні розвідки, розкопки, має право на відшкодування у повному обсязі шкоди, якої він зазнав у зв'язку з проведенням таких робіт.

Стаття 36. Припинення земляних робіт у разі виявлення знахідки археологічного або історичного характеру.

1. Якщо під час проведення будь-яких земляних робіт виявлено знахідку археологічного або історичного характеру, виконавець робіт зобов'язаний зупинити їх подальше ведення і протягом однієї доби повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини та орган місцевого самоврядування, на території якого проводяться земляні роботи.

2. Земляні роботи можуть бути відновлені лише згідно з письмовим дозволом відповідного органу охорони культурної спадщини після завершення археологічних досліджень відповідної території.

Стаття 37. Захист об'єктів культурної спадщини.

Будівельні, меліоративні, шляхові та інші роботи, що можуть призвести до руйнування, знищення чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, проводяться тільки після повного дослідження цих об'єктів за рахунок коштів замовників зазначених робіт.

Щойно виявлені об'єкти культурної спадщини до вирішення питання про їх реєстрацію як пам'яток підлягають охороні відповідно до вимог цього Закону та вносяться до Переліку об'єктів культурної спадщини, затвердженого рішенням відповідного органу охорони культурної спадщини.

З метою захисту об'єктів археології, в тому числі тих, що можуть бути виявлені, надання земельних ділянок здійснюється за погодженням відповідних органів охорони культурної спадщини згідно із законом.

Розділ VII Фінансування охорони культурної спадщини.

Стаття 38. Джерела фінансування охорони культурної спадщини.

Фінансування охорони культурної спадщини здійснюється за рахунок коштів загального і спеціального фондів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів.

Джерелами фінансування заходів у сфері охорони культурної спадщини можуть бути кошти власників пам'яток чи уповноважених ними органів або осіб, які набули права володіння, користування чи управління пам'ятками, кошти замовників робіт, передбачених статтями 22 і 37 цього Закону, благодійні внески та пожертвування, у тому числі валютні, на охорону культурної спадщини та інші джерела, не заборонені чинним законодавством.

Стаття 39. Фінансові обов'язки суб'єктів права власності на пам'ятки.

Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління нею, забезпечує збереження, утримання в належному стані, консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію та ремонт пам'ятки за власні кошти, якщо інше не передбачено відповідним договором або законом.

Стаття 40. Спеціальні кошти на фінансування охорони культурної спадщини.

1. Спеціальними коштами на фінансування охорони культурної спадщини є кошти спеціальних фондів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів. Порядок формування та використання цих коштів встановлюється Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік та Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними та міськими радами.

2. Кошти, одержані від справляння податку з реклами (за розміщення зовнішньої та внутрішньої реклами на пам'ятках та в межах їхніх охоронних зон), а також від

справляння збору за право використання місцевої символіки, пов'язаної з пам'ятками, використовуються виключно на фінансування охорони культурної спадщини відповідно до місцевих бюджетів, затверджених в установленому порядку.

3. Кошти на фінансування охорони культурної спадщини не підлягають вилученню.

4. Органи охорони культурної спадщини є розпорядниками спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини.

Стаття 41. Використання спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини.

1. Спеціальні кошти на фінансування охорони культурної спадщини можуть використовуватися на: консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, збереження, охорону, облік, захист, популяризацію об'єктів культурної спадщини; наукові дослідження у сфері охорони культурної спадщини; розроблення та реалізацію або допомогу в розробці та реалізації програм і проектів щодо охорони культурної спадщини; ведення документації, автоматизованої інформаційної системи банку даних про об'єкти культурної спадщини; заходи щодо поширення інформації про охорону культурної спадщини; підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у сфері охорони культурної спадщини; допомогу об'єднанням громадян, національним меншинам в охороні культурної спадщини; міжнародне співробітництво у сфері охорони культурної спадщини; інші заходи щодо охорони культурної спадщини, які не суперечать чинному законодавству.

2. Забороняється витратити кошти, призначені для фінансування охорони культурної спадщини, на посередництво у здійсненні заходів у сфері охорони культурної спадщини та будівництво (створення) нових будівель, спо руд (витворів).

Стаття 42. Пільгове оподаткування у сфері охорони культурної спадщини.

Держава здійснює політику пільгового оподаткування у сфері охорони культурної спадщини.

Розділ VIII. Відповідальність за порушення законодавства про охорону культурної спадщини.

Стаття 43. Відповідальність за пошкодження, руйнування чи знищення пам'яток

1. Незаконні дії (пошкодження, руйнування, знищення), вчинені фізичною особою, що призвели до істотних змін пам'яток, їхніх територій, охоронюваних археологічних територій, а також їхніх частин, тягнуть за собою кримінальну відповідальність згідно з законом.

2. Самовільне відновлення земляних робіт або їх продовження після виявлення знахідок археологічного характеру тягне за собою кримінальну відповідальність згідно з законом.

Стаття 44. Відповідальність юридичних осіб за порушення законодавства про охорону культурної спадщини.

Відповідний орган охорони культурної спадщини накладає на юридичну особу, яка є власником або уповноваженим ним органом чи замовником робіт, такі фінансові санкції: за проведення будь-яких незаконних робіт, що можуть завдати або завдали шкоди пам'ятці, її території, охоронюваній археологічній території, охоронним зонам, історичним ареалам населених місць, - у розмірі від тисячі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за недодержання вимог щодо захисту, збереження, утримання, використання, реставрації, реабілітації пам'яток, у тому числі тих вимог, що передбачені охоронними договорами, умисне доведення їх до стану руйнації - у розмірі від тисячі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за

неподання, несвоєчасне подання або подання явно недостовірної інформації про виявлені у процесі земляних, будівельних, шляхових, меліоративних та будь-яких інших робіт об'єкти культурної спадщини - у розмірі від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Рішення органу охорони культурної спадщини про застосування фінансових санкцій може бути оскаржено до суду.

Фінансові санкції, накладені органом охорони культурної спадщини, стягуються у встановленому законом порядку.

Стаття 45. Порядок застосування фінансових санкцій за порушення законодавства про охорону культурної спадщини.

Фінансові санкції, передбачені статтею 44 цього Закону, накладаються керівником, заступниками керівника центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, керівником чи заступниками керівника органу охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, керівником органу охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, керівником органу охорони культурної спадщини місцевого самоврядування після розгляду матеріалів, які засвідчують факт правопорушення.

Про вчинення правопорушення, зазначеного у статті 44 цього Закону, особою, уповноваженою органом охорони культурної спадщини, складається акт. Керівник юридичної особи, стосовно якої складено акт, протягом трьох днів з моменту отримання акта може подати письмові пояснення до нього. Акт разом з іншими документами, що стосуються справи, у десятиденний термін з моменту складення акта надсилається посадовій особі, яка має право накладати фінансові санкції. Рішення про накладення фінансових санкцій приймається протягом 10 днів після отримання документів, зазначених у частині другій цієї статті.

Рішення про накладення фінансових санкцій оформлюється постановою, що надсилається юридичній особі, на яку накладено фінансові санкції.

Кошти, одержані у вигляді стягнень, передбачених у статті 44 цього Закону, зараховуються до спеціального фонду відповідного бюджету.

Стаття 46. Адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини та порушення вимог цього Закону.

За невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини щодо усунення порушень законодавства про охорону культурної спадщини, а також ухилення від підписання охоронних договорів, за зміну характеру використання пам'ятки, проведення ремонтних, реставраційних або реабілітаційних робіт на пам'ятці, археологічних розвідок, розкопок на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони пам'яток, історичних ареалах населених місць, об'єктах культурної спадщини, вчинені без відповідного дозволу органу охорони культурної спадщини, якщо ці дії не тягнуть за собою кримінальної відповідальності, винні особи притягаються до адміністративної відповідальності відповідно до закону.

Проведення у справах про адміністративні правопорушення здійснюється відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Стаття 47. Відшкодування шкоди.

1. Застосування фінансових санкцій, адміністративних стягнень або кримінального покарання не звільняє винного від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану власникові пам'ятки або уповноваженому ним органу, особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, охоронюваною археологічною територією.

2. Шкода, завдана власникові пам'ятки або уповноваженому ним органу, особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, охоронюваною археологічною територією, відшкодовується відповідно до закону.

3. Юридичні і фізичні особи, які завдали шкоди пам'яткам, їхнім територіям (у тому числі незаконним будівництвом), зобов'язані відновити пам'ятки та їхні території, а якщо відновлення неможливе — відшкодувати шкоду відповідно до закону.

Розділ ІХ Міжнародні договори у сфері охорони культурної спадщини.

Стаття 48. Міжнародні договори.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про охорону культурної спадщини, застосовуються правила міжнародного договору України.

Стаття 49. Подання про внесення пам'яток до Списку всесвітньої спадщини.

Подання про внесення пам'яток до Списку всесвітньої спадщини здійснює Кабінет Міністрів України за рекомендацією центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток та визначних місць (ІКОМОС).

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 8 червня 2000 року N 1805-П 20

Витяг із Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст. 219)

{Закон визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 9-р/2019 від 16.07.2019}

*{Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 595-VIII від 14.07.2015, ВВР, 2015, № 37-38, ст.366*

№ 2325-VIII від 13.03.2018, ВВР, 2018, № 20, ст.189

Кодексом

№ 396-IX від 19.12.2019, ВВР, 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48}

Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, керуючись положеннями Загальної декларації прав людини, беручи до уваги резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 (1996) від 27 червня 1996 року щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів, № 1481 (2006) від 26 січня 2006 року щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, № 1495 (2006) від 12 квітня 2006 року щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології, № 1652 (2009) від 29 січня 2009 року щодо відношення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах - членах Ради Європи, резолюцію Парламентської Асамблеї ОБСЄ SC (09) 3 R від 29 червня - 3 липня 2009 року щодо неприпустимості звеличення тоталітарних режимів, відкриття історичних та політичних архівів, вивчення тоталітарної спадщини та підвищення поінформованості громадськості, декларацію Європейського Парламенту від 23 вересня 2008 року щодо проголошення 23 серпня днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму, резолюцію Європейського Парламенту від 23 жовтня 2008 року в пам'ять про Голодомор - штучний голод в Україні 1932-1933 років, резолюцію Європейського Парламенту від 2 квітня 2009 року щодо європейської свідомості та тоталітаризму, Спільну заяву з нагоди 70-х роковин Голодомору - Великого голоду 1932-1933 років в Україні, прийняту на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, враховуючи засудження Законом України "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років" політичних репресій, що здійснювалися протягом 1917-1991 років комуністичним тоталітарним режимом на території України, відмежування від методу державного терору в управлінні державою, притаманного комуністичному тоталітарному режиму, і проголошення намірів неухильно сприяти відновленню справедливості та усуненню наслідків свавілля і порушення громадянських прав,

{Абзац другий преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом № 2325-VIII від 13.03.2018}

враховуючи визнання Законом України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні" Голодомору 1932-1933 років геноцидом Українського народу, засудження злочинних дій тоталітарного режиму СРСР, спрямованих на організацію Голодомору, наслідком якого стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу та його вікових традицій, духовної культури та етнічної самобутності, а також встановлення постановою Апеляційного суду міста Києва 13 січня 2010 року факту причетності вищого

керівництва СРСР, УРСР та комуністичної партії до організації Голодомору 1932-1933 років в Україні,

дбаючи про забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, прагнучи розвивати і зміцнювати незалежну, демократичну, правову державу, керуючись статтею 11 Конституції України, яка зобов'язує державу сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості,

з метою недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України

приймає цей Закон, яким засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими в Україні, визначає правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлює порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму.

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі нижченаведені **терміни** вживаються в такому значенні:

1) комуністична партія - Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків) (РСДРП(б)), Російська комуністична партія (більшовиків) (РКП(б)), Всесоюзна комуністична партія (більшовиків) (ВКП(б)), Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС), Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У), Комуністична партія України (КПУ), комуністичні партії союзних республік, що входили до складу СРСР, а також їхні осередки в автономних радянських соціалістичних республіках, краях, областях, автономних областях, автономних округах, містах республіканського підпорядкування та місцеві осередки;

2) пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів - публічне заперечення, зокрема через засоби масової інформації, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, поширення інформації, спрямованої на виправдання злочинного характеру комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, діяльності радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті, виготовлення та/або поширення, а також публічне використання продукції, що містить символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;

3) радянські органи державної безпеки - Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем, Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами, Державне політичне управління, Об'єднане державне політичне управління, Народний комісаріат внутрішніх справ, Народний комісаріат державної безпеки, Міністерство державної безпеки, Комітет державної безпеки, їхні територіальні, функціональні, структурні підрозділи, а також безпосередньо підпорядковані цим органам бойові загони, охорона (варта), війська або спеціальні частини;

4) символіка комуністичного тоталітарного режиму - символіка, що включає:

а) будь-яке зображення державних прапорів, гербів та інших символів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік у складі СРСР, держав так званої "народної демократії": Народної Республіки Албанії (Соціалістичної Народної

Республіки Албанії), Народної Республіки Болгарії, Німецької Демократичної Республіки, Народної Республіки Румунії (Соціалістичної Республіки Румунії), Угорської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Федеративної Народної Республіки Югославії (Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії) та соціалістичних республік, що входили до її складу, крім тих, що є чинними (діючими) прапорами або гербами країн світу;

б) гімни СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік чи їх фрагменти;

в) прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п'ятикутної зірки;

г) символіку комуністичної партії або її елементи;

г) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), особам, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

д) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, із встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури);

е) зображення гасел комуністичної партії, цитат осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), осіб, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування (крім цитат, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

є) назви областей, районів, населених пунктів, районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топоніміки населених пунктів, підприємств, установ, організацій, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, працювали в радянських органах державної безпеки, а також назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії (включаючи партійні з'їзди), річницями Жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури);

ж) найменування комуністичної партії;

д) зображення гасел Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП), цитат осіб, які обіймали керівні посади в Націонал-соціалістичній робітничій партії

Німеччини (НСДАП), вищих органах влади та управління нацистської Німеччини та на окупованих нею територіях у 1935-1945 роках.

Стаття 2. Засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Комуністичний тоталітарний режим 1917-1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

Стаття 3. Заборона пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки

1. Пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного тоталітарного режиму, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та заборонена законом.

2. Пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки юридичною особою, політичною партією, іншим об'єднанням громадян, друкованим засобом масової інформації та/або використання у назві символіки комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів є підставою для відмови в реєстрації та/або припинення діяльності юридичної особи, політичної партії, іншого об'єднання громадян, підставою для відмови в реєстрації та/або припинення випуску друкованого засобу масової інформації.

3. Заборона не поширюється на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму:

1) на документах державних органів та органів місцевого самоврядування (місцевих органів державної влади і управління), прийнятих чи виданих до 1991 року;

2) на документах, виданих закладами освіти та науки, підприємствами, установами, організаціями до 1991 року;

3) в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України, а також бібліотечних фондах на різних носіях інформації;

4) у творах мистецтва, створених до набрання чинності цим Законом;

5) у процесі наукової діяльності, в тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб;

6) на оригіналах бойових знамен;

7) на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 року та протягом 1991-2015 років у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними;

8) на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесних поховань;

9) під час викладення або реконструкції (зокрема історичної) історичних подій;

10) у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях;

11) як об'єктів антикварної торгівлі.

Заборона не поширюється на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму (за умови, що це не призводить до пропаганди злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років, злочинного характеру націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму):

1) у посібниках, підручниках та інших матеріалах наукового, освітнього і навчального характеру, які використовуються у навчальному, навчально-виховному і освітньому процесах;

2) у творах мистецтва, створених після набрання чинності цим Законом.

Стаття 5. Розслідування та оприлюднення інформації про злочини, вчинені представниками комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Держава здійснює розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства та людяності, військових злочинів, вчинених в Україні представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, та вживає заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків таких злочинів та відновлення історичної справедливості, зокрема шляхом дослідження та встановлення кількості жертв комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, визначення та упорядження місць масових поховань таких жертв, збору, узагальнення та оприлюднення інформації про розкуркулення, репресії, масові та індивідуальні страти, смерті, депортації, катування, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіяння моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях.

3. Держава заохочує та підтримує діяльність неурядових установ та організацій, які проводять дослідницьку та просвітницьку роботу стосовно злочинів, вчинених представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

4. Архівні документи, зокрема документи колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язані з політичними репресіями, Голодомором 1932-1933 років в Україні, іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, а також будь-яка інформація, що міститься в них, не належать до інформації з обмеженим доступом. Держава здійснює оприлюднення, забезпечує можливість вивчення та доступ до зазначених архівних документів та інформації, що міститься в них.

Стаття 6. Відповідальність за порушення законодавства про заборону пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та використання їхньої символіки

1. Особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом.

Стаття 7. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) у Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131):

частину першу статті 96⁹ після цифр "436" доповнити цифрами "436¹";
статтю 436¹ викласти в такій редакції:

"**Стаття 436¹**. Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки", -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, вчинені особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої";

б) розділ VII "Заключні положення" Закону України "Про місцеві державні адміністрації" (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 20-21, ст. 190) доповнити двома абзацами такого змісту:

"У разі якщо протягом строку, визначеного абзацами першим і другим пункту 6 статті 7 "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", сільські, селищні, міські ради або сільські, селищні, міські голови населених пунктів на території відповідної області в установленому Законом України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" порядку не здійснять перейменування районів у містах, скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів чи інших топоніміки об'єктів населених пунктів, назви яких містять у собі символіку комуністичного тоталітарного режиму, таке перейменування здійснюється розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (або особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (або особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов'язаний прийняти таке розпорядження у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом другим пункту 6 статті 7 "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки". Таке розпорядження приймається з урахуванням вимог, установлених Законом України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", статтею 3 Закону України "Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій", пропозицій громадськості, науковців та рекомендацій Українського інституту національної пам'яті.

У разі якщо протягом строку, визначеного пунктом 6 статті 7 "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", сільські, селищні, міські ради або сільські, селищні, міські голови населених пунктів на території відповідної області в установленому зазначеним законом порядку не здійснили демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов'язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті, такий демонтаж здійснюється за розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації (або особи, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження). Голова обласної державної адміністрації (або особа, яка відповідно до законодавства здійснює його повноваження) зобов'язаний прийняти розпорядження про демонтаж у тримісячний строк, який обчислюється з моменту закінчення строку, визначеного абзацом четвертим пункту 6 статті 7 "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки";

9) у Законі України "Про географічні назви" (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360; 2014 р., № 6-7, ст. 80):

у статті 5:

після частини дев'ятої доповнити новою частиною такого змісту:

"Забороняється присвоювати географічним об'єктам назви, які є іменами або псевдонімами осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, а також назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)".

У зв'язку з цим частини десяту та одинадцяту вважати відповідно частинами одинадцятою та дванадцятою;

частину одинадцяту викласти в такій редакції:

"Перейменування географічних об'єктів здійснюється у випадку:

повторення назв однорідних географічних об'єктів у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці;

необхідності повернення окремим географічним об'єктам їхніх історичних назв;

істотної зміни функції або призначення географічного об'єкта;

необхідності приведення назви географічного об'єкта у відповідність із вимогами Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки";

частину дванадцятку доповнити реченням такого змісту: "Перейменування географічних об'єктів, пов'язане з необхідністю приведення назв таких географічних об'єктів у відповідність із вимогами Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", здійснюється у порядку, встановленому Законом України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки";

статтю 8 після частини четвертої доповнити новою частиною такого змісту:

"Перейменування географічних об'єктів, пов'язане з необхідністю приведення назв таких об'єктів у відповідність із вимогами Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", здійснюється з урахуванням особливостей, установлених Законом України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки".

У зв'язку з цим частини п'яту та шосту вважати відповідно частинами шостою та сьомою.

Президент України
м. Київ
9 квітня 2015 року
№ 317-VIII

П. Порошенко

Витяг із Закону України «Про музеї та музейну справу»

Прийнятий 29 червня 1995 року, № 249/95-ВР. Поточна редакція від 25 вересня 2020 року, підстава - 849-ІХ. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 25, ст. 191). *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

Р о з д і л І. Загальні положення.

Стаття 1. Музеї, їх основні завдання та напрями діяльності.

Музеї - це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Основними напрямками музейної діяльності є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота. Музеї є юридичними особами, крім тих, що створюються і діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах.

Стаття 3. Національна музейна політика. Національна музейна політика - це сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі музейної справи. Основними напрямками національної музейної політики є:

- збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність;
- повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами;
- підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з музейною справою...

Р о з д і л ІІ. Види музеїв. Порядок створення і матеріальна база музеїв

Стаття 6. Види музеїв.

За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо. На основі ансамблів, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби. Музеї можуть засновуватись на будь-яких формах власності, передбачених законами України. Засновниками музеїв можуть бути відповідні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи. Державному музею, який має музейне зібрання пам'яток загальнодержавного значення, набув міжнародного визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом у відповідних профільних групах музейної мережі України, у встановленому законодавством України порядку може бути надано статус національного музею України.

Стаття 7. Створення музеїв.

Рішення про створення музеїв приймають їх засновники. Для створення музею засновники повинні забезпечити:

- формування музейного зібрання;
- матеріальну базу - приміщення для експозиції та роботи наукових працівників, фондосховище музею;

- умови для охорони музею, оснащення його засобами охоронної та пожежної сигналізації;
- фінансування та кадри для належного його функціонування;
- роботу музею за чітким розкладом.

Засновники музею можуть створювати філії та відділи музею, що не є юридичними особами. Земельні ділянки, інші природні ресурси, необхідні для створення музею, надаються в користування у встановленому законодавством порядку.

Р о з д і л Ш. Музейний фонд України

Стаття 15. Музейний фонд України.

Музейний фонд України - це сукупність рухомих пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення (далі - пам'ятки), незалежно від їх виду, місця створення і форм власності, та зберігаються на території України, а також нерухомих пам'яток, що знаходяться в музеях України і обліковані в порядку, визначеному цим Законом. До Музейного фонду України можуть належати також пам'ятки, що знаходяться за межами України і відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну.

Музейний фонд України складається з державної і недержавної частин. До державної частини Музейного фонду України належать музейні зібрання та окремі пам'ятки, що є державною власністю. Музейні колекції та музейні предмети, що знаходяться в музеях, переданих із державної власності у комунальну власність, є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. При передачі музеїв державної форми власності у комунальну власність музейні колекції та музейні предмети залишаються у державній власності і належать до державної частини Музейного фонду України. Порядок віднесення музейних колекцій та музейних предметів, а також окремих пам'яток до державної частини Музейного фонду України визначається Положенням про Музейний фонд України. Контроль за станом обліку, збереження, використання та переміщення державної частини Музейного фонду України здійснюється Міністерством культури і мистецтв України...

До недержавної частини Музейного фонду України належать музейні колекції та музейні предмети, що не віднесені або не підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, в тому числі пам'ятки, що є власністю громадських та релігійних організацій, окремих громадян та їх об'єднань. Музеї, а також підприємства, установи, організації, громадяни, які є власниками музеїв, зобов'язані забезпечувати збереження Музейного фонду України та сприяти його поповненню.

Музейні колекції та музейні предмети, віднесені до державної частини Музейного фонду України, не підлягають відчуженню за винятком обміну на інші музейні колекції та музейні предмети. Рішення про обмін музейних колекцій та музейних предметів, що належать до державної частини Музейного фонду України, приймається Міністерством культури і мистецтв України. Музейний фонд України є національним багатством України, невід'ємною складовою частиною культурної спадщини України, яка охороняється законом. Положення про Музейний фонд України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 16. Пам'ятки Музейного фонду України в складі Державного реєстру національного культурного надбання.

Унікальні пам'ятки Музейного фонду України, а також ті, що мають виняткове художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, незалежно від форм власності і

місця зберігання, заносяться Міністерством культури і мистецтв України до Державного реєстру національного культурного надбання...

Стаття 17. Облік, збереження і використання документів Національного архівного фонду.

Облік, збереження і використання документів Національного архівного фонду, що зберігаються в музеях, здійснюються відповідно до Закону України "Про Національний архівний фонд та архівні установи".

Стаття 18. Формування Музейного фонду України.

Формування Музейного фонду України здійснюється шляхом:

- придбання пам'яток Міністерством культури і мистецтв України, іншими центральними органами виконавчої влади, їх органами на місцях, органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень;

- за рахунок коштів Державного бюджету України і коштів місцевих бюджетів та музеями;

- за рахунок власних коштів;

- передачі музеям у встановленому порядку пам'яток, виявлених під час археологічних, етнографічних, науково-природничих та інших експедицій, будівельних, ремонтних або реставраційних робіт, у тому числі з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, та скарбів;

- безплатної передачі музеям пам'яток підприємствами, установами, організаціями і громадянами;

- передачі музеям пам'яток, конфіскованих згідно з чинним законодавством; - повернення в Україну розшуканих пам'яток, які були незаконно вивезені; - передачі пам'яток, вилучених на митниці;

- поповнення музейних зібрань іншими способами, що не суперечать чинному законодавству.

Стаття 21. Збереження Музейного фонду України.

Власники пам'яток Музейного фонду України або уповноважені ними органи зобов'язані забезпечити належний облік і збереження цих пам'яток. З метою забезпечення надійного зберігання пам'яток Музейного фонду України власники або уповноважені ними органи повинні створити належні умови, встановити спеціальний науково обґрунтований режим зберігання пам'яток, проводити їх консервацію та реставрацію...

Пам'ятки державної частини Музейного фонду України не підлягають приватизації. Пам'ятки державної частини Музейного фонду України не можуть бути предметом застави. Зібрання музеїв, заснованих на приватній формі власності, не можуть бути предметом застави, якщо заставодержатель - іноземний громадянин або особа без громадянства, яка не проживає в Україні.

Стаття 22. Порядок вивезення пам'яток Музейного фонду України за межі України.

Вивезення пам'яток Музейного фонду України за межі України забороняється, крім випадків тимчасового їх перебування за кордоном з дозволу Міністерства культури і мистецтв України для експонування на виставках або для реставрації. Відмову у видачі такого дозволу може бути оскаржено в судовому порядку.

Стаття 23. Страхування пам'яток Музейного фонду України.

Пам'ятки Музейного фонду України, що тимчасово вивозяться за межі України для експонування на виставках або для реставрації, підлягають обов'язковому страхуванню...

Стаття 24. Консервація і реставрація пам'яток Музейного фонду України. Консервацію і реставрацію пам'яток Музейного фонду України можуть виконувати лише спеціалізовані установи Міністерства культури і мистецтв України, реставраційні відділи

музеїв, спеціалізовані підприємства, організації та окремі реставратори, які мають відповідний дозвіл Міністерства культури і мистецтв України. Держава сприяє підготовці кадрів реставраторів, розвитку мережі спеціалізованих реставраційних закладів.

Р о з д і л VI. Відповідальність за порушення законодавства України про музеї та музейну справу.

Стаття 30. Відповідальність за шкоду, завдану Музейному фонду України.

Матеріальна шкода, завдана музею громадянами чи юридичними особами, відшкодовується згідно з чинним законодавством.

Стаття 31. Відповідальність за порушення законодавства України про музеї та музейну справу.

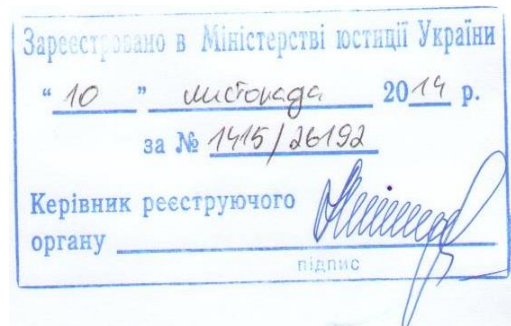
Особи, винні у порушенні законодавства про музеї та музейну справу, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Президент України Л. КУЧМА

м. Київ, 29 червня 1995 року N 249/95-ВР 174

Додаток Д

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і
науки України
22 жовтня 2014 року № 1195

Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України

І. Загальні положення

1. Це Положення визначає порядок діяльності та обліку музеїв при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України та не є юридичними особами.

2. Музеї створюються для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою. Музей є важливим засобом навчально-виховної роботи, формування всебічно освіченої особистості, виховання патріотів українського народу.

3. Музеї у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про музеї та музейну справу», актами Президента України і Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури України з питань діяльності музеїв, цим Положенням.

4. Музеї, у фондах яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що мають наукову, історичну, культурну, художню тощо цінність, беруться на облік відповідно до статті 19 Закону України «Про музеї та музейну справу».

5. За профілем музеї поділяються на: історичні, природничі, літературні, мистецькі, науково-технічні, комплексні, галузеві тощо.

6. Музеї можуть співпрацювати з іншими навчальними закладами, державними та громадськими організаціями, науковими установами.

7. Музеям, які досягли значних успіхів у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу засобами краєзнавчо-пошукової, дослідницько-експериментальної роботи, в експонуванні та популяризації музейних колекцій і музейних предметів історико-культурної тематики та природи серед учнівської і студентської молоді, інших верств населення, у формуванні та збереженні Музейного фонду України, присвоюється звання «Зразковий музей».

II. Основні завдання музеїв

1. Основними завданнями музеїв є:
 - залучення молоді до краєзнавчої, науково-дослідницької, художньо-естетичної та природоохоронної роботи;
 - формування в молоді соціального досвіду на прикладах історичного минулого України;
 - вивчення, експонування та популяризація історико-культурних та природних надбань рідного краю засобами навчальної, виховної та просвітницької роботи;
 - розширення і поглиблення загальноосвітньої та допрофесійної підготовки молоді засобами позакласної, позашкільної роботи;
 - надання допомоги педагогічним колективам навчальних закладів у впровадженні активних форм роботи з учнями;
 - залучення дітей, учнів та молоді до формування, збереження та раціонального використання Музейного фонду України;
 - проведення культурно-просвітницької роботи серед дітей та молоді, інших верств населення.
2. Музеї проводять дослідницьку роботу відповідно до профілю музею; систематично поповнюють свої фонди матеріалами, віднайденими під час проведення краєзнавчих експедицій, туристських походів, екскурсій, використовують інші шляхи комплектування фондів, що не суперечать законодавству; здійснюють облік музейних предметів, забезпечують їх збереження; створюють, поповнюють стаціонарні експозиції та виставки; організовують та беруть участь у районних, міських, обласних, всеукраїнських заходах.

III. Створення та ліквідація музеїв

1. Музеї створюються за ініціативи педагогічних, учнівських колективів та батьківської громадськості. Створення музеїв витікає із зацікавленості учасників навчально-виховного процесу, актуальності та доцільності їх функціонування.
2. Рішення про підготовку концепції створення музею, збір музейних предметів та музейних колекцій, формування експозиції та фондів музею приймається керівником навчального закладу та оформлюється наказом.
3. Наказ про відкриття музею видається керівником навчального закладу за наявності:
 - тематико-експозиційного плану музею;
 - фонду музейних предметів, зібраних і зареєстрованих в інвентарній книзі;
 - експозиції відповідного змісту;
 - окремого приміщення та обладнання, яке забезпечує збереження, вивчення й експонування музейних колекцій та окремих музейних предметів;
 - архіву музейних предметів;
 - охорони музею, організованої в рамках охорони навчального закладу;
 - забезпечення пожежної безпеки в рамках протипожежної охорони навчального закладу;
 - розкладу роботи музею.
4. Облік музеїв здійснюється шляхом заповнення уніфікованого **паспорта музею** за формою, наведеною у додатку 1 до Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв, затвердженого наказом Міністерства культури і мистецтв України від 30 квітня 1996 року № 220, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 липня 1996 року за № 350/1375.
Заповнення уніфікованого паспорта здійснюється відповідно до додатка 2 до Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв, затвердженого наказом Міністерства культури і мистецтв України від 30 квітня 1996 року № 220, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 липня 1996 року за № 350/1375.

5. Діяльність музею припиняється за рішенням керівника навчального закладу шляхом видання наказу про закриття музею та інформування відділу (управління) освіти районної державної адміністрації (виконавчого комітету районної (міської) ради).

IV. Керівництво музеєм

1. Загальне керівництво діяльністю музею здійснює керівник навчального закладу.
2. Керівник навчального закладу:
 - вирішує питання розміщення музею та графіка його роботи;
 - затверджує план роботи музею;
 - сприяє організації та проведенню навчальних, виховних, методичних та інших заходів на базі музею;
 - призначає відповідального (завідувача музею, керівника музею, керівника гуртка) за роботу музею з числа педагогічних працівників або керівника музею на громадських засадах (за згодою);
 - приймає рішення щодо заохочення відповідального за роботу музею та членів Ради музею.
3. Відповідальний за роботу музею (завідувач музею, керівник музею, керівник гуртка):
 - організовує виконання плану роботи музею;
 - залучає до співпраці установи, навчальні заклади, державні та громадські організації, підприємства тощо;
 - контролює ведення документації музею;
 - відповідає за ведення книги обліку надходжень, інвентарної книги та картотеки музейних предметів;
 - оформляє акти приймання та передавання музейних предметів;
 - подає керівнику навчального закладу пропозиції щодо заохочення активістів музейної роботи;
 - вирішує інші питання, пов'язані з діяльністю музею, у межах своєї компетенції.
4. Вищим громадським органом музею є Рада музею. Кількісний та персональний склад Ради музею визначається на зборах активу навчального закладу та складається з учнів і педагогічних працівників, представників громадськості (за згодою).
5. Рада музею обирає голову, а також:
 - готує та подає на затвердження плани роботи;
 - заслуховує звіти про краєзнавчу, пошукову, фондову та науково-дослідницьку роботу в рамках діяльності музею;
 - вирішує питання включення до фондів музейних предметів історії, культури, природи, що надійшли в процесі пошукової роботи;
 - організовує підготовку громадських кадрів: екскурсів, лекторів тощо, а також організовує навчання активу;
 - формує та удосконалює електронну базу даних музею;
 - встановлює зв'язки та організовує співпрацю з пошуковими загонами, гуртками, клубами та іншими творчими об'єднаннями як у базовому навчальному закладі, так і за його межами.
6. Голова Ради музею виконує такі функції:
 - бере участь у розподілі обов'язків між членами ради, у визначенні груп або секторів пошукової, фондової, експозиційної, просвітницької роботи тощо;
 - відповідає за ведення документації музею (книги обліку проведення екскурсій, навчальних занять, масових заходів, планів роботи груп чи секторів тощо);
 - вирішує інші питання, пов'язані з діяльністю музею, у межах своєї компетенції.
7. З метою удосконалення та координації роботи музеїв у районах, містах та областях можуть створюватись методичні об'єднання.

V. Облік і збереження музейного фонду

1. Облік і збереження музейних предметів, що мають наукове, історичне, культурне, художнє значення, проводяться відповідно до Положення про Музейний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147 (далі – Положення про Музейний фонд України).

2. Зібраний матеріал складає фонди музею і обліковується в книзі обліку надходжень та інвентарній книзі, які прошиваються, скріплюються печаткою та завіряються підписом керівника навчального закладу.

3. Фонди музею поділяються на основні (музейні колекції, музейні предмети історії, культури та природи) і допоміжні (схеми, діаграми, копії, муляжі тощо).

4. У разі ліквідації навчального закладу, при якому діють музеї, а також у разі ліквідації музеїв їх музейні зібрання та колекції асортиментних кабінетів, окремі предмети музейного значення, придбані за кошти державного та місцевих бюджетів, передаються до відповідних профільних музеїв у порядку, передбаченому Положенням про Музейний фонд України.

Музейні предмети (у тому числі нагороди з цінних металів), яким загрожує знищення чи псування, можуть бути вилучені з музею відповідно до Положення про Музейний фонд України.

VI. Порядок здійснення обліку музеїв

1. Обліку підлягають музеї за умови, що вони відповідають вимогам пункту 3 розділу III цього Положення.

2. Облік музеїв здійснюється відповідно до розділу IV Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв, затвердженого наказом Міністерства культури і мистецтв України від 30 квітня 1996 року № 220, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 липня 1996 року за № 350/1375.

Основними завданнями обліку музеїв є:

упорядкування мережі музеїв;

виявлення в музеях матеріалів, що становлять наукову, історичну, художню тощо цінність, та взяття їх на облік.

3. Облік музеїв за територіальним принципом проводять Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, департаменти (управління) освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (далі – підрозділи управління освітою).

4. Облік музеїв на місцях проводять комісії, які створюються при відділах (управліннях) освіти районних державних адміністрацій (виконавчих комітетів районних (міських) рад). До складу комісій залучаються працівники освіти, культури, фахівці комунальних та державних музеїв, наукових установ, громадських організацій (за згодою) та представник (представники) підрозділу управління освітою.

5. На підставі позитивного рішення комісії про взяття на облік музею протягом 15-ти робочих днів складається Акт обстеження музею за формою, наведеною в додатку 1 до цього Положення, який разом з копіями наказу керівника навчального закладу про відкриття музею, уніфікованим паспортом у 3-х примірниках та графіком роботи музею подається до підрозділу управління освітою.

У разі відмови у взятті на облік комісія повідомляє навчальний заклад шляхом надсилання листа з обґрунтованими причинами прийняття такого рішення.

Рішення про взяття на облік музею приймається підрозділом управління освітою шляхом видання наказу та внесення відповідного запису в журналі обліку за формою, наведеною в додатку 2 до цього Положення.

6. Музей, який припинив свою діяльність або діяльність якого не відповідає вимогам цього Положення, знімається з обліку підрозділом управління освітою за клопотанням відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій (виконавчих комітетів районних (міських) рад) шляхом видання наказу та внесення відповідного запису в журналі обліку.

7. Відділи (управління) освіти районних державних адміністрацій (виконавчих комітетів районних (міських) рад) інформують підрозділ управління освітою про зміни кількості музеїв.

Підрозділ управління освітою подає відповідну інформацію до Міністерства освіти і науки України.

8. Загальний облік музеїв здійснює Міністерство освіти і науки України за поданням підрозділів управління освітою за формою, наведеною в додатку 3 до цього Положення.

VII. Огляд музеїв

1. Огляд музеїв є основною формою упорядкування та систематизації музейної мережі, створення банку даних музеїв, привернення уваги державних та громадських організацій, наукових установ до важливої ролі музеїв у навчанні та вихованні дітей і молоді.

2. Всеукраїнський огляд музеїв проводиться Міністерством освіти і науки України відповідно до умов, що розробляються організаторами згідно з цим Положенням.

3. Всеукраїнські тематичні огляди музеїв проводяться за рішенням Міністерства освіти і науки України.

Кримський республіканський, обласні, районні (міські) тематичні огляди музеїв проводяться за рішенням відповідних органів управління освітою.

4. Тематичні огляди музеїв проводяться відповідно до умов, що розробляються організаторами зазначених оглядів згідно з цим Положенням.

VIII. Господарське утримання і фінансування

1. У своїй роботі музей використовує навчальне обладнання, кабінети та інше майно навчального закладу.

2. Витрати, пов'язані з пошуковою, фондовою та експозиційною роботою, придбанням інвентарю, обладнання, технічних засобів та оформлення музею, здійснюються за рахунок загальних асигнувань органів управління освітою, а також коштів, не заборонених законодавством України.

Директор департаменту

В. В. Супрун

Форма обліку музеїв

№ з/п	Найменування та профіль музею	Навчальний заклад	Дата взяття на облік	Регістраційний №

Паспорт музею закладу освіти

Регістраційний номер

1.	Повна назва музею
2.	Профіль та вид музею
3.	Форма власності
4.	Засновник, підпорядкування
5.	Заклад чи установа, що здійснює методичне сприяння
6.	Адреса музею, телефон, e-mail, веб-сайт закладу освіти
7.	Короткі відомості (дата відкриття з посиланням на джерела)
8.	Структура музею (тематичні розділи)
9.	Нерухомі пам'ятки історії та культури у складі музею:
9.1.	загальна кількість; з них-
9.1.1.	музеєфіковані
9.1.2.	немузеєфіковані
10.	Характеристика музейного приміщення:
10.1.	кількість приміщень
10.2.	спеціально побудована будівля
10.3.	приспосоване приміщення
10.4.	пам'ятка архітектури чи історії (для окремих будівель, короткі історичні відомості).
11.	Технічний стан приміщень (будівель):
11.1.	потребує реставрації
11.2.	потребує ремонту
11.3.	аварійне приміщення (будівля)
11.4.	належний стан.
12.	Площа музею:
12.1.	загальна
12.2.	експозиційна
12.3.	фондосховища
12.4.	кінолекційного залу (якщо такий є)
12.5.	виставковий зал
12.6.	прилеглої території
12.7.	експозицій просто неба
12.9.	інше
13.	Охорона музею (форми та засоби).

14.	Технічне оснащення музею:
14.1.	світло-, звуко-, аудіообладнання, монітори, мультимедійна система, фонотеки, лабораторія для фонозапису
14.2.	електронна система обліку і накопичення інформації
14.3.	фото-, кінообладнання
14.4.	підключення до мережі Інтернет (у закладі освіти чи окремо)
15.	Фонди музею:
15.1.	загальна кількість одиниць збереження
15.2.	кількість музейних експонатів (предметів) основного фонду
15.3.	кількість музейних предметів, що входять до Державного реєстру національного історичного, культурного надбання.
16.	Характеристика експозиційних розділів:
16.1.	назва розділу
16.2.	дата останньої реекспозиції
16.3.	кількість експонатів основного фонду на час реєстрації музею
17.	Графік роботи музею.
18.	Дата складання паспорту.
19.	Печатка і підпис керівника закладу освіти.

Рекомендації до порядку заповнення Паспорту музею закладу освіти

До пункту 1. Повна назва музею

Відповідає змісту експозиції, зафіксована у наказі закладу освіти.

До пункту 2. Профіль та вид музею

Визначається відповідно до Закону України "Про музеї та музейну справу" (стаття 6 розд. II в ред. Закону № 1709-VI від 05.11. 2009).

До пункту 3. Форма власності

Вказується належність до однієї з форм власності (державна, комунальна, приватна, колективна тощо).

До пункту 4. Підпорядкування музею

Назва закладу освіти відповідно до Положення чи Статуту.

До пункту 6. Адреса музею, телефон, факс, E-mail, веб-сайт закладу освіти.

Вказується повна адреса (поштовий індекс, область, район, населений пункт, вулиця, номер будинку). Веб-сайт навчального закладу (за наявності).

До пункту 10. Характеристика музейного приміщення

Дані підпунктів 10.2, 10.3, 10.4 подаються окремо по кожній будівлі.

До пункту 11. Технічний стан приміщень (будівель)

Дані подаються окремо по кожному приміщенню (будівлі).

До пункту 12. Площа музею

Дані подаються в цілому по музею і окремо по кожному приміщенню (будівлі).

До пункту 14. Технічне оснащення музею

Підпункт 14.1 передбачає дані про наявність у музеї спеціального світлотехнічного, звукотехнічного, проєкційного, телевізійного обладнання; аудіовізуальних засобів; засобів захисту від ультрафіолетових, інфрачервоних та інших випромінювань.

У підпункті 14.2 вказується наявність електронних засобів обліку та накопичення інформації.

У підпункті 14.3 вказується обладнання фото,- кінолабораторій, апаратура для мікрофільмування і засоби малої поліграфії.

До пункту 15. Фонди музею У підпункт 15.1 вноситься кількість музейних предметів основного фонду та кількість предметів науково-допоміжного фонду, які перебувають у фондах та експозиції музею.

У підпункт 15.3 вноситься кількість музейних експонатів та предметів, що мають виняткову історичну та культурну цінність.

До пункту 16. Характеристика розділів експозиції

У підпункті 16.3 вказується кількість експонатів, що знаходиться в стаціонарних експозиціях музею на час його реєстрації.

До пункту 17. Графік роботи музею

Слід вказати час роботи музею та вихідні дні.

Акт обстеження музею

Складається комісією (прізвище, ім'я та по батькові, посада) _____

Висновки комісії

1. Назва музею _____
2. Профіль та вид музею _____
3. Адреса навчального закладу, телефон, факс _____
4. Засновник музею _____
5. Дата відкриття музею, № наказу _____
6. Відповідальний за роботу музею (прізвище, ім'я, по батькові, посада, стаж роботи) _____

Установа (заклад), що сприяє методичному забезпеченню діяльності музею (назва, адреса, телефон) _____

7. Характеристика музейного приміщення (кімната, декілька кімнат, окрема будівля; наявність фондосховища; загальна площа в м² та окремо по кожній кімнаті; технічний стан приміщення) _____

8. Фонди музею (загальна кількість музейних експонатів, предметів, за інвентарною книгою: з них музейних предметів основного фонду та музейних предметів, що входять до Державного реєстру національного культурного надбання) _____

9. Стан обліку музейних предметів (наявність книги надходжень та інвентарної книги; повнота та якість записів) _____

10. Умови зберігання оригінальних матеріалів в експозиції (в сховищі) (ступінь захисту їх від забруднення, вологості, вицвітання, механічних пошкоджень, крадіжок) _____

11. Характеристика розділів експозиції (назва розділу, дата останньої реекспозиції, кількість експонатів основного фонду) на час реєстрації музею _____

12. Рівень художнього оформлення експозиції (професійне; силами колективу, учнів; потребує переоформлення) _____
13. Технічне оснащення музею _____
14. Характеристика просвітницької роботи (кількість екскурсій, учбових занять, масових заходів, виставок за 1-3 роки, методична робота) _____
15. Наявність документації музею (інвентарної книги, книги надходжень, картотеки, книг обліку відвідувачів, проведення екскурсій, масових заходів, плану роботи тощо) _____
16. Організаційна робота музею (рада музею, її кількісний та персональний склад, основні сектори; піклувальна рада, її кількісний та персональний склад) _____
17. Графік роботи музею _____
18. Пропозиції комісії _____

Голова комісії

Підпис

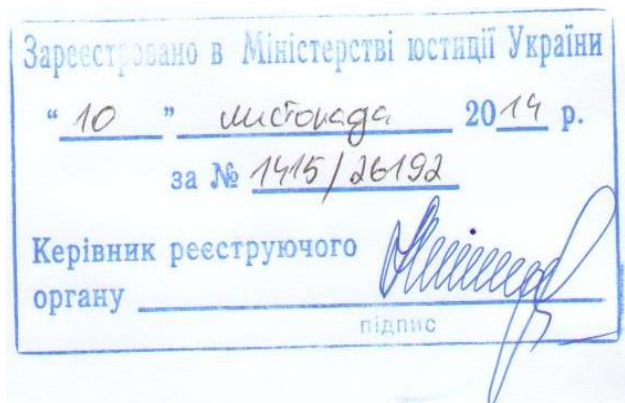
Члени комісії

Підписи

М.П.

Дата складання акту

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти
і науки України
22 жовтня 2014 року № 1195

**Положення
про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних,
загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних
навчальних закладах, які перебувають у сфері управління
Міністерства освіти і науки України**

І. Загальні положення

1. Це Положення визначає порядок присвоєння звання «Зразковий музей» і є однією з форм підтримки, стимулювання та заохочення діяльності музеїв.
2. Дія цього Положення поширюється на музеї, що не є юридичними особами.

**ІІ. Умови та порядок присвоєння і підтвердження
звання «Зразковий музей»**

1. Звання «Зразковий музей» присвоюється музеям, які діють понад 3 роки та зробили вагомий внесок у справу виховання учнівської молоді, відродження та примноження культурних надбань, історичної спадщини українського народу, пропаганду пам'яток історії, культури і природи, формування та збереження Музейного фонду України.

Музеї, яким присвоєно звання «Зразковий музей», підтверджують це звання один раз на п'ять років.

2. При вирішенні питання про присвоєння звання «Зразковий музей» беруться до уваги: естетичне оформлення, технічне оснащення експозиції, яка постійно оновлюється та доповнюється;

наявність музейних предметів та музейних колекцій історико-культурного змісту чи природи, зібраних у процесі навчальної, краєзнавчо-пошукової тощо роботи;

ведення обліку музейних предметів в інвентарній книзі, повнота записів, шифровка експонатів;

дотримання умов збереження музейних зібрань в експозиції та фондах музею (запобігання забрудненості, надмірній вологості, вицвітання, механічним пошкодженням тощо);

комплектування фондів відповідно до тематики музею та поповнення їх архівними матеріалами, за підсумками роботи у краєзнавчих експедиціях, туристських походах тощо;

проведення виставок (стаціонарних та пересувних);

проведення в музеї просвітницької роботи (екскурсії, лекції, семінари, навчальні заняття тощо);

популяризація та висвітлення роботи музею в засобах масової інформації;

залучення учнівської та студентської молоді до науково-дослідницької роботи, підготовки публікацій, участі у конференціях, у роботі Малої академії наук України, наукових товариствах тощо;

ведення книги обліку відвідувачів, екскурсій, лекцій, масових заходів, навчальних занять;

ведення книги відгуків відвідувачів;

збереження актів (обліку) приймання-видавання експонатів;

наявність планів роботи (річного, перспективного тощо);

наявність картотек;

проведення методичної роботи на базі музею.

3. Для організації роботи щодо присвоєння музеям звання «Зразковий музей» Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, департаменти (управління) освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (далі – підрозділи управління освітою) створюють комісії з присвоєння зазначеного звання. До складу комісій входять працівники органів управління освітою, культурою, педагогі, фахівці у галузі музейної справи, представники творчих спілок та об'єднань, громадських організацій (за їх згодою).

4. Комісія підрозділу управління освітою:

розробляє та затверджує графік засідань з розгляду матеріалів щодо присвоєння звання «Зразковий музей»;

проводить засідання з розгляду матеріалів щодо присвоєння звання «Зразковий музей»;

проводить огляд музеїв, що претендують на звання «Зразковий музей».

5. Комісію очолює голова.

Голова комісії:

розподіляє повноваження членів комісії;

керує підготовкою та проведенням огляду музеїв;

веде засідання комісії;

вирішує поточні організаційні питання роботи комісії в межах своєї компетенції.

6. Підрозділи управління освітою районних державних адміністрацій (виконавчих комітетів районних рад) готують матеріали щодо присвоєння звання «Зразковий музей» і подають їх на розгляд комісій підрозділів управління освітою.

7. Комісії підрозділів управління освітою за підсумками своєї роботи та у разі позитивних висновків подають матеріали щодо присвоєння звання «Зразковий музей» на затвердження керівнику підрозділу управління освітою.

У разі негативного рішення комісія інформує органи управління освітою районних державних адміністрацій (виконавчих комітетів районних рад) шляхом надсилання листа з обґрунтованими роз'ясненнями щодо такого рішення.

8. Підрозділ управління освітою подає до комісії Міністерства освіти і науки України з присвоєння звання «Зразковий музей» такі матеріали:

1) для присвоєння музеям звання «Зразковий музей»:

клопотання щодо присвоєння музеям звання «Зразковий музей»;

протокол засідання комісії з відповідною рекомендацією та підписами членів комісії;

розгорнуту довідку-характеристику на кожний музей, складену з урахуванням вимог, зазначених у пункті 2 розділу II цього Положення.

Довідка-характеристика доповнюється фотографіями розміром 13 x 18 см (5 – 7 шт.), які відображають загальний вигляд експозиції музею та окремі музейні предмети;

2) для підтвердження звання «Зразковий музей»:

клопотання щодо підтвердження звання «Зразковий музей»;

протокол засідання комісії з відповідною рекомендацією та підписами членів комісії;

звіт про діяльність музею у довільній формі (зазначити зміни в експозиції музею, результати пошукової, науково-дослідницької роботи, тематику виставок, інноваційні форми роботи за останні п'ять років).

9. Матеріали підрозділів управління освітою для присвоєння музеям звання «Зразковий музей» подаються на розгляд комісії Міністерства освіти і науки України з присвоєння звання «Зразковий музей» один раз на рік у листопаді.

10. Матеріали підрозділів управління освітою на підтвердження звання «Зразковий музей» подаються один раз на п'ять років у листопаді.

11. Розгляд матеріалів підрозділів управління освітою та прийняття рішення щодо присвоєння або підтвердження звання «Зразковий музей» здійснює комісія Міністерства освіти і науки України з присвоєння звання «Зразковий музей». До складу комісії входять представники Міністерства освіти і науки України, Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, інших державних установ та навчальних закладів, державних музеїв, наукових установ та громадських організацій (за згодою).

12. Комісію Міністерства освіти і науки України з присвоєння звання «Зразковий музей» очолює голова.

Голова комісії:

розподіляє повноваження членів комісії;

керує підготовкою та проведенням засідань комісії;

заслуховує інформацію членів комісії щодо поточної організаційно-методичної роботи в межах їхньої компетенції.

13. Мова матеріалів, що подаються на розгляд комісії Міністерства освіти і науки України з присвоєння звання «Зразковий музей», визначається Конституцією України та Законом України «Про засади державної мовної політики».

14. Рішення комісії Міністерства освіти і науки України з присвоєння звання «Зразковий музей» затверджується наказом Міністерства освіти і науки України.

15. Музеям, яким присвоєно звання «Зразковий музей», видається диплом за формою, наведеною в додатку до цього Положення (додається).

16. Музеї, що мають звання «Зразковий музей», можуть бути позбавлені цього звання, якщо рівень їх роботи не відповідає вимогам пункту 2 розділу II цього Положення або за умови припинення їх діяльності.

Директор департаменту

В. В. Супрун

Додаток
до Положення про присвоєння звання
«Зразковий музей» музеям при дошкільних,
загальноосвітніх, позашкільних та професійно-
технічних навчальних закладах, які
перебувають у сфері управління Міністерства
освіти і науки України
(пункт 15)

Міністерство освіти і науки України

ДИПЛОМ
Зразкового музею

За вагомий внесок у справу виховання учнівської молоді, відродження та примноження культурних надбань та історичної спадщини українського народу, пропаганду пам'яток історії, культури і природи, формування та збереження Музейного фонду України

(найменування музею, найменування навчального закладу)

(Автономна Республіка Крим, область, район, місто)

присвоєно звання
«Зразковий музей»

_____ (посада)
ініціали)

М. П.

« _____ » _____ 20__ р.

_____ (підпис)

_____ (прізвище,

Перелік умовних скорочень

- АТО – антитерористична операція
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВВР – Відомості Верховної Ради України
ВСК – Всеукраїнська спілка краєзнавців
ЗОШ – загальноосвітня школа
МАН – Мала академія наук України
МОН – Міністерство освіти і науки України
НАН України – Національна академія наук України
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НКО УСРР – Народний комісаріат освіти Української Соціалістичної Радянської Республіки
НСКУ – Національна спілка краєзнавців України
ООС – операція об'єднаних сил
ОУН - Організація українських націоналістів
ОЦТК – обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді
РКП (б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УДЦТК – Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді МОН України
УКОПК - Українського комітету охорони пам'яток культури
УПА – Українська повстанська армія
УРЕ – Українська радянська енциклопедія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР - Українська Соціалістична Радянська Республіка
УТОПК - Українське товариство охорони пам'яток історії і культури
ЦКОПСІМ - Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва

Електронне видання

**Пам'яткоохоронна робота
в закладах загальної середньої освіти**

Навчально-методичний посібник

Підп. до розповсюдження 28.06.2023.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. _8,42_ Зам. № 3442
Видавництво Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка.
41400, м. Глухів, Сумська обл., вул. Києво-Московська, 24,
тел/факс (05444) 2-33-06.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №678 від 19.11.2001.